

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL ISTORIA ROMÂNILOR, UNIVERSALĂ ȘI ARHEOLOGIE

CU TITLU DE MANUSCRIS
C.Z.U. 373.(478) (091) 373.5 (478) (091)

GULICA ILIE
ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR ÎN BASARABIA (MIJLOCUL
SECOLULUI AL XIX-LEA-ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)

611.02 – ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teză de doctor în istorie

Conducător științific:	<u>PALADE GHEORGHE</u>, dr., conf. univ.
Consultant științific:	GUMENĂ ION, dr. hab., conf. univ.
Autor:	GULICA ILIE

Chișinău, 2023

© GULICA Ilie, 2023

CUPRINS

ADNOTARE	4
ANNOTATION	5
АННОТАЦИЯ	6
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE	8
1. INSTRUCȚIUNEA PUBLICĂ ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE	15
1.1. Istoriografia învățământului primar și secundar	15
1.2. Sursele istorice	28
1.3. Concluzii.....	35
2. POLITICA REGIMULUI ȚARIST ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN BASARABIA (MIJL. SEC. AL XIX-LEA – ÎNC. SEC. AL XX-LEA)	37
2.1. Imperialismul rus și impactul unirii Principatelor Române asupra educației românilor de la est de Prut (1866–1900).....	37
2.2. Mutațiile revoluționare din 1905 și tentativele de predare în limba română.....	48
2.3. Concluzii.....	57
3. ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR	59
3.1. Legislația învățământului primar și tipurile de școli	59
3.2. Campania de deschidere a școlilor ministeriale	66
3.3. Reușita elevilor moldoveni în școlile primare rusești	90
3.4. Concluzii.....	107
4. ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR.....	109
4.1. Legislația și programele învățământului gimnazial	109
4.2. Evoluția învățământului secundar	120
4.3. Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar	132
4.4. Concluzii.....	139
5. CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	141
BIBLIOGRAFIE.....	144
ANEXE	154
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	165
CURRICULUM VITAE	166

ADNOTARE

Autor: Ilie GULICA

Structura tezei: Introducere, patru capitole, concluzii generale, bibliografie din 133 de titluri, 153 de pagini, *Anexe*.

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, Basarabia, perioada țaristă, Ministerul Instrucțiunii Publice, Circumscripție de Învățământ, Direcția Școlilor Populare, Consiliul Eparhial Școlar, politică, educație, rusificare, școală populară, școală parohială, școală elementară, școală de zemstvă, școală județeană, școală ministerială-model, progimnaziu, gimnaziu.

Domeniul de studiu: Istoria Românilor.

Scopul lucrării este studierea evoluției instrucțiunii publice în Basarabia într-un cadru complex: acțiunile autorităților rusești în domeniul instrucțiunii publice rusești în condițiile eforturilor de omogenizare etnică și de proclamare a statului român modern. În același timp, urmărim să evaluăm impactul rusificării asupra analfabetismului copleșitor dintre Prut și Nistru într-un mediu rural aflat sub influența covârșitoare a tradiției.

Obiectivele tezei rezidă în analiza istoriografiei problemei și a izvoarelor utilizate; cercetarea politicii regimului țarist în domeniul educației în Basarabia în condițiile modernizării instituțiilor Imperiului Rus; investigarea campaniei de deschidere a școlilor populare în calitate de instrument principal de asimilare lingvistică; examinarea învățământului secundar rusesc în Basarabia în calitate de mediu menit să plăsmuiască noile elite ale guberniei.

Noutatea științifică consistă în identificarea obiectivelor politice pentru sistemul educațional rusesc în Basarabia, în stabilirea instrumentelor juridice menite să constrângă etnicii români să își dea copiii la școală, în condițiile absenței învățământului primar obligatoriu, în identificarea tipului optim de școală pentru rusificarea etnicilor români. Examinând instrumentele didactice, am stabilit că autoritățile școlare și cele ecleziastice rusești au încurajat folosirea alfabetului laic rusesc pentru limba română, au interzis folosirea cuvintelor de origine latină, insistând pe caracterul diferit al limbii băștinașilor de cea vorbită în dreapta Prutului.

Importanța teoretică a lucrării constă în prezentarea, în contextul studiilor interdisciplinare și pluridisciplinare, a unui cadru teoretic și metodologic prin care am vrut să prezentăm istoria școlii rusești în Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

Valoarea aplicativă a lucrării decurge din actualitatea și noutatea acesteia pentru limitele spațiului propus, teritoriul dintre Prut și Nistru, deoarece contribuie nu doar la reconstituirea faptelor istorice din regiune, ci și la aprecierea culturii școlii și, prin urmare, la explicarea derapajului în dezvoltarea social-economică și a instituțiilor democratice.

Aprobarea rezultatelor. Tematica tezei a intrat în atenția autorului în perioada studiilor de licență, a constituit subiectul mai multor articole și comunicări la conferințe și simpozioane naționale și internaționale.

ANNOTATION

Author: Ilie GULICA

Topic: Primary and secondary education in Bessarabia (mid-19th-early 20th century), doctoral thesis in history, Chisinau, year of preparation 2023.

Structure of the thesis: Introduction, four chapters, general conclusions, bibliography of 133 titles, 153 pages, Appendices.

Keywords: Russian Empire, Bessarabia, Tsarist period, Ministry of Public Instruction, Education Constituency, Directorate of Popular Schools, Diocesan School Council, education, Russification.

Field of study: History of the Romanians.

The paper aims to study the actions of the Russian authorities in the field of Russian public instruction as a reaction to the proclamation of the modern Romanian state. At the same time, we aim to establish the impact of Russification on the overwhelming illiteracy between the Prut and Dniester in the conditions of a rural environment under the overwhelming influence of tradition.

The objectives of the thesis reside in the analysis of the historiography of the problem and the sources used; the investigation of the movement to open folk schools as the main instrument of linguistic assimilation; the examination of Russian secondary education in Bessarabia as an environment intended to mold the new elites of the governorship.

The scientific novelty consists in the reconstitution of the legal instruments intended to constrain ethnic Romanians to send their children to school in the context of the absence of compulsory primary education, in the identification of the optimal type of school for the Russification of ethnic Romanians, as well as in the analysis modern methods of teaching the Russian language.

The theoretical importance of the paper consists in the presentation of a theoretical and methodological framework through which we wanted to present the history of the Russian school in Bessarabia in the middle of the 19th century - the beginning of the 20th century.

The applicative value of the work contributes not only to the reconstruction of the historical facts in the region, but also to the appreciation of the school culture and, therefore, to the explanation of the slippage in the social development economic and democratic institutions.

Approval of results. The topic of the thesis came to the attention of the author during his undergraduate studies, it was the subject of several articles and communications at national and international conferences and symposia.

АННОТАЦИЯ

Автор: Илие ГУЛЬКА

Тема: Начальное и среднее образование в Бессарабии (середины XIX–начала XX века), докторская диссертация по истории, Кишинёв, год подготовки 2023.

Структура диссертации: введение, четыре главы, общие выводы, библиография из 133 наименований, 153 страниц, Приложения.

Ключевые слова: Российская империя, Бессарабия, царский период, Министерство народного просвещения, Образовательный округ, Дирекция народных училищ, Епархиальный училищный совет.

Область исследования: История румын.

Цель работы заключается в исследовании эволюции народного просвещения в Бессарабии в комплексном контексте, который включает в себя следующие аспекты: действия российских властей в сфере русского народного просвещения как реакцию на провозглашение современного румынского государства. При этом мы намерены установить влияние русификации на преобладающую безграмотность между Прутом и Днестром в условиях сельской среды под подавляющим влиянием традиций.

Для достижения данной цели нами были поставлены следующие **задачи:** анализ историографии проблемы и использованных источников; исследование открытия народных школ как основного инструмента языковой ассимиляции; изучение русского среднего образования в Бессарабии как среды, предназначенной для формирования новой элиты губернии.

Научная новизна в создании правовых инструментов, призванных принудить этнических румын отдавать детей в школу в условиях отсутствия обязательного начального образования, в выявлении оптимального типа школы для русификации этнических румын, а также в анализе современных методов обучения русскому языку.

Теоретическая значимость работы заключается в представлении теоретико-методологического аппарата, через который мы хотели показать историю русской школы в Бессарабии середины XIX–начала XX века.

Прикладная ценность работы обусловлена её актуальностью и новизной для данных пространственных границ, территории между Прутом и Днестром, что способствует не только реконструкции исторических фактов в регионе, но и оценке культуры школы в Республике Молдовы.

Утверждение результатов. Тема диссертации привлекла внимание автора ещё во время учебы на программе лиценциата. Ей было посвящено несколько статей и выступлений на национальных и международных конференциях и симпозиумах.

LISTA ABREVIERILOR

ANA DGAN – Agenția Națională a Arhivelor Direcția Generală Arhiva Națională

d. – dosar

f. – filă (de dosar)

F. – fond (de documente)

inv. – inventar (de arhivă)

p. – pagină

vol. – volum

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Problematika instrucțiunii publice de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea rămâne în actualitate atâta timp cât peisajul școlii țariste este dominat de demersuri marcate de contemporaneitate, și nu de sursele istorice. Analiza comparată a documentelor de arhivă publicate și a memoriilor responsabililor școlari dezvăluie elementele inedite ale politicii autorităților țariste legate de asimilarea etnică și lingvistică a etnicilor români.

Un tablou cât mai fidel al instrucțiunii publice rusești poate să fie realizat doar printr-o cercetare confruntată a legislației educaționale rusești cu conjunctura externă și realitățile socio-culturale interne ale Imperiului Rus. De asemenea, este imperioasă studierea recuzitei autorităților ruse aplicată în domeniul educației și identificarea măsurilor de inspirație locală și a celor preluate din experiența structurilor imperiale occidentale. În același timp, se impune o evaluare a impactului Unirii Principatelor Române și a rațiunilor politicii imperiale interne asupra acțiunii de omogenizare prin școală în stânga Prutului.

Explicarea atitudinii negative a populației băștinașe față de școala rusească va contribui la elucidarea culturii școlii în cadrul comunității românești de la est de Prut, care, ca orice societate agricolă sau rurală, nu vedea cartea ca pe *un instrument de îmbunătățire a traiului*. În aceste condiții, o investigare a comportamentului populației majoritare din Basarabia față de instituțiile educaționale rusești efectuată în comparație cu poziția celorlalte comunități etnice conlocuitoare – germanii, polonezii, evreii etc. – poate să ducă la identificarea factorilor care au determinat analfabetismul masiv al etnicilor români dintre Prut și Nistru.

Actualitatea temei mai consistă deopotrivă în studierea atitudinii etnicilor români atât față de învățământ, cât și față de copiii lor, în comparație cu același subiect la alte etnii. Cunoașterea evoluției învățământului secundar rusesc în Basarabia Epocii Moderne va contribui la elucidarea obiectivului autorităților ruse de a plăsmui o nouă elită basarabeană, care trebuia să fie, obligatoriu și invariabil, rusească și rusificată.

Scopul lucrării. Drept scop ne-am propus să studiem evoluția instrucțiunii publice în Basarabia în perioada mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea într-un cadru complex: acțiunile autorităților rusești în domeniul instrucțiunii publice rusești în Basarabia drept reacție la proclamarea statului român modern, precum și acțiunile Sankt-Petersburgului în gubernia Kiev în contextul Insurecției poloneze (1863–1864). În același timp, urmărim să stabilim impactul rusificării asupra analfabetismului copleșitor dintre Prut și Nistru în condițiile unui mediu rural aflat sub influența covârșitoare a tradiției, pornind de la teza că nivelul de

alfabetizare a unei societăți este determinat de gradul ei de urbanizare, de tipurile de angajare și de venituri.

Obiectivele tezei. Pentru a ne atinge scopul, am pornit de la următoarele obiective:

- analiza istoriografiei problemei și a izvoarelor utilizate;
- cercetarea politicii regimului țarist în domeniul educației în Basarabia în contextul consolidării instituțiilor moderne ale Imperiului Rus;
- investigarea mișcării de deschidere a școlilor populare în calitate de instrument principal de asimilare lingvistică în condițiile absenței învățământului primar și obligatoriu;
- examinarea învățământului secundar rusesc în Basarabia în calitate de mediu menit să plăsmuiască noile elite ale guberniei.

Metodologia cercetării. Pentru realizarea scopului cercetării propuse, au fost utilizate o serie de metode, precum: critică, istorico-comparativă, statistică, sistemică, empirică, particularizarea și generalizarea, inducția, analogia, deducția ș.a. În descrierea faptelor istorice importante a fost respectat principiul *cauză–efect*. A fost aplicată metoda comparativă cu precădere pentru a studia evoluția instrucțiunii publice la celelalte comunități etnice din Imperiul Rus. Drept principii au fost aplicate: principiul obiectivității, principiul cronologic și al nepărtinirii, cu atât mai mult cu cât tema abordată nici nu poate fi cercetată altminteri. Metodele utilizate și-au atins scopul, au contribuit la realizarea obiectivelor propuse, ceea ce a făcut ca finalizarea cercetării să se încheie cu concluzii și recomandări. Acestea au rolul să pună în valoare rezultatele la care s-a ajuns și să elimine necunoscutele din evoluția învățământului de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în Basarabia.

Ipoteza de cercetare. În urma analizei istoriografiei la tema investigată și a surselor istorice, am formulat ipoteza de cercetare pornind de la prezumția că, după proclamarea statului modern român, autoritățile rusești au intensificat măsurile aplicate în scopul anihilării tendințelor de reîntregire națională la românii basarabeni, de revenire a Basarabiei la România. În acest scop, țarismul, imitând construcțiile imperiale occidentale, a transformat instrucțiunea publică în principalul vehicul de propagandă. Mai exact, responsabilii de educație au recurs la o panoplie extinsă de metode din domeniul educației, concertate cu reforme în domeniul social, administrativ și militar, urmărind o omogenizare, *conștientă și rapidă*, a localnicilor cu *masa imensă a poporul rus*. Deși populația românească din Basarabia și-a păstrat limba, obiceiurile și tradițiile, admitem că politica de omogenizare rusească a atins anumite rezultate în ceea ce privește izolarea imaginară a etnicilor români față de conaționalii lor de la vest de Prut.

Noutatea și originalitatea științifică. Pe baza documentelor oficiale, în special în baza celor inedite, am demonstrat că regimul țarist a promovat prin intermediul școlilor o politică de asimilare lingvistică a basarabenilor. Lucrarea de față relevă deosebiri între obiectivele sistemului educațional rusesc pentru guberniile din interiorul Imperiului Rus și cele ale unităților administrative situate la periferia acestuia, în cazul nostru, regiunea (1818–1873) și gubernia Basarabia (1874–1917). În interiorul imperiului, școala rusă avea misiunea să transmită cunoștințe elevilor, de vreme ce în unitățile administrative naționale, de la periferie, inclusiv în Basarabia, instrucțiunea publică trebuia să asimileze populațiile alogene. Responsabilii școlari au identificat tipul optim de școală pentru rusificarea etnicilor români din *județele centrale ale Basarabiei* – școala ministerială-model – și au deschis, în 1876–1886, între Prut și Nistru, mai multe instituții de acest tip decât în orice altă parte a imperiului. În același timp, responsabilii de educație au folosit o metodă modernă de predare a limbii ruse, *americană*, în școlile primare și au stabilit termenul minim suficient de studii pentru ca un elev moldovean să învețe limba rusă. Autoritățile școlare și cele ecleziastice rusești au încurajat folosirea alfabetului civil rus pentru limba română, au interzis folosirea cuvintelor de origine latină și au insistat pe caracterul diferit al limbii locuitorilor de la est de Prut de cea vorbită în vestul acestui râu. Lucrarea pune în circuitul academic surse de arhivă care completează tabloul general al instrucțiunii publice rusești în Basarabia plăsmuit de către documentele oficiale.

Problema științifică soluționată constă în cercetarea critică a materialului accesibil privind evoluția instrucțiunii publice rusești în Basarabia, precum și a impactului acesteia asupra etnicilor basarabeni în perioada studiată (mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea). Acest fapt a permis punerea în circuitul academic a unor informații inedite despre obiectivele instrucțiunii publice rusești în Basarabia. Mai exact, sursele de arhivă folosite dezvăluie strategia autorităților pentru dezvoltarea unei infrastructuri școlare, în care școala ministerială-model de două clase avea rezervat rolul de vârf de lance pentru asimilarea lingvistică, *conștientă și rapidă*, a etnicilor români dintre Prut și Nistru. Indiferent de evoluția regimului politic și de tipurile de școli care au completat infrastructura educațională în Basarabia, școala ministerială, datorită duratei de studii și metodei moderne de predare a limbii ruse, a rămas instituția de învățământ potrivită pentru a transforma etnicii români în vorbitori de rusă. În același timp, lucrarea explică fenomenul analfabetismului masiv răspândit în mediul etnicilor români, demonstrând că această trăsătură este specifică tuturor culturilor rurale și că rusificarea a accentuat influența lumii rustice.

Importanța teoretică a lucrării constă în prezentarea, în contextul studiilor interdisciplinare și pluridisciplinare, a unui cadru teoretic și metodologic bazat pe continuitatea factologică, cronologică și diacronică, urmând calea istoriei sociale și a mentalităților, puțin explorată până la momentul actual, cu precădere pentru perioada țaristă. Am dorit astfel să oferim publicului puncte de reper în evoluția școlii rusești în Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea. Totodată, studiul de față deschide perspective în domeniul cercetării atât istorice, cât și interdisciplinare – istoria mentalităților, studiul antropologic etc. În general, lucrarea reprezintă o sinteză a contextului social-politic din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în diversele lui aspecte.

Valoarea aplicativă a lucrării decurge din actualitatea și noutatea acesteia pentru limitele spațiale propuse, adică teritoriul dintre Prut și Nistru, deoarece contribuie nu doar la cunoașterea evoluției instrucțiunii publice rusești din regiune, ci și la atestarea nivelului de civilizare a etnicilor români din Basarabia și evaluarea culturii școlare a acestora în raport cu cea a minorităților etnice conlocuitoare, în special germanii și evreii, cele mai alfabetizate comunități din regiune. Demersul nostru consolidează ideea că alfabetizarea nu constituie un fenomen izolat, ci un factor fundamental, care determină evoluția tuturor aspectelor vieții social-economice și politice a unei societăți. Pe de o parte, rezultatele lucrării ar putea să constituie piste de plecare pentru alte aspecte ale istoriei sociale, precum a mentalității și reprezentărilor vieții private, a universului familiei basarabene, a moravurilor și *loisirului* etc. Elucidarea tuturor acestor aspecte este imperioasă pentru o imagine integrală și cât mai obiectivă cu putință a trecutului istoric de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea. Pe de altă parte, în contextul aprofundării studierii istoriei educației de orice fel din Republica Moldova în cadrul universitar, teza de față poate fi folosită drept suport didactic la cursul de Istorie Modernă a Românilor și la cursurile studenților de la pedagogie. Lucrarea oferă deopotrivă posibilitatea de a introduce pe viitor noi segmente de cercetare în domeniul istoriei educaționale a Basarabiei.

Aprobarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice ale cercetării au fost expuse și aprobate în cadrul a șapte conferințe internaționale: *Strategii și practici de rusificare aplicate în școala rusă din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, Conferința Științifică Internațională „Basarabia–1812. Problemă națională, implicații internaționale”¹;

¹ *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012, Chișinău–Iași.* Coordonatori: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 663–675.

Imaginea elevului basarabean în instituțiile de învățământ secundar rusești (mijlocul secolului XIX–începutul secolului XX), Conferința Științifică Internațională Centenar Sfatul Țării, 1917–2017²; *Ortodoxizarea instrucțiunii publice rusești în Basarabia (1884–1914)*, Conferința științifică cu participare internațională *Educație și viață spirituală în Basarabia. Tradiții și perspective*, Chișinău, 1–3 octombrie 2015³; *Reacții ale cercurilor imperiale rusești la construcția statului modern român (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, Sesiunea internațională de comunicări științifice a doctoranzilor în istorie, Ediția a XIX-a, *Istorie Locală – Istorie Globală. Provocări istoriografice contemporane*, 19–20 octombrie 2019, Cluj-Napoca⁴. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în reviste de specialitate din Republica Moldova și România. Dintre cele care se referă la tematica tezei menționăm: *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*⁵; *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX–începutul secolului XX)*⁶; *Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar în Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*⁷; *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX*⁸, *Învățământul primar rus în Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor rurale (1862–1884)*⁹.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctorat a fost elaborată în conformitate cu cerințele Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare. În Introducere sunt prezentate actualitatea și importanța temei abordate, sunt indicate scopul și obiectivele tezei, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării,

² Centenar Sfatul Țării 1917–2017. *Materialele conferinței științifice internaționale Chișinău, 21 noiembrie 2017*, Coordonatori: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, prof. univ. dr. Ioan Bolovan, conf. univ. dr. hab. Gheorghe Cojocaru, Chișinău, 2017, p. 233–243.

³ Conferința științifică cu participare internațională *Educație și Viață Spirituală în Basarabia. Tradiții și perspective*. Coordonatori: conf. univ. dr. Ion Gumenăi; preot, conf. univ. dr., Octavian Moșin, p. 138.

⁴ *Civilizație, Cultură, Școala doctorală de teatru și film, Sesiunea internațională de comunicări științifice a doctoranzilor în istorie*, Ediția a XIX-a, *Istorie Locală – Istorie Globală. Provocări istoriografice contemporane*, 19–20 octombrie 2019, Cluj-Napoca.

⁵ Ilie Gulica, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, în „Studia Universitatis Moldaviae”, 2015, nr. 4 (84), Seria „Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009 p. 117–123.

⁶ Ilie Gulica, *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX–începutul secolului XX)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2 (102) aprilie–iunie 2015, Chișinău, 2015, p. 48–60.

⁷ Ilie Gulica, *Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, „Studia Universitatis Moldaviae”, 2016, nr. 10 (100), Seria „Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009 p. 119–127.

⁸ Ilie Gulica, *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX*, în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură”, 2010, An V (XVI), nr. 3–4, (67–68), p. 79–90.

⁹ Ilie Gulica, *Învățământul primar rus în Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor rurale (1862–1884)*, în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură”, 2015, An. 10, Nr 2. p. 24–39.

precum și sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea conține: adnotări în limbile română, rusă și engleză; introducere, un capitol metodico-istoriografic și trei capitole, împărțite, la rândul lor, în subcapitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie, anexe și CV-ul autorului.

În Capitolul I, *Instrucțiunea publică rusească în Basarabia mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în sursele istorice*, au fost analizate discursul istoriografic și izvoarele documentare pe care le-am folosit la elaborarea lucrării. Intenția noastră este să prezentăm sursele istorice, diferite ca subiect, importanță, autori și valoare.

În Capitolul II a fost elucidată politica regimului țarist în domeniul instrucțiunii publice în Basarabia. A fost acordată o atenție specială proclamării statului modern român și au fost identificate acțiunile Imperiului Rus pentru a izola Basarabia de tendințele moderne democratice demarate în dreapta Prutului, precum și pentru a preveni eventualele mișcări *separatiste* / *unioniste* în stânga Prutului. Autoritățile rusești au interzis treptat și pe ascuns predarea limbii române în instituțiile de învățământ, urmărind evitarea unei rebeliuni în masă, practică atestată și în guberniile populate de etnici ucraineni. Au fost analizate circumstanțele în care autoritățile locale au fost invitate să contribuie la extinderea infrastructurii școlare. La sfârșitul secolului al XIX-lea, autoritățile responsabile de educație, asumându-și eșecul unei rusificări rapide și conștiente, au cooptat Zemstva Gubernială a Basarabiei la dezvoltarea rețelei școlare în județele populate în majoritate de români – Hotin, Soroca și Bălți.

Capitolul III reconstituie peisajul mișcării de deschidere a școlilor populare rusești între Prut și Nistru, campanie însoțită de închiderea școlilor parohiale în care se predă în românește și de eliminarea datelor despre știutorii de carte *moldovenească* din statisticile oficiale. În paralel, am reperat instrumentele juridice care aveau drept scop să oblige locuitorii satelor basarabene să își dea copiii la școală. A fost identificat de asemenea tipul de școală și termenele de studii folosite de autoritățile ruse pentru rusificarea elevilor moldoveni, precum și metodele didactice pentru studierea corectă a limbii ruse. Același compartiment abordează reușita elevilor români în școlile populare rusești, explicând nivelul redus de însușire raportat la alte etnii. Sursele de arhivă scot în vileag atitudinea populației locale față de învățătorul rus și a acestuia față de localnici. Se știe că ostilitatea dintre părinți și învățători este o trăsătură firească apărută odată cu instituirea instrucțiunii publice în statele naționale, însă în structurile imperiale raporturile respective se caracterizează printr-o anumită violență.

Capitolul IV este dedicat învățământului secundar rusesc în Basarabia, de la deschiderea primei instituții de învățământ secundar laic – în 1833. Acest compartiment relatează evoluția numărului general de elevi în instituțiile de învățământ secundar și ponderea elevilor moldoveni.

Am examinat și reconstituit imaginea elevului moldovean în cadrul progimnaziilor și gimnaziilor și felul în care era tratat acesta în raport cu colegii săi. De asemenea, în același compartiment este examinată reușita elevilor moldoveni în comparație cu colegii lor evrei și ruși și factorii care au încurajat etnicii români din Basarabia să se considere etnici ruși. În același capitol, au fost studiate metodele de predare a istoriei, conținuturile instrumentelor didactice, precum și imaginea românilor și României în aceste manuale. Drept încheiere, lucrarea cuprinde concluziile și recomandările care au rezultat din studiul evoluției învățământului primar și secundar în Basarabia în perioada mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

1. INSTRUCȚIUNEA PUBLICĂ ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE

1.1. Istoriografia învățământului primar și secundar

Problema instrucțiunii publice rusești în Basarabia a constituit un câmp de cercetare istorică începând cu perioada țaristă. Interesul științific pentru educația rusească în Basarabia se explică prin importanța acestui domeniu pentru autoritățile Imperiului Rus. Asupra studiilor cu caracter general sau tematic, apărute în această perioadă, ne vom referi în paginile ce urmează. Chiar dacă unele dintre aparițiile editoriale cu pricina nu abordează subiectul educației decât tangențial, analiza contextului politic și a perioadei publicării lor contribuie esențial la elucidarea problemei.

Istoriografia țaristă. Doctrina naționalismului rusec, cu un impact covârșitor asupra istoriografiei țariste, se întemeiază pe teoria tipurilor cultural-istorice, elaborată în 1869 de panslavistul N.Ia. Danilevski. Potrivit acestuia, popoarele, ca și oamenii, se maturizează, îmbătrânesc și mor. O persoană inconștientă, preciza el, nu poate să fie nici individuală și nici națională. Prin urmare, este imposibil să o lipsești de trăsăturile sale distinctive. Conform afirmațiilor acestui *mare gânditor rus*, dacă o națiune aflată într-o fază de dezvoltare este cuprinsă de alta, care și-a început dezvoltarea politică, prima este absorbită de cea din urmă. Și asta deoarece, continuă el, poporul mai *puternic* nu își poate opri dezvoltarea din motiv că îi apar în cale popoare *înapoiate*¹⁰.

Pompei Batiuşkov¹¹ este, la rândul său, un naționalist rus, care a dat de departe tonul scrisului istoric țarist despre trecutul interfluviului pruto-nistean. De altminteri, din punct de vedere strict istoriografic, volumul scos de funcționarul împătimit de monumentele rusești în regiune plasează tezele ideologice ale panslavistului N.Ia. Danilevski deasupra faptelor istorice. Demersul fostului episcop al Circumscripției de Învățământ Vilno reprezintă un manifest despre trecutul *rusec* al părților din nord-vestul și sud-vestul Imperiului Rus – Holmskaia Rusi (regiune istorică a Rusiei, aflată în stânga râului Bugul de Vest, orașul principal al acesteia fiind Holm (în prezent, Chełm)), Volînia; *Bielorusia*, *Lituania*, *Podolia* și *Basarabia*. Scoasă în grabă, după decesul lui Batiuşkov, alcătuitoarii au înjghebat un discurs alambicat și inconsecvent. Ei pretind, pe de o parte, că livrează *adevărul absolut*, dar, pe de altă parte, susțin că sunt departe de gândul de a prezenta *istoria completă și pe deplin adevărată* a Basarabiei rusești. Pe deasupra,

¹⁰ И.Я. Данилевский, *Россия и Европа, Древнее и современное*, Москва, 2002, p. 233.

¹¹ Бессарабія. Историческое описание. Съ высочайшего соизволенія издано при Министерствѣ Внутреннихъ Дел. Посмертный выпускъ историческихъ изданій П.Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой. С-Петербургъ, 1892.

redactorul invocă *breșele factologice, caracterul probabil al unor situații și concluzii, care îmbie la erori*. Editorul recunoaște pe șleau că nu știe sursele românești.

Cu toate acestea, compartimentul despre perioada de după Războiul Crimeii (1853–1856) este foarte important pentru a explica acțiunile guvernului rus adoptate în domeniul instrucțiunii publice. În primul rând, autorul acestei părți denunță *pericolul românizării* odată cu proclamarea statului modern român și *propaganda* colportată de pe teritoriul Basarabiei *românești*. În al doilea rând, reocuparea părții de sud a Moldovei de Răsărit reprezenta nu doar o *obligație morală*, după cum este calificată de oficialii ruși, ci, mai curând, o garanție a politicilor de izolare a etnicilor români de conașionalii lor de peste Prut și a omogenizării lor *rapide* și *conștiente*. În cele din urmă, demersul înveteratului naționalist divulgă rolul prioritar acordat învățământului și bisericii în rusificarea *județelor centrale* ale spațiului dintre Prut și Nistru. Redactorii insistă pe teza conform căreia etnicii slavi – malorușii și velicorușii – ar fi reprezentat elementul etnic majoritar în Basarabia, afirmație susținută obsedant în decursul perioadei țariste: „Fără îndoială că, pe vremuri, populația rusească din regiune era copleșitoare. O parte considerabilă a populației rusești în Basarabia a fost românizată drept urmare, pe de o parte, a dominației politice îndelungate a românilor în regiune și a autoizolării lor naționale și flexibilității, iar pe de altă parte, a maleabilității relative și cedării (calități proprii – *n.n.*) populației rusești”¹².

Un studiu definitoriu pentru istoriografia țaristă și, așijderea, pentru scrisul istoric sovietic a fost demersul profesorului Universității Novorosiisk din Odesa, Aleksandr Kociubinski¹³. Acesta susține că *moldovenii din partea actuală a Basarabiei de Mijloc sunt maloruși romanizați*. El constată același fenomen în întregul teritoriu populat de români: „Dezvoltarea, consolidarea românilor pe seama altor popoare, în primul rând, a slavilor, a avut loc, în perioade diferite, pe teritoriul imens, care formează în momentul de față teritoriul etnografic al românilor: și la Dunărea de Mijloc, și la Dunărea Inferioară, pe Tisa, Bodrog, în Transilvania și Bucovina”. Mai mult, continuă Kociubinski, „Ungaria Orientală, de la cheile Carpaților până la Dunăre, este în întregime românească. Procesul etnografic nu s-a oprit nici acum aici. Elementul românesc merge, înainte și înapoi, pe seama rușilor și sârbilor. Măsurile guvernamentale luate la Pesta sunt neputincioase în fața acestei creșteri stihiiice a românilor!”¹⁴. Pentru a preveni acest fenomen *apocaliptic*, omul de știință filorus elogiază un manual al lui Mihail Ceachir, elaborat

¹² *Ibidem*, p. 172.

¹³ *Частные молдавские издания для русской школы (Библиографические заметки)*, «Журнал Министерства народного просвещения». Часть CCCXXXXXVII, 1903, СПб, июнь, p. 389–418.

¹⁴ *Ibidem*, p. 397.

cu litere rusești, într-un limbaj format exclusiv din cuvinte cu rădăcini slave, evitând termenii latini. Creația lui Ceachir a fost înfățișată învățătorilor locali, de către Al. Kociubinski, drept model de instrumente didactice pentru Basarabia, iar preotul M. Ceachir a devenit un succesor fidel al lui Iakob Ghinkulov, la începutul secolului al XX-lea.

În epocă au fost înregistrate de asemenea lucrări dedicate unor instituții de învățământ apărute cu prilejul unor aniversări. De exemplu, informații despre deschiderea și organizarea Școlii Reale din Chișinău¹⁵ (1873), despre dificultățile financiare legate de începutul anevoios al acestei instituții de învățământ sunt incluse într-un volum aniversar, publicat la împlinirea a 25 de ani de la inaugurarea așezământului școlar respectiv. Deși autorul acestei cărți nu oferă date statistice exhaustive despre originea, studiile, etnia elevilor, expunerea sa, coroborată cu sursele de arhivă, contribuie esențial la reconstituirea activității atât a directorului școlii, N.D. Codrean, cât și a începuturilor învățământului real în Basarabia. Chiar dacă ar putea să pară prozaici și anosti, alcătuitoarii, spre deosebire de unii contemporani de-ai lor, nu plonjează în aprecieri elogioase la adresa regimului țarist.

Începuturile învățământului secundar între Prut și Nistru sunt relatate de către N.V. Lașkov¹⁶. Profesorul de religie al gimnaziului și-a conceput narațiunea după principiul cronologic, în care a inserat informații despre organizarea procesului de studii și caracterul etnic al elevilor. Pe de o parte, el a reușit chiar să plaseze faptele vieții școlare în contextul social-politic al acestei epoci, explicând felul în care au influențat evenimentele politice asupra schimbării programei. Pe de altă parte, impregnat puternic de ideologia imperială, Lașkov a omis detaliile legate de interzicerea limbii române, detașându-se de evenimentele politice din România. Evocarea sa elogioasă și nostalgică, în stil patriotic, a directorilor instituției, epitropilor circumscripției și oficialilor care au vizitat gimnaziul duce inevitabil la un discurs de ură la adresa reprezentanților grupurilor etnice minoritare, în special a elevilor evrei. Narațiunea abundă în erori și inexactități despre evenimentele de la sfârșitul secolului al XIX-lea—începutul secolului al XX-lea.

Rezultatele mișcării de deschidere a școlilor rusești în Basarabia sau, mai curând, consecințele privațiunii de învățământ în limba maternă nu numai că au descurajat cultura cărții în societatea etnicilor români dintre Prut și Nistru, dar și a afectat starea lor spirituală și morală.

¹⁵ *Историческая записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. Дом, 2, 1899.

¹⁶ *Кишиневская областная впоследствии губернская ныне Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75-летие ее существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типография Бессарабского Губернскаго Правления, 1908.*

Psihiatrul A.D. Kočovski¹⁷ a recunoscut că slaba dezvoltare intelectuală a moldovenilor, provocată de dezvoltarea unei rețele precare de școli în limba română, abuzul de băuturi spirtoase, alimentația proastă au condus la un număr mare de cazuri de îmbolnăvire a sistemului lor nervos.

Istoriografia interbelică. Ștefan Ciobanu¹⁸ reușește la 1923 să reconstituie, mai cu seamă la nivel de personalități, problema instrucțiunii publice rusești în Basarabia. El supune analizei principalele evenimente legate de cronica învățământului, legislația școlară, profesorii și învățătorii care s-au manifestat în decursul perioadei și principalele lucrări didactice. Omul de știință și militantul pentru unirea Basarabiei cu România are fără îndoială o contribuție valoroasă la recuperarea lucrărilor istorice românești despre perioada ocupației țariste a spațiului dintre Prut și Nistru. În același timp, trebuie subliniat că reputatul intelectual nu a plasat în context deciziile luate de către autoritățile rusești în privința instrucțiunii publice rusești în Basarabia. El a optat pentru prezentarea acestor evenimente izolat de contextul social-politic și internațional, fapt care prejudiciază explicarea mutațiilor istorice. Ștefan Ciobanu a recurs, în opinia noastră, la practica contagioasă de a traduce sau, mai degrabă, de a identifica echivalente românești ale instituțiilor educaționale rusești, care, în realitate, făceau parte din sisteme de învățământ diferite.

Una dintre lucrările de referință despre trecutul țarist al Basarabiei, inclusiv despre învățământul rusesc, este, cu certitudine, sinteza lui Petre Cazacu¹⁹. Intransigența cu care și-a elaborat omul de știință și luptătorul național discursul conferă lucrării sale nu numai meritul că a acoperit penuria de studii despre trecutul Moldovei de Răsărit în secolul al XIX-lea, ci și calitatea valoroasă de instrument autentic de cercetare. Referințele lui Petre Cazacu și calculele din tabele, în linii mari, nu au compromis, cel puțin în cazul nostru, efortul de a merge la sursele de primă mână pentru a face verificările necesare. Trecând peste acuzațiile istoricului Ion Nistor, cutezăm să afirmăm că Petre Cazacu, înainte de a fi acuzat de *patriotism local*, ar trebui apreciat pentru fidelitatea cu care a citat sursele și metodele interdisciplinare la care a recurs pentru a-și elabora narațiunea.

Începând cu deceniul trei, la Chișinău, au fost editate o serie de lucrări aniversare dedicate școlilor județene și gimnaziilor, acestea din urmă numite impropriu *licee*. Una dintre

¹⁷ А.Д. Коцовский, *О так называемом «балтском движении» в Бессарабии*, «Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и Любителей Естествознания», 1911.

¹⁸ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1992.

¹⁹ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, „Știința”, Chișinău, 1992.

aparițiile editoriale semnată de Constantin T. Nicolaidi²⁰, dedicată Școlii județene nr. 2 din Chișinău, relatează incomplet și disproporționat istoricul acestei instituții de învățământ. Autorul indică programa acestui tip de școli, care urmau să fie transformate în școli orășenești după reforma învățământului urban din 1872. În cele din urmă, după acest an, alte școli județene decât cele existente nu au mai fost deschise, iar cele existente au fost, anevoios și izolat, transformate în școli orășenești, progimnazii și gimnazii. Prin urmare, autorul lucrării prezintă preocupările profesorilor de română pentru asigurarea disciplinei *limba română* cu materiale didactice, interesul acestora față de trecerea treptată a Principatelor Dunărene la alfabetul latin, evenimentele organizate în cadrul instituției dedicate reformei ortografice demarată în dreapta Prutului. Un detaliu interesant legat de predarea limbii române este cazul profesorului de română Sava Doncev, care, potrivit unor surse la care vom reveni mai jos, are relativ același parcurs biografic precum profesorul de limba română de la Gimnaziul Regional din Chișinău, Ioan Doncev. Lucrarea conține multe inexactități și, în consecință, folosirea acesteia ca sursă izolată ar fi aventuroasă.

Din aceeași categorie de lucrări face parte demersul directorului Gimnaziului de Băieți nr. 1 din Chișinău, Iosif D. Nica²¹. Școala județeană nr. 1 din Chișinău a stat la baza deschiderii Gimnaziului Regional din Chișinău. Autorul subliniază că elevii transferați în gimnaziu erau „ruși, bulgari, greci și niciun român, deși în școala județeană cea mai mare parte erau români”²². În asemenea condiții, pare insolită insistența boierilor moldoveni pentru predarea limbii românești în cadrul gimnaziului. Iosif D. Nica a oferit detalii importante despre predarea limbii române, despre profesorii acestei discipline și preocupările lor de a asigura elevii cu instrumente didactice. Numai că, la fel ca în cazul schiței istorice a Școlii județene nr. 2, lucrarea abundă în inadvertențe și prezintă disparat evenimentele.

Una dintre cele mai complexe lucrări despre viața bisericească din Basarabia în 1813–1917, inclusiv despre organizarea școlilor parohiale, este cea semnată de Nicolae Popovschi²³. Autorul demonstrează un discurs echilibrat, evitând înfierarea regimului țarist, tendință marcată de spiritul epocii. El analizează evoluția vieții eparhiale în contextul mutațiilor înregistrate în

²⁰ Școala Medie No. 2 de Băieți din Chișinău, 1850 LXXV 1925. *Schiță istorică alcătuită cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existență de la 1850 până la 1925 de directorul Școalei Const. T. Nicolaidi*, Tip. Fr. Munteanu, Chișinău, 1926.

²¹ *Schiță istorică a Gimnaziului de Băieți No. 1 din Chișinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928) de directorul Gimnaziului Profesor Iosif D. Nica*, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, Chișinău, 1929.

²² *Ibidem*, p. 9.

²³ N. Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Tipografia Eparhială „Cartea Moldovenească”, Chișinău, 1931.

Biserica Ortodoxă Rusă. Nicolae Popovschi arată că Eparhia Chișinăului s-a dezvoltat sub influența *hotărâtoare a bisericii din Rusia*, pledând pentru o tratare a vieții bisericești din Basarabia în strânsă legătură cu Biserica Ortodoxă Rusă.

Alături de Ștefan Ciobanu, Vasile Harea, Petre Cazacu, și L.T. Boga²⁴ a avut o contribuție considerabilă la studierea politicii regimului țarist față de etnicii români din Basarabia. Reputatul istoric și arhivist a relevat pulsul elitei naționale basarabene în momentul proclamării statului modern român. În același timp, el a surprins schimbarea de atitudine a autorităților ruse față de etnicii români dintre Prut și Nistru; de altminteri, sarcina încredințată puterii eclesiastice și celei administrative locale a fost conferirea unei semnificații politice instrucțiunii publice rusești în regiune. Valoarea tezelor istoricului Boga se confirmă prin faptul că au constituit drept temelie pentru elaborarea lucrărilor ulterioare despre politica autorităților țariste în Basarabia. Concluziile lui L.T. Boga au dominat scrisul istoric în perioada comunistă naționalistă din dreapta Prutului despre Basarabia secolului al XIX-lea, în special începând cu 1983, odată cu editarea sintezei lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu²⁵.

Trebuie menționată pentru aceeași perioadă lucrarea lui Ioan Stoicov²⁶, un studiu descriptiv precar, ditirambic la adresa ierarhilor ruși, în special a lui Pavel Lebedev. Drept exemplu, el menționa că școala bisericească ar fi educat *cei mai buni cetățeni și oameni de stat* și că ar fi consolidat *legătura dintre păstoriți și preoți prin faptul că preotul era primul învățător și poporul era deprins să îl asculte în biserică, și acasă, iar copiii, la școală*. Asemenea aserțiuni nu constituie altceva decât o mostră a istoriografiei țariste aflată în perioada autocrației exacerbate în plină campanie de combatere a ideilor moderne și democratice conform cărora școala ar reprezenta un remediu pentru problemele sociale.

Istoricul Alexandru Boldur și-a redus discursul la relatarea cronicii interzicerii predării limbii române în instituțiile de învățământ, fără să facă o analiză a învățământului rusesc între 1866 și 1917²⁷.

Istoriografia comunistă. În această perioadă, au fost editate două tipuri de lucrări. Majoritatea au justificat actul de la 1812, calificându-l între 1945 și 1982 drept *alipire*. Tezele Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei au numit același act *unire* drept reacție a

²⁴ L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1932.

²⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

²⁶ I. Stoicov, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812–1917)*, Tipografia Eparhială „Cartea moldovenească”, Chișinău, 1933.

²⁷ A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura „Victor Frunză”, București, 1992.

reconsiderării anexării Basarabiei de către istoriografia din dreapta Prutului. O altă categorie erau cercetările socio-economice, studii care, deși conțin pagini de serviciu, se întemeiază pe surse de primă mână și, prin urmare, au contribuit într-o anumită măsură la elucidarea problemei învățământului în Basarabia secolului al XIX-lea. În această serie se înscriu lucrările lui Timofei Antipovici Kraciun²⁸, considerat de către conducătorul său științific, istoricul Artiom Markovici Lazarev, *un pionier în domeniul cercetării istoriei învățământului în R.S.S. Moldovenească*. Părintele națiunii moldovenești, Lazarev, în *Introducerea* lucrării lui Kraciun, menționează că discipolul său a deschis o nouă direcție de cercetare – *marxist-leninistă* – a problemelor istoriei dezvoltării școlii și gândirii pedagogice în Moldova²⁹.

Ideea de bază a *pionierului* cercetării fenomenului instructiv de pe pozițiile marxismului leninist se întemeiază pe faptul că după adoptarea reformei agrare, în 1861 în Rusia și în 1868 în Basarabia, economia *feudală* din Basarabia se adapta la modelul capitalist. De fapt, în Principatul Moldovei, șerbia a fost suprimată în 1749. Kraciun a lansat teza forțată că dezvoltarea diferitelor ramuri ale agriculturii și specializarea acestora, creșterea numărului de întreprinderi și ateliere ar fi necesitat deschiderea unor instituții de învățământ general și de specialitate în scopul pregătirii specialiștilor pentru necesitățile economiei aflate în curs de dezvoltare și progresului cultural³⁰. Așadar, autorul inocula ideea că mișcarea de deschidere a școlilor din Basarabia nu era, în principal, o reacție a autorităților ruse la proclamarea statului modern român, ci o urmare firească a dezvoltării social-economice a regiunii. Dincolo de aceste mistificări, datorită datelor statistice consultate, autorul oferă informații valoroase despre evoluția tuturor tipurilor de școli, precum și disputa dintre instituțiile care supravegheau procesul de studii. Mai mult, datele și considerațiile lui Kraciun despre accesibilitatea instrucțiunii publice pentru populația rurală a Basarabiei nu pot să fie anulate odată cu fragmentele despre tratarea faptelor prin prisma tezelor marxist-leniniste.

O altă lucrare publicată în aceeași perioadă, semnată de I.G. Budak³¹, invocă aceleași cauze social-economice drept motiv pentru deschiderea rețelei de școli populare în regiunea dintre Prut și Nistru. Faptul că reforma școlară din Rusia (1861) a precedat reforma agrară (1864) este valabilă doar pentru interiorul imperiului, nu și pentru periferiile acestuia. Instrucțiunea publică la periferii a fost subordonată obiectivelor politice pentru prevenirea

²⁸ Т.А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР*, „Шкоала Советикэ”, Кишинев, 1950.

²⁹ *Ibidem*, p. 7–8.

³⁰ Тимофей Антипович Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1985, p. 132.

³¹ И. Г. Будак, *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. в Бессарабии*, Картя Молдовеняскэ, Кишинев, 1961.

mișcărilor separatiste. Budak relatează destul de obiectiv controversa despre elaborarea proiectelor legilor învățământului primar și cel gimnazial, după care citează la greu lucrarea lui Kraciun. Începând cu anii 70 ai secolului al XX-lea, se evidențiază pregnant în istoriografia problemei studiile realizate de către Fiodor (Tudor) Cibotaru³². Studiul *Înrâurirea ideilor pedagogice ale lui K.D. Ușinski asupra școlii din Basarabia* reprezintă un demers elogios la adresa bine-cunoscutului pedagog rus și a directorului Școlilor Populare, K. Ianovski. Relatarea lui Fiodor Cibotaru reprezintă un meandru între blamarea politicii rusificatoare și elogiarea celor care au încercat să se opună accentelor politice violente ale regimului. Această oscilare duce în penibil în momentul în care ideile lui Ușinski despre predarea în limba maternă în școala primară, incompatibile cu educația politică de la periferiile naționale, sunt aplicate pe invers în Basarabia, populată în majoritate de etnici români.

Folosirea manualelor lui Ușinski – *Lumea copiilor* și *Cuvântul matern* – pentru predarea limbii ruse în școlile populare din Basarabia, cu etnici români, nu reprezintă decât o caricaturizare. Fiodor Cibotaru elogiază de asemenea acțiunile și principiile lui Kiril P. Ianovski, responsabilul de educație în regiune, despre mișcarea de deschidere a școlilor populare. El consideră că „înlăturarea clerului din învățământ și înlocuirea preoților cu învățători special pregătiți pentru școlile primare, încredințarea învățământului elementar pentru copiii maselor largi însuși poporului, obștilor sătești” reprezenta în mod sigur un pas *progresist*. Numai că cunoscutul cercetător ar fi trebuit să facă precizarea că învățământul elementar era încredințat *obștilor sătești* doar pentru sprijinul lor financiar, de vreme ce politica și conținutul educațional erau apanajul autorităților centrale țariste și, evident, purtau un caracter antinațional și antipedagogic. Cu alte cuvinte, potențații ruși și-au aplicat politica lor de rusificare bazată pe cele mai moderne metode și mijloace pe banii comunităților rurale din Basarabia.

O lucrare importantă despre instrucțiunea publică din Imperiul Rus pentru scrisul istoric din U.R.S.S. este monografia lui A.V. Ososkov³³. Deși recurge din abundență la comentariile lui Vladimir Lenin pentru a explica politica regimului țarist în domeniul educației, autorul descrie adecvat contextul social-politic intern și internațional în care a fost adoptată reforma școlară în Imperiul Rus. Autorul a aplicat de asemenea pertinent metoda comparației pentru a aprecia atât nivelul de alfabetizare în Imperiul Rus, cât și *politica reacționară* a regimului țarist ce avea drept scop stăvilirea tendinței zemstvelor județene de a introduce învățământul primar obligatoriu.

³² *Marele pedagog rus K.D. Ușinski*, Editura „Lumina”, Chișinău, 1974.

³³ A. B. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Просвещение, Москва, 1982.

A.V. Ososkov contribuie esențial la reconstituirea realităților social-politice ruse, subliniind că în Imperiul Rus, datorită nivelului de urbanizare, a existat o tendință democratică în domeniul educației, care a favorizat apariția unor personalități de dimensiunea lui K.D. Ușinski. El insistă pe teza că regimul țarist a implementat reforma școlară datorită dezvoltării economiei și a industriei, care necesitau forță de muncă instruită. Observațiile sale sunt absolut obiective atunci când se referă la faptul că toată povara întreținerii rețelei școlare publice era pusă pe umerii comunităților sătești. Anume aici transpare excesul de zel al istoricilor sovietici moldoveni atunci când afirmă că, în urma reformei școlare de la 1864, învățământul a fost cedat comunităților sătești. Adevărul este că și comunitățile sătești, și administrațiile județene erau responsabile doar de întreținerea materială a rețelei școlare, fără să aibă libertatea să implementeze inovațiile epocii. Trebuie remarcate considerațiile autorului despre atitudinea autorităților țariste față de tradiția consemnată în mai multe culturi din Europa Orientală că părinții foloseau abuziv lucrul copiilor la lucrările agricole. Și coloniștii germani luterani, pentru care învățământul era obligatoriu, atât pentru băieți, cât și pentru fete, și-au folosit copiii la lucrările agricole, însă acest fapt nu a compromis procesul de studii, ca în cazul etnicilor români.

Publicată în 1991, în ajunul prăbușirii U.R.S.S., monografia semnată de cercetătoarea ucraineană N.A. Șip³⁴ înfățișează condițiile de funcționare a instituțiilor de învățământ secundar, în special a seminarelor pedagogice. Potrivit concluziilor acesteia, locațiile seminarelor care formau învățători pentru școlile ministeriale nu erau stabilite întâmplător în târgurile rusești. Se proceda astfel încât viitorii intelectuali să se afle într-un mediu rusesc amplasat cât mai departe de capitalele regionale, unde ar fi putut să contracteze morbul revoluționar.

După instaurarea regimului comunist în România (1947), a fost interzisă studierea istoriei Basarabiei. Informații despre spațiul dintre Prut și Nistru au reapărut în cercetarea istorică din România abia în 1983, în sinteza Mircea Mușat, istoric, și a lui Ion Ardeleanu³⁵, director al Institutului de Istorie a Partidului. De fapt, noutatea acestui volum constă în faptul că autorii și-au întemeiat discursul, în domeniul instrucțiunii publice, pe tezele istoricului L.T. Boga despre politica autorităților țariste în Basarabia prohibită până atunci.

Istoriografia românească contemporană. După prăbușirea regimului comunist din România, o contribuție substanțială la studierea instrucțiunii publice românești în Basarabia între

³⁴ Н. А. Шип, *Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк*, „Наукова Думка”, Киев, 1991.

³⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

1857 și 1878 a avut-o istoricul Nichita Adăniloie³⁶. El le-a oferit oamenilor de știință și publicului larg din Republica Moldova ceea ce le-a lipsit până atunci – informații despre mișcarea de deschidere a școlilor primare în județele Cahul, Bolgrad și Ismail, în momentul revenirii acestui teritoriu la Principatul Moldovei, după Congresul de la Paris. Chiar dacă titlul lucrării nu sugerează nici spațiul geografic și nici cadrul cronologic, reputatul istoric a efectuat o analiză pertinentă a politicii statului român modern în domeniul instrucțiunii publice, legislația și programele adoptate în cadrul reformei școlare din 1864.

În 1991, la Chișinău, în contextul mișcării de emancipare națională și proclamării independenței Republicii Moldova, a fost editată o sinteză a istoriei învățământului și gândirii pedagogice în Moldova, coordonată de T.T. Cibotaru³⁷. Deși apare sub aproape același titlu ca lucrările lui Timofei Antipovici Kraciun, demers editorial elaborat de nume importante ale scrisului istoric și ale criticii literare – I. Șlaen, E. Levit, V. Coroban, V. Potlog, I. Conțescu, A. Eșanu ș.a. – a influențat considerabil tratarea evoluției gândirii pedagogice în literatura de specialitate și a constituit un suport didactic important pentru instituțiile de învățământ superior, în special în condițiile asigurării precare cu materiale didactice. În ce privește analiza instrucțiunii publice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, conținut elaborat de Tudor Cibotaru, implementarea reformei școlare în Basarabia este tratată izolat de contextul politic și de conjunctura internațională, chiar dacă tezele sovietice fuseseră aruncate la coșul istoriei. Autorul consideră că deschiderea școlilor populare în regiunea dintre Prut și Nistru a fost impulsionată, ca în interiorul Imperiului Rus, de dezvoltarea economică, inclusiv a industriei, și nu din cauza evenimentelor naționale din dreapta Prutului, neglijând acțiunile politice ale autorităților de la Sankt-Petersburg de prevenire a tendințelor *separatiste* la hotarul de sud-vest al imperiului. Cu toate acestea, autorul contribuie în mare măsură la explicarea sistemului educațional rusesc și a rivalității înregistrate între instituțiile de învățământ odată cu schimbarea contextului politic, de la liberalism la autocrație. O atenție specială a fost acordată programelor școlare și metodelor de predare. În același timp, trebuie recunoscut că studiul cu pricina cedează lucrării lui Kraciun la folosirea datelor statistice școlare. Mai mult, T.T. Cibotaru preferă să acorde o atenție aleatorie atât unor tipuri de școli, cât și unor perioade, observându-se o precaritate a elementului factologic.

³⁶ Nichita Adăniloie, *Istoria învățământului primar: 1859–1918*, Editura „Cris Book Universal”, București, 1998.

³⁷ *Istoria Învățământului și a Gândirii Pedagogice în Moldova. Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru*, Lumina, Chișinău, 1991.

Începând cu anii 90 ai secolului trecut, politica regimului țarist în domeniul educației în Basarabia devine o preocupare constantă a istoricului Gheorghe Negru³⁸. Spre deosebire de ceilalți autori, acesta analizează evoluția social-politică a Basarabiei, inclusiv evenimentele din domeniul instrucțiunii publice, în contextul unirii Principatelor Române și constituirii statului român modern. El dezvăluie strategiile de rusificare ale etnicilor români, implementate de către autoritățile ruse, publică activ documente importante despre suprimarea predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău și în școlile județene. Analizând circumstanțele în care a fost sistată predarea limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău și corespondența responsabililor de educație, cercetătorul relevă, pe bună dreptate, că folosirea alfabetului latin pentru scrierea în limba română în Basarabia a fost considerată de autoritățile ruse o acțiune de sincronizare a dezvoltării românilor din Basarabia cu cei din dreapta Prutului. Numai că reputatul cercetător acordă rusificării rolul principal în proliferarea *analfabetismului aproape total al românilor basarabeni în epoca modernă*³⁹. Din această perspectivă, rămâne inexplicabil procentul considerabil de neștiutori de carte în statele din sudul și estul Europei – România, Bulgaria, Serbia, Grecia⁴⁰ –, care se constituiseră ca state naționale, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, și care adoptaseră legi privind obligativitatea învățământului. Indiscutabil, rusificarea și izolarea etnicilor români din Basarabia de conaționalii lor din România a fost unul dintre factorii importanți care au determinat această realitate, însă pentru a avea o explicație deplină a analfabetismului considerăm necesară studierea instituției școlare în istoria românilor.

În 2001, istoricul literar Vasile Ciocanu a publicat o culegere de studii despre literatura basarabească în secolul al XIX-lea. Volumul inserează un material important despre biografia și activitatea lui Ioan Doncev, *primul și unicul autor de manuale în Basarabia din secolul XIX, care a folosit alfabetul latin*⁴¹. În afară de faptul că a reconstituit detaliat biografia profesorului de limba română de la Gimnaziul Regional din Chișinău și a reperat cauza interzicerii instrumentelor sale didactice, alfabetul latin, cercetătorul a subliniat *circulația în Basarabia a unor cărți și publicații periodice care apăreau la Iași și București*. Având în vedere că în statul de funcție al lui Doncev nu există nicio indicație despre vreo deplasare a sa peste hotare, Vasile

³⁸ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000.

³⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁰ Carlo M. Cipolla, *Literacy and development in the West*. Made and printed in Great Britain by Cox & Wyman Ltd, London, Reading and Fakenham, Set in Monotype Times, 1969.

⁴¹ Vasile Ciocanu, *Contribuții istorico-literare*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 215–229.

Ciocanu a dedus că profesorul a selectat textele literare din surse pe care le avea la îndemână sau a profitat de serviciile unor persoane care se deplasau peste Prut. În opinia noastră, succesul lui Ioan Doncev nu a fost spontan și solitar, după cum se vehiculează în tradiția istoriografică, ci rezultat al acumulării, de-a lungul timpului, atât a experienței, cât și a materialelor. Sursele de arhivă și monografiile dedicate școlilor județene din Chișinău denotă un interes al învățătorilor de limba română față de evoluția alfabetului românesc în dreapta Prutului.

Lucrarea istoricului Nichita Adăniloie este un instrument valoros de comparație pentru cercetarea politicii regimului țarist în domeniul învățământului public în județele centrale și de nord ale Basarabiei. În 2013, istoricul Ion Solcanu⁴² a completat efortul regretatului istoric N. Adăniloie cu documente despre situația instrucțiunii publice la 1857 în cele trei județe și evoluția instrucțiunii publice până la reanexarea aceluiași teritoriu de către Imperiul Rus în 1878. Fără îndoială, sursele publicate de către Ion Solcanu au o valoare incontestabilă, în special pentru trecutul fiecărei localități în parte.

Chiar dacă nu abordează instrucțiunea publică în Basarabia țaristă, volumul lui Bogdan Murgescu⁴³ tratează condiția copilului în societatea românească și ne ajută să analizăm unele fenomene proprii societății basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea: mortalitatea infantilă, atitudinea părinților față de copiii lor, folosirea acestora la lucrările agricole, în general, cultura școlii în această comunitate. Instrumentele istoriografice și considerațiile sale despre evoluția social-economică a Principatelor Române impune inevitabil reconsiderarea ponderii factorilor care au provocat analfabetismul la români, inclusiv la basarabeni, și anume rolul atribuit eronat exclusiv rusificării.

Istoriografia occidentală. Plasarea instrucțiunii publice rusești în Basarabia în contextul evoluției școlii în epocă, în raport cu ritmul și nivelul de alfabetizare în Europa Occidentală și cea Orientală, cu adoptarea legislației învățământului primar obligatoriu în Occident și în statele naționale din Balcani, contribuie la explicarea fenomenului analfabetismului masiv dintre Prut și Nistru la începutul secolului al XX-lea. În continuare, vom prezenta lucrările care au servit ca instrumente pentru analiza politicii regimului țarist în Basarabia în domeniul instrucțiunii publice și explicarea fenomenului analfabetismului.

⁴² Ion I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntregirii la Principatele Române 1857–1878*, Editura Enciclopedică, București, 2013.

⁴³ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, „Polirom”, Iași, 2010.

Un instrument istoriografic important a fost lucrarea apărută în 1917, elaborată pe valul entuziasmului revoluționar și al mișcării naționale, semnată cu pseudonimul *Inorodetz*⁴⁴. Acest autor arată impactul violent al legislației școlare țariste asupra comunităților protestante sau catolice din guberniile baltice la începutul deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Comunitățile cu pricina erau aproape complet alfabetizate datorită școlilor parohiale, însă odată cu implementarea instrucțiunii rusești, a început să sporească și numărul analfabeților. „În 1881, nu erau decât 2% de analfabeți printre estonieni, observă autorul, în 1892 [după implementarea legislației de rusificare], au fost înregistrați deja 12%, iar în 1899, procentajul s-a ridicat deja la 20%...”. Statisticile publicate de Inorodetz demonstrează impactul nefast al rusificării asupra unor comunități deja alfabetizate. Fără îndoială, calculele și statisticile istoricului italian Carlo M. Cipolla⁴⁵ demonstrează limpede insuccesul oricărei școli sau profesor, fie și în caz rusificator, la mai mult de 1 500 de locuitori. El a constatat, pe de o parte, că succesul alfabetizării este determinat în principal de niște factori obiectivi, precum dezvoltarea economică și urbanizarea, clima, biserica și tradiția etc. Și, pe de altă parte, că lumea rurală, cu toate elementele sale intrinseci, în special cu atitudinea față de școală, este un anturaj care descurajează alfabetizarea. Studiind știința de carte printre comunitățile profesionale, Cipolla a afirmat că agricultorii și pescarii sunt cel mai puțin alfabetizate comunități. Statisticile publicate de cunoscutul cercetător arată că Grecia, Bulgaria, România, Serbia, state ortodoxe, s-au confruntat cu un analfabetism masiv, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la fel ca etnicii basarabeni.

Analiza echilibrată și comparată a evoluției alfabetizării în diferite state ale lumii și instrumentarul riguros folosit la elaborarea definițiilor ca *analfabet*, *semianalfabet* au încurajat tendința de a trata, sincer și onest, cultura școlară la etnicii români din Basarabia. Premisele alfabetizării în Franța au fost analizate de istoricul francez Pierre Chaunu⁴⁶, care a stabilit trei etape ale școlarizării, din care învățământul primar este ultima fază. El a arătat că procesul de alfabetizare a explodat în Europa Occidentală și Centrală în secolul al XVIII-lea, pornind de la sfârșitul secolului al XV-lea—începutul secolului al XVI-lea. Reforma, pentru a se propaga, *pour faire tache d'huile*, a presupus, un amplu număr de potențiali cititori, a subliniat el, un ansamblu de mijloace pentru a multiplica și a difuza scrisul. Odată începută, sciziunea între cele două creștinătăți a avut tendința să accentueze o diferență existentă. Reforma protestantă, sub acest unghi, subliniază autorul, este nu numai o cauză, dar un accelerator al dezechilibrului.

⁴⁴ Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethnographique de la Russie*, s.l., 1917.

⁴⁵ Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West*, „Pelican”, 1969.

⁴⁶ Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des lumières*, „Flammarion”, Paris, 1982.

Alfabetizarea presupune în primul rând o începere de uniformizare lingvistică, pe care aceasta a accelerat-o⁴⁷. O voce importantă în analiza politicii regimului țarist față de minoritățile din Imperiul Rus o are istoricul francez de origine maghiară Henry Bogdan⁴⁸. Deși această lucrare reprezintă un compendiu de istorie a Rusiei, autorul a observat pertinent că crearea statului-națiune trebuia să ducă inevitabil la rusificarea grupurilor minoritare. Și, pentru început, mai exact, în 1864, cele mai afectate de procesul rusificator au fost popoarele care aveau aceeași confesiune cu populația dominantă – ucrainenii, bielorușii și moldovenii. Minoritățile de altă confesiune decât cea ortodoxă au cunoscut un val la fel de teribil de rusificare puțin mai târziu, în anii 80 ai secolului al XIX-lea, până atunci beneficiind de învățământ primar în limba maternă, inclusiv confesional.

Istoricul Johannes Remy a analizat în cercetările sale⁴⁹ politica regimului țarist față de limbile grupurilor minoritare, în special de cea ucraineană. El a observat tendința autorităților ruse de a împiedica dezvoltarea limbilor vernaculare în limbi literare, urmărind scopul ca vorbitorii acestora să atribuie limbii ruse cea din urmă calitate. Cercetătorul a tras concluzia că, chiar dacă decizia privind interzicerea publicațiilor ucrainene a fost luată în contextul Insurecției Poloneze, cea care a avut o pondere mai mare la adoptarea deciziei cu pricina a fost poziția imperială, și nu contextul regional.

Așadar, analiza istoriografiei demonstrează că problema școlilor populare rusești din Basarabia, aflată sub regim țarist, a fost studiată precar și izolat de contextul istoric. De aceea, este important să examinăm acest subiect și să îl prezentăm obiectiv, cu o atenție specială asupra instituției școlii în cultura românească și raportată la evoluția alfabetizării în statele din Europa de Sud-Est în aceeași perioadă.

1.2. Sursele istorice

Pentru realizarea obiectivelor propuse, au fost utilizate diverse surse istorice accesibile, pe care le putem clasifica în două categorii: inedite și publicate. Din categoria izvoarelor inedite, un interes deosebit prezintă sursele de arhivă depozitate în fondurile Agenției Naționale a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională din Republica Moldova, care se referă la diverse aspecte ale evoluției instrucțiunii publice în perioada Imperiului Rus. Pentru investigațiile

⁴⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁴⁸ H. Bogdan, *Histoire des peuples de l'ex-URSS du IX-e siècle à nos jours*, Librairie Academique Perrin, 1993.

⁴⁹ Johannes Remy, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice*,

https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice.

noastre au fost colectate informații valoroase din următoarele fonduri de arhivă: Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei, 1810-1917*; Fondul 209, *Consiliul pedagogic eparhial din Chișinău și instituțiile subordonate, 1845-1919*; Fondul 316, *Inspectoratele școlilor publice din Basarabia, 1870-1920*; Fondul 152, *Direcția școlilor publice din Basarabia și instituțiile subordonate, 1828-1924*; Fondul 1862, *Directoratul învățământului și cultelor din Basarabia și instituțiile subordonate, 1817-1944*.

Informații importante despre politica autorităților ruse în domeniul educației au fost colectate din Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*. Documentele acestei unități vizează strategiile de dezvoltare a infrastructurii școlare rusești. Având în vedere obiectivul de a asimila etnicii români majoritari între Prut și Nistru, precizează criteriile de deschidere a școlilor populare în localitățile mari și cu capacitate de plată [inv. 2, d. 6]. Dosarele din același fond prezintă contextul social-politic al legislației educaționale – prevenirea *separatismului*, în principal –, demonstrând incontestabil că instrucțiunea publică rusească în Basarabia a avut în special obiective politice. În același fond au fost reperate informații cu privire la Gimnaziul *Alexandru al III-lea* din Bolgrad, care dezvăluie, pe de o parte, politica autorităților față de etnicii bulgari și, pe de altă parte, atitudinea coloniștilor din sudul Basarabiei față de regimul țarist [inv. 1, d. 8939].

Fondul 209 al aceleiași instituții, *Instituții de învățământ și organe de supraveghere a activităților*. Consiliul Școlar Eparhial din Chișinău și instituțiile subordonate acestuia comportă o serie amplă de dosare despre infrastructura școlară subordonată instituției respective. Este vorba, în detaliu, despre organizarea învățământului primar controlat de biserică, programele școlare și tipurile de școli: parohiale și elementare [inv.1, d. 1105, 1845-1848].

Dosarele cu pricina oferă informații despre rolul Consiliului Eparhial Școlar în dezvoltarea infrastructurii școlare în contextul înăsprii regimului autocrat. Corespondența dintre Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar denotă strategiile dezvoltării rețelelor școlare gestionate de cele două instituții: școlile ministeriale urmau să funcționeze în localitățile mari, iar cele parohiale – în localitățile mici, cu capacitate de plată redusă [inv.1, d. 9]. Controversa dintre Consiliul Eparhial Școlar și Direcția Școlilor Populare scoate la iveală obiectivele organizării instrucțiunii publice rusești în Basarabia, metodele de predare a limbii ruse și instrumentele didactice folosite [inv.1, d. 9].

Fondul 316, *Inspectoratele școlilor populare din Basarabia*, oferă date nevalorificate până în prezent despre activitatea inspectorilor școlari regionali și județeni. Dosarele acestui fond prezintă reușita elevilor, atitudinea etnicilor români față de școala rusă, relațiile dintre localnici și

învățătorii ruși [inv. 5, d. 16, f. 5-6], atitudinea părinților față de copiii lor și, în general, despre cultura școlii în societatea moldovenească [inv. 2, d. 46, f. 23]. Un aspect important dezvăluit de dosarele acestui fond vizează cercetările responsabililor de educație privind identificarea tipului de școală, a termenului de studii și a metodelor de predare specifice etnicilor români din Basarabia [inv. 5, d. 107, f. 48]. Fondul cu pricina mai cuprinde documente despre infrastructura școlară în coloniile germane, informații despre organizarea instrucțiunii publice, finanțarea școlilor, dotarea bibliotecilor, remunerarea învățătorilor, instruirea acestora etc. [inv. 5, d.117].

Fondul 152, *Direcția școlilor publice din Basarabia și instituțiile subordonate (F.U.), 1828-1924*, conține dosare despre legislația educațională și organizarea învățământului secundar, accesul la studii gimnaziale pentru grupurile etnice minoritare [inv. 1, d. 196, f. 1-3]. Dacă între anii 60 și 80 ai secolului al XIX-lea s-a atestat o toleranță la nivel legislativ față de minorități, în special față de evrei, după instaurarea regimului autocratic, în special în 1885–1887, s-a înregistrat o poziție agresivă a regimului țarist atât din punct de vedere național, cât și social. Legislația exclusivistă din punct de vedere social a lovit în primul rând în etnicii români, de vreme ce din punct de vedere social aceștia erau în cea mai mare parte țărani.

Fondul 1862, *Directoratul Învățământului și cultelor din Basarabia și instituțiile subordonate 1862-1944*, include dosare importante pentru începuturile învățământului secundar în Basarabia, inclusiv date despre administrația progimnaziilor și gimnaziilor; venituri și cheltuieli; structura națională și socială a elevilor; condițiile pentru deschiderea secțiilor / claselor paralele și a progimnaziilor din Chișinău. Unitățile acestui fond conțin informații cu privire la reușita etnicilor ruși și români în gimnazii. Aceștia din urmă aveau cel mai mic număr de elevi raportat la numărul de locuitori. Un elev moldovean revenea la 10.000 de locuitori de sex masculin [inv. 25, d. 32, f. 19-20]. Fondul 1862 cuprinde de asemenea dări de seamă ale profesorilor de istorie despre comportamentul elevilor, despre programă, materialele didactice, metodele de predare etc. Instrumentele respective reconstituie imaginea elevului basarabean, indiferent de naționalitate, în imaginarul profesorilor ruși [inv. 25, d. 256, f. 160]. Accentuarea anumitor evenimente istorice și a personalităților istorice ruse care au luptat împotriva suedezilor, polonezilor și germanilor trădează tendința autorităților de a forma un patriotism exacerbat și, în consecință, aversiune față de aceste state.

Dosarele Fondului 1772, *Inspectoratul regional nr. XV al învățământului public și instituțiile subordonate, 1874-1941*, conțin rapoarte ale profesorilor și directorilor despre criteriile de admitere a elevilor în instituțiile de învățământ secundar. În dările de seamă ale unor profesori se menționează că elevii evrei și moldoveni aveau un comportament *neadecvat* și că îi

influențau *negativ* pe colegii lor. Invocând aceste pretinse cauze, administrația Gimnaziului nr. 1 din Chișinău argumenta importanța ca la înmatriculare să se ia în considerare *profilul moral* al familiilor elevilor [inv. 7, d. 140, f. 49].

Surse publicate. Raportul despre situația școlilor parohiale⁵⁰ elaborat în 1866 de către directorul Școlilor populare, Kiril P. Ianovski, reprezintă o radiografie oficială a rețelei școlare din Basarabia. Ianovski a elaborat raportul la solicitarea expresă a oberprocurorului Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse (1865–1880) și a ministrului Instrucțiunii Publice (1866–1880), contele Dmitri Andreievici Tolstoi, după vizita acestuia la Chișinău. Rezultatele inventarierii lui Ianovski au avut un impact considerabil asupra autorităților centrale și, în mod special, asupra celor responsabili de instrucțiunea publică rusească. Funcționarul școlar de la Chișinău a întocmit un raport riguros despre starea școlilor parohiale, extrem de apreciat de autorități. Drept rezultat, documentul său a fost tipărit atât în publicația *Circumscripției de Învățăământ Odesa*, cât și în revista Ministerului Instrucțiunii Publice. După controlul efectuat de către Ianovski, oficialii solicitau inventarii similare în toate unitățile administrative ale Imperiului Rus, în special în cele situate la hotar cu statele naționale. Școlile și învățătorii au fost supuși unui control cazon și unei vigilențe stricte. Factorii de decizie din domeniul instrucțiunii publice rusești nu erau îngrijorați atât de felul în care funcționau școlile parohiale în Basarabia, cât de pericolul pe care îl prezenta, pentru integritatea teritorială a imperiului, așa-numitul proces de *moldovenizare* a etnicilor ruși între Prut și Nistru în contextul proclamării statului modern român. Abia în 1902–1903, Kiril P. Ianovski a dezvăluit adevăratele *deficiențe* ale școlilor parohiale din Basarabia – predarea în limba română și obligația copiilor etnicilor ruși să studieze românește – în memoriile sale publicate în revista lui Mihail Nikiforovici Katktov, una dintre cele mai influente publicații social-politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea din Imperiul Rus⁵¹. K.P. Ianovski a relatat raționamentele efectuării controlului școlilor parohiale, a descris așa-numitul proces de *moldovenizare* a rușilor în Basarabia, a evocat întreaga perioadă de implementare a legislației școlare primare și secundare rusești în Basarabia. Memoriile lui Ianovski completează sursele oficiale cu detalii și persoane implicate în organizarea învățământului primar și secundar de la mijlocul secolului al XIX-lea din Basarabia. El a glosat obiectivele instrucțiunii publice rusești în regiune, programele școlare, a prezentat și a evaluat, *sincer*, metodele și materialele didactice

⁵⁰ *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленного г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским, в « Журнал Министерства Народного Просвещения», часть CXXXIX, 1868.*

⁵¹ К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, în «Русский вестник», мартъ, Санкт Петербург, 1903.

aplicate în cadrul gimnaziului, a relevat relațiile tensionate dintre profesorii ruși și elevii moldoveni.

În contextul importanței politice a instrucțiunii publice rusești în Basarabia invocată prin proclamarea statului modern român, autoritățile țariste – atât cele centrale, cât și cele regionale – au publicat, mai întâi, rapoarte despre inventarierea școlilor subordonate diferitelor instituții de stat în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice și, ulterior, anual, despre elaborarea cadrului juridic pentru funcționarea școlilor, extinderea rețelei școlare, asigurarea instituțiilor de învățământ cu învățători și manuale didactice. Sinteze despre rapoartele cu privire la evoluția școlilor populare au fost publicate aproape la fiecare deceniu, pentru a demonstra acțiunile întreprinse în domeniul rusificării etnicilor români din Basarabia⁵². Analiza în timp și confruntarea rapoartelor publicate cu sursele inedite, pe de o parte, deslușesc datele statistice prolixе despre mișcarea de deschidere a școlilor în contextul în care acțiunea respectivă a fost încredințată Direcției Școlilor Populare, Consiliului Școlar Eparhial și Zemstvei Guberniale și celor județene și, pe de altă parte, discern tendința evidentă a responsabililor locali de instrucțiunea publică să edifice și să consolideze o abordare individuală a problemei educației între Prut și Nistru.

Un important instrument pentru realizarea lucrării a fost edițiile a doua (1830–1884) și a treia (1881–1913) ale *Culegerii complete de legi ale Imperiului Rus*⁵³, care include acte, dispoziții, rescripte imperiale, statute și programe ale instituțiilor de învățământ.

Cercetarea politicii autorităților țariste în domeniul educației în Basarabia ar fi fost mult mai dificilă și precară fără volumul considerabil de documente publicate în special de istoricul Gheorghe Negru în publicațiile de specialitate⁵⁴, în monografii⁵⁵ și în culegerile conferințelor științifice și simpozioanelor organizate cu prilejul aniversării evenimentelor legate de mișcarea națională din Basarabia⁵⁶.

⁵² *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В.Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887, p. 11.

⁵³ *Полное собрание законов Российской империи* / https://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=1423.

⁵⁴ Gheorghe Negru, *Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea–începutul sec. al XX-lea)*, „Revistă de Istorie a Moldovei”, 2 (18) 1994, aprilie–iunie, Știința, Chișinău, 1994, p. 29; Gheorghe Negru, „Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău”, *Destin Românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură*, 2006. An I (XII), Nr. 3–4 (47–48), p. 220; Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000.

⁵⁵ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000.

⁵⁶ *Centenar Sfatul Țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale*, Chișinău, 21 noiembrie 2017, Chișinău, 2017.

Presa epocii contribuie substanțial la reconstituirea imaginii învățământului public rusesc în regiune. Un instrument extrem de util în această privință îl constituie publicația Ministerului Instrucțiunii Publice⁵⁷, care a făcut o trecere în revistă a presei periodice, până în 1917, publicând articole despre organizarea și evoluția învățământului primar și secundar în imperiu și în regiune. Inserarea unor fragmente din presa regională și centrală în paginile acestui oficios a oferit posibilitatea să reperăm trăsăturile comune ale educației rusești în regiunile cu zemstve și în cele în care nu au fost instituite atare instituții administrative și, natural, elementele distinctive ale politicii țariste în domeniul învățământului în Basarabia. Totodată, revista ministerului a preluat materialele realizate de corespondenții altor publicații despre mișcarea școlilor din Basarabia. De pildă, ziarul politic, literar și de știință *Сын отчества* (în tr., *Fiul patriei*) relatează în 1869 procesul de deschidere a școlilor din Basarabia, atitudinea populației locale față de învățătură, învățători și școală.

Formarea învățătorilor pentru școlile populare, fără de care era imposibilă extinderea rețelei școlare, a fost urmărită în mod special de ziarul *Бессарабские областные ведомости* (în tr., *Buletinul regiunii Basarabia*). Această publicație informează constant despre deschiderea cursurilor de învățători, inaugurarea școlilor publice, donațiile nobililor, metodele de predare a limbii ruse copiilor etnicilor români, organizarea congreselor învățătorilor etc. În condițiile organizării învățământului țarist, în sensul subordonării diferitor instituții, fie Direcției Școlilor Populare, fie Consiliului Eparhial Școlar, caracterul prolix al datelor surselor de arhivă, cifrele publicate de Comitetul de Statistică în presa regională și gubernială dezvăluie acțiunile administrației școlare rusești în ce privește prioritățile stabilite atât în geografia rețelei instituțiilor de învățământ, cât și în domeniul cheltuielilor⁵⁸. La o distanță de 14 ani, după ce a fost demis de la Gimnaziul Regional din Chișinău, în 1880, profesorul Ioan Doncev a publicat un articol amplu despre învățământul primar în Basarabia în *Бессарабские губернияльные ведомости* (*Buletinul guberniei Basarabia*). El pleda pentru deschiderea unor școli mixte ruso-moldovenești pentru a cultiva la elevii moldoveni o atracție mai mare față de instituțiile de învățământ. Ideea profesorului a fost evident aruncată la coșul de gunoi, din simplu motiv că fusese deja emisă o dispoziție, încă în anii 60, care prevedea închiderea discretă a acestora. Materialul lui Ioan Doncev este deopotrivă deosebit de important pentru a repera ideile de care a fost influențat. Convingerile sale denotă o influență puternică a scriitorului francez Victor Hugo, foarte popular

⁵⁷ Журнал Министерства Народного Просвещения, care a apărut lunar în perioada 1834–1917.

⁵⁸ Статистика народной школы в Бессарабской губернии. Доклад секретаря Бессарабского Статистического комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года, «Бессарабские областные ведомости», 1883.

în Occident și extrem de antipatizat de ideologii ruși: „Învățăământul popular, bazat pe credință și adevăr, pe metode raționale de dezvoltare a capacităților și forțelor maselor populare pentru procurarea mijloacelor muncii cinstitute, înțelegerii corecte și respectarea obligațiilor și drepturilor general-umane și sociale determină o moralitate înaltă și o viziune luminoasă și sănătoasă asupra lucrurilor, prosperitate materială, liniștea și gloria poporului”⁵⁹. Cel mai important reprezentant al romantismului a marcat dezvoltarea educației occidentale și a fost declarat de promotorii școlii rusești, în special ai celei parohiale, dușmanul lor ireconciliabil. Tocmai din acest considerent redacția ziarului s-a desolidarizat de ideile lui Ioan Donceev printr-o notă publicată la subsol.

Începând cu 1884, în contextul puseului reacționar și al rolului primordial acordat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse în gestionarea domeniului învățăământului, revista *Кишиневские епархиальные ведомости* (Buletinul Eparhiei Chișinăului) relatează sistematic procesul de deschidere a școlilor parohiale, publică numele preoților responsabili de administrarea acestora și ale persoanelor care au făcut donații. În aceeași perioadă, 1880–1890, Basarab, corespondentul ziarului bucureștean *Telegraful*⁶⁰ la Chișinău, publică regulat, în decurs de zece ani, articole despre realitățile social-politice din Basarabia. Un bun cunoscător al sistemului administrativ și juridic rusesc, autorul a comunicat publicului cititor din Regatul României detalii teribile ale procesului de deschidere a școlilor rusești în Basarabia, relația tensionată dintre învățătorii ruși și localnici și realitățile cumplite ale satului basarabean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Articolele semnate de misteriosul corespondent completează datele oferite de sursele de arhivă, demonstrând în mod ireproșabil că acțiunile din domeniul educației reprezentau doar un element din panopia autorităților țariste pentru contopirea etnicilor români cu populația principală a imperiului. De pildă, în 1886, după vizita generalului H. Roop în Basarabia, simultan cu acțiunile raportate de guvernatorul Aleksandr Petrovici Konstantinovici (1883–1899) în domeniul educației, corespondentului publicației bucureștene arată că autoritățile au demarat colonizarea județelor Orhei, Soroca, Chișinău cu elemente slave. În același timp, continuă el, generalul Konstantinovici ar fi primit un ordin să propună țăranilor din aceste județe condiții avantajoase pentru a emigra în Caucaz și în gubernia Samara, unde existau deja mai multe sate cu comunități originare din Basarabia. Basarab completează deopotrivă datele precare din biografia Ioan Donceev, profesorul de limba română de la Gimnaziul Regional din Chișinău. Relevăm că faptele evocate de acest autor misterios se

⁵⁹ Ив. Дончевъ, *Народное образование в Бессарабии*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, nr. 95.

⁶⁰ Basarab, *Scrisori din Basarabia*. 1884–1890. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Știința”, Chișinău, 2001.

înscriu perfect din punct de vedere cronologic și logic în seria de evenimente ale perioadei analizate.

Interzicerea predării limbii române în învățământul primar în contextul în care același drept a fost acordat majorității popoarelor din Imperiul Rus, a fost consemnată de militantul național Ioan Pelivan în *Бессарабская жизнь*⁶¹ (*Viața Basarabiei*) în 1905. Pentru această interdicție insolită, valabilă din nou pentru ucraineni și belaruși, Pelivan a acuzat nu doar *biurocrația*, ci și *intelectualii locali, inerția și indiferismul căroră, izbitor pentru această chestiune, este într-adevăr criminal*. Aceeași atitudine antinațională a deputaților basarabeni în problema predării în limba română în învățământul primar dintre Prut și Nistru, abordată în Duma de Stat a Rusiei în 1910, a fost relatată detaliat de Pan. Halippa în *Viața Românească*⁶². Este vorba mai exact de momentul în care deputatul velicorus Dionis Petrovici Gulikin a militat pentru învățământ primar în limba maternă în Basarabia, de vreme ce ceilalți deputați basarabeni din dumă – Nicolai Soltuz, Nicolai Ghepețchi, Vladimir Purișchevici, Pavel Krupenski, Anton Demianovici și Panteleimon Sinadino, Alexei Kara-Vasile și Arefa Tretiachenko – au votat împotriva inițiativei etnicului rus. După Revoluția din februarie 1917 din Rusia, odată cu declanșarea mișcării naționale în Basarabia, problemele învățământului primar și secundar țarist au fost analizate în paginile ziarelor *Cuvânt Moldovenesc*, *România Nouă* și ale revistei *Școala Moldovenească*. Din seria amplă de articole publicate, evidențiem materialele militantului pe tărâm național Vasile Harea. Acesta a reușit în 1920 să publice un studiu amplu⁶³ în care subliniază caracterul fragmentar, medieval și discriminatoriu al învățământului primar în Basarabia Imperiului țarist.

1.3. Concluzii

Analiza tematică a istoriografiei referitoare la subiectul tezei și a izvoarelor ce reprezintă sursa fundamentală în cercetarea instrucțiunii publice rusești din Basarabia mijlocului secolului al XX-lea–începutul secolului al XX-lea ne permite să tragem următoarele concluzii: lipsesc cercetările tematice speciale, ce ar reconstitui obiectivele autorităților ruse în domeniul educației în spațiul dintre Prut și Nistru, în condițiile reformelor liberale de la mijlocul secolului al XIX-lea și ale proclamării statului român modern. Deopotrivă, lipsește în istoriografie peisajul infrastructurii școlare și cadrul juridic de funcționare a acesteia. Metodele de predare și practicile

⁶¹ Apud Ioan Pelivan, *istoric al Mișcării de Eliberare Națională din Basarabia*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura „Biblioteca Bucureștilor”, București, 2012, p. 35–38.

⁶² Pan Halippa, *Publicistică*, „Museum”, Fundația Culturală Română, Chișinău, 2001, p. 1–3.

⁶³ Vasile Harea, *Legislația școlară rusească în legătură cu învățământul din Basarabia*, „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială. Organ al Asociației pentru studiul și reforma socială”, anul I, nr. 4, 1919, p. 787–802.

pedagogice utilizare de responsabili școlari ruși au cunoscut o abordare eronată, care necesită a fi reconsiderată.

Am depistat deficitul unui studiu ce ar explica exhaustiv analfabetismul masiv la etnicii români. Considerăm că acest fenomen trebuie raportat atât la minoritățile etnice din Basarabia țaristă, cât și la cele din statele din sud-estul Europei de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Nu există un studiu complex despre învățământul secundar în perioada cercetată, care ar aborda legislația, evoluția rețelei școlare și imaginea elevului basarabean în instituțiile de învățământ secundar din Imperiul Rus.

Istoricii care au dat tonul istoriografiei țariste în problema Basarabiei au perseverat pe teza conform căreia malorușii și velicorușii ar reprezenta elementul etnic majoritar între Prut și Nistru. Acest comportament a avut menirea să justifice asimilarea lingvistică și etnică desfășurată de autoritățile ruse în Basarabia. Recurgând la înfierarea regimului țarist, discursul istoriografic interbelic a trecut cu vederea metodele moderne de rusificare și plasarea în contextul social-politic a deciziilor politice luate la Sankt-Petersburg.

Istoriografia sovietică a inoculat ideea falsă precum că acțiunea de deschidere a școlilor din Basarabia a fost o măsură menită să asigure *numărul crescut* de întreprinderi cu forță de lucru calificată, și nu o acțiune a autorităților ruse pentru a crea un vehicul de asimilare.

După 1991, scrisul istoric a pus acțiunile autorităților ruse în contextul dezvoltării statului modern român și al atracției pe care o trezea acesta etnicilor români din Basarabia. Istoricii însă au atribuit, în opinia noastră, un rol exagerat rusificării în determinarea analfabetismului masiv, ignorând cultura precară a școlii în trecutul național.

Fondul de documente inedit pe care se întemeiază această lucrare a oferit, pe de o parte, posibilitatea unei explicări mai ample și detaliate a politicii regimului țarist în domeniul educației, iar pe de altă parte, penetrarea societății rurale a Basarabiei și valoarea școlii în cadrul acesteia.

2. POLITICA REGIMULUI ȚARIST ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN BASARABIA (MIJL. SEC. AL XIX-LEA – ÎNC. SEC. AL XX-LEA)

2.1. Imperialismul rus și impactul unirii Principatelor Române asupra educației românilor de la est de Prut (1866–1900)

După proclamarea statului modern român, în Basarabia a fost înregistrată o grupare națională, a *românofililor*⁶⁴, care milita tacit pentru sincronizarea cu tendințele culturale și politice declanșate în dreapta Prutului. Această elită basarabească, cu aspirații naționale, etichetată de autoritățile regionale drept *moldovanofili*, care *visau la o Românie unită și contopită*⁶⁵, nu puteau să reprezinte, în 1863, un pericol pentru integritatea teritorială a imperiului după estimările guvernatorului civil, baronul Ivan Welho⁶⁶. Cu toate acestea, autoritățile regionale refuzaseră în 1862 boierului Constantin Cristi să deschidă o tipografie *moldovenească* la Chișinău din cauza că acesta ar fi militat pentru unirea Basarabiei cu România⁶⁷. La insistența boierului moldovean, guvernatorul militar al Basarabiei, Fanton de Verrayon, a explicat superiorilor săi că tipografia ar fi avut menirea să tipărească pentru popor abecedare și broșuri ieftine în *limba moldovenească*. Și deși aceasta ar fi putut să fie lipsită de importanță, sublinia de Verrayon, ar fi dus la descurajarea învățării limbii ruse, deosebit de importantă poporului în raporturile sale cu instituțiile statului. Demersul boierului moldovean venea după interdicția – încă din anii 30 – a autorităților rusești de a aduce materiale didactice la limba română din România⁶⁸.

În contextul imposibilității transportării de abecedare din România, profitând de încurajarea autorităților școlare regionale, pentru toți pedagogii, să elaboreze materiale didactice pentru copiii etnicilor români din Circumscripția de Învățământ Odesa, în 1862, profesorul Gimnaziului Regional din Chișinău, Ioan Donceev, a elaborat două manuale⁶⁹ de limba română în

⁶⁴ L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, s.a., p. 21.

⁶⁵ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Prut Internațional, Chișinău, 2000, p. 115.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 123.

⁶⁷ Gheorghe Negru, *O tentativă nereușită de a înființa în Basarabia o tipografie moldovenească*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1–2, 1997, p. 90–100.

⁶⁸ Ilie Gulica, *Considerații privind literatura didactică basarabească în anii 30-60 ai secolului XIX*, „Destin românesc” (serie nouă). Revistă de istorie și cultură 2010, An V (XVI) Nr. 3-4 (67-68), p. 79.

⁶⁹ Conf. univ. dr. Gheorghe Negru, *Constituirea statului român modern și schimbarea paradigmei politicii naționale a Imperiului Rus în Basarabia. De la politica „cedărilor tactice” la politica națională exclusiv restrictivă (1860)*, în „Centenar Sfatul Țării. 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale Chișinău, 21 noiembrie 2017”, Chișinău, 2017, p. 224–225.

baza noilor reguli gramaticale stabilite în dreapta Prutului. După încheierea lucrului la instrumentele didactice, profesorul a solicitat autorităților școlare tipărirea uneia dintre aceste lucrări – *Cursulu primitiv de limba română, compus pentru școlile elementare și IV clase gimnaziale* – din contul vistieriei de stat, după cum îi promisese responsabilii școlari. Drept răspuns, episcopul Circumscripției de învățământ Odesa, Adam Antonovici Arțimovici, a solicitat Ministerului Instrucțiunii Publice să analizeze lucrarea lui Doncev pentru a stabili dacă este posibilă editarea acesteia pe banii publici. Responsabilul principal de instrucțiunea publică în Basarabia susținea în demersul său că, deși Doncev respingea alfabetul slav pentru limba română, era dificil să se admită că etnicii români dintre Prut și Nistru nu vor împrumuta limba vorbită în Principatele Române. Populația românească compactă din dreapta Prutului o va dezvolta diferit de cea slavă împrumutată, având în vedere originile sale latine. Mai mult, funcționarul țarist pleda pentru respingerea manualului lui Doncev întrucât, odată cu apariția acestuia, predarea limbii române în Basarabia căpăta, pentru prima dată, coerență.

În introducerea *Cursulu primitiv*, profesorul de limba română la Gimnaziul Regional din Chișinău se pronunța împotriva construcțiilor frazeologice caracteristice limbii slave, optând pentru tendința care se manifesta în România de a elimina orice influență asupra limbii române. Considerațiile lui Arțimovici, *un amator în domeniul școlii*⁷⁰, în opinia directorului Direcției Școlilor Populare din Basarabia, Kiril P. Ianovski, au fost respinse de către autoritățile de la Sankt-Petersburg. Mai exact, la 4 mai 1863, ministrul Instrucțiunii Publice, secretarul de stat Aleksandr Vasiliievici Golovin, a respins demersul lui Doncev privind tipărirea *Cursulu primitiv...* din contul statului. Cu toate acestea, profesorul Ioan Doncev a publicat manualele pe banii săi, sperând că îi va convinge pe responsabilii de instrucțiunea publică să le recunoască oficial drept instrumente didactice și, prin urmare, să își acopere cheltuielile din vânzări. În acest scop, el s-a adresat episcopului Arțimovici să prezinte manualele la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității Novorosiisk din Odesa pentru a obține un aviz în acest sens. În consecință, lucrarea lui Doncev a ajuns să fie analizată de slavistul Viktor Ivanovici Grigorovici, care a criticat vehement ideea sincronizării etnoculturale a românilor de pe ambele maluri ale Prutului. El a calificat eforturile savanților de la București de trecere la alfabetul latin drept un *arbitrariu filologic*. Grigorovici a insistat asupra faptului ca învățământul din Basarabia să se dezvolte pe baza limbii slave bisericești *înțeleasă de toți*, sugerând că manualul lui Doncev ar

⁷⁰ К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, «Русский вестник», август 1902, p. 744.

putea servi doar ca supliment la cel scos de Iakob Ghinkulov, *care merită toată atenția*⁷¹. În cele din urmă, analizând problema predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău, în cadrul Departamentului economiei de stat, în februarie 1866, Consiliul de Stat a stopat predarea limbii *moldovenești* în cadrul acestei instituții de învățământ. Autoritățile centrale au menționat că noul statut gimnazial nu prevede profesori speciali pentru predarea unor limbi speciale locale și, în consecință, excepția pentru cei doritori să studieze în Gimnaziul din Chișinău limba *moldovenească* și, afară de asta, pe banii statului, nu are niciun temei⁷². Un detaliu important al deciziei care a avut repercusiuni în lanț asupra predării limbii române în școlile județene viza predarea limbii române pentru viitorii învățători. Consiliul de Stat a respins argumentul privind necesitatea predării românei în cadrul gimnaziului viitorilor învățători, motivând că aceștia din urmă nu vor mai fi instruiți în gimnazii, ci în seminare speciale. Drept urmare, în 1868, directorul Direcției Școlilor Populare, Ianovski, a solicitat Ministerului Instrucțiunii Publice repartizarea salariului învățătorului de română al Școlii județene din Hotin pentru alte cheltuieli de cancelarie întrucât locul rămase vacant din cauza interzicerii predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău⁷³. De așijderea, statutul seminarelor pentru învățători, care urmau să fie deschise, nu prevedea predarea limbii române, ci aveau cu totul alte obiective, la care vom reveni mai jos.

Prin urmare, între 1862 și 1866, asistăm la o controversă legată de predarea acestei discipline. Dezbaterea cu pricina coincide cu mandatul lui Adam Antonovici Arțimovici în fruntea Circumscripției de Învățământ Odesa. Adept al predării limbii române după modificările adoptate în dreapta Prutului⁷⁴, Arțimovici a autorizat studierea limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău deși legislația educațională din 1864 nu a inclus această disciplină în programă, profesorul Doncev fiind remunerat din fonduri speciale. În 1866, au avut loc remanieri atât la nivel de minister, cât și la nivel de circumscripție. În fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice, în locul lui Aleksandr Vasilievici Golovnin, prietenul scriitorului prooccidental Ivan Sergheievici Turgheniev, a fost numit contele Dmitri Andreievici Tolstoi.

⁷¹ Gheorghe Negru, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), Chișinău, p. 224.

⁷² *О прекращении преподавания молдавского языка в Кишиневской Гимназии*, «Циркуляр по Управлению Одесским учебным округом», nr. 2, p. 13–15; *Кишиневская областная впоследствии губернская ныне Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75 лѣтие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева*, Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления, Кишинев, 1908, p. 86.

⁷³ ANA DGAN, F. 3, inv. 1, d. 1040, f. 1–3.

⁷⁴ Gheorghe Negru, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), p. 221.

Acesta, la rândul său, l-a preferat în funcția de episcop al Circumscripției de Învățămint Odesa pe medicul Serghei Platonovici Golubțov⁷⁵. După instalarea sa în funcția de ministru, oberprocurorul Tolstoi a întreprins în 1867 o vizită în Basarabia unde a constatat că *moldovenii care trăiesc de mult în Rusia* nu vorbesc cu toții rusește, iar în unele parohii ortodoxe serviciul divin se oficiază în *moldovenește*. Oficialul a conștientizat că cultura rusă a moldovenilor din Rusia căpătase o *semnificație politică* deoarece unirea Moldovei și Munteniei și formarea unui principat aproape neatârnat și puțin binevoitor pentru Rusia exercită o atracție vădită și la vecinii moldoveni din Basarabia⁷⁶. Totodată, șeful Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a invitat episcopul Chișinăului și Hotinului să participe la această *chestiune deosebit de importantă*, cu speranța că eforturile comune ale Ministerului Instrucțiunii Publice și Bisericii Ortodoxe Ruse vor rezolva problema școlii rusești în Basarabia⁷⁷.

Deci, acum lucrurile nu mai erau evaluate de aceeași manieră ca trei ani mai devreme, când grupul *românofililor* nu ar fi reprezentat niciun pericol pentru imperiu. Misterul legat de această schimbare subită de atitudine față de elementul național în Basarabia a fost dezlegat de însuși Pompei Batiuşkov. Pravoslavnicul polonezilor a dezvăluit *revelația* lui Tolstoi, explicând totodată acțiunile vehemente de rusificare: „Dezordinea existentă în Basarabia în domeniul ecleziastic și cel educațional nu putea să nu atragă atenția contelui Tolstoi... Conform raportului său, au fost luate măsuri de către Ministerul Instrucțiunii Publice și Sfântul Sinod direcționate spre curmarea românzării. Asemenea măsuri erau necesare, în mod special, deoarece din partea cealaltă a Basarabiei, pe care am cedat-o conform Tratatului de la Paris, propaganda stimulată de autoritățile moldovenești a început să se răspândească în regiunea Basarabiei noastre”⁷⁸. Drept consecință, noul episcop al Circumscripției de Învățămint Odesa, medicul Golubțov, a dispus directorului Direcției Școlilor Populare, Ianovski, să inspecteze detaliat toate școlile primare existente în Basarabia și să colecteze informațiile necesare despre nivelul de predare a limbii ruse în regiune. Ianovski a constatat starea *deplorabilă* a învățământului rusesc între Prut și Nistru și a demarat o campanie de deschidere a școlilor primare cu învățători care vorbeau rusește. În paralel, șeful Direcției Școlilor Populare a sugerat autorităților să fie întreținute formal școlile în care se predă în *moldovenește*. O dispoziție imediată și fățișă despre închiderea acestor

⁷⁵ К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, «Русский вестник», август 1902, р. 744.

⁷⁶ L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, p. 33.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 34.

⁷⁸ Бессарабія. Историческое описание. Съ высочайшаго соизволенія издано при Министерствѣ Внутреннихъ Дѣл. Посмерный выпускъ историческихъ изданій П. Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой. С-Петербургъ, 1892, р. XL.

instituții de învățământ, în opinia lui Ianovski, ar fi putut provoca, *în taină*, un sprijin al acestor școli din partea etnicilor români⁷⁹.

Această politică națională restrictivă în Basarabia se înscrie în atitudinea generală a autorităților ruse față de guberniile din sud-vestul Imperiului Rus. Într-un raport al ministrului Instrucțiunii Publice pentru anul 1868 se menționează expres că, în această parte a imperiului, problema instrucțiunii publice era subordonată unor condiții speciale, care presupuneau acțiuni extraordinare. Aspectul pedagogic era subordonat aici celui politic, iar sarcina școlii populare trebuia să consiste nu doar în iluminarea populației de diferite neamuri, dar în contopirea acestora cu masa poporului rus a imperiului, prin unitatea limbii și gândirii”⁸⁰. Accentul pe aspectul politic în școlile primare, indiferent de instituțiile cărora erau subordonate, se atestă în sursele epocii, inspectorii școlari insistând asupra învățării limbii ruse, și nu a cunoștințelor, atât în timpul lecțiilor, cât și la congresele învățătorilor. Atitudinea formală, mai exact, de desconsiderare sistemică a autorităților școlare față de limba *moldovenească*, se atestă în statisticile privind știutorii de carte românească în Basarabia. Începând cu 1870, datele statistice despre elevii care știau să scrie și să citească în românește au dispărut din statistica școlară, deși acestea existau în 1868⁸¹, atitudine care nu se înregistrează față de etnicii bulgari, de asemenea ortodocși. Concomitent, autoritățile regionale au continuat să scoată limba română din instrucțiunea publică. La 3 februarie 1871, împăratul Alexandru al II-lea a acceptat solicitarea episcopului Circumscripției de Învățământ Odesa privind suprimarea predării limbii române în școlile județene din Basarabia: Chișinău, Hotin, Orhei, Bălți și Soroca. Episcopul a invocat faptul că nu erau destui doritori să învețe și nici suficienți învățători să predea limba română. Această acțiune era necesară pentru consolidarea predării limbii ruse în școlile județene⁸², un argument insolit în contextul în care atare instituții urmau să fie înlocuite cu școli urbane. Înseși școlile județene erau considerate un obstacol în reforma instrucțiunii publice, prin urmare, se urmărea pur și simplu scoaterea limbii românești din educație.

Împărtășind opinia episcopului din Odesa despre *inutilitatea* predării în continuare a limbii române în școlile județene, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a adus și el

⁷⁹ К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, «Русский вестник», август, Москва, 1902, р.

⁸⁰ *Отчет министра народного просвещения за 1868 годъ*, «Журналъ Министерства Народнаго Просвещения», январь, СанктПетербургъ, 1869, р. 41.

⁸¹ *Движение училищного дела в Бессарабии в 1868 и 1869*, în «Бессарабские губернские ведомости», пг. 19, Кишинев, р. 2.

⁸² Gheorghe Negru, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Academia de Științe a Republicii Moldova, „Revistă de Istorie a Moldovei”, 3–4 (23–24) 1995, iulie–decembrie, Chișinău, 1995, р. 108.

argumentele sale: „În regiunea Basarabia, limba moldovenească nu este utilizată acum nici în instituțiile de învățământ, nici în administrație și judecată. Este doar un grai local al unei părți a populației sătești pentru care, în timpul de față, deschid școli populare cu predarea obiectelor exclusiv în rusă”⁸³. Astfel, între 1864 și 1871, sursele nu consemnează o hotărâre tranșantă de interzicere a limbii române. Strategiile de redactare a deciziilor privind anularea predării limbii române respectă întotdeauna următorul calapod: mai întâi, se menționează că predarea limbii române este *inutilă*, că *nu există doritori*, că *nu sunt mijloace financiare*, și abia apoi, în alt alineat, se invocă *necesitatea consolidării predării limbii ruse*. Acest fapt demonstrează, o dată în plus, precauția autorităților în promovarea politicii lor de rusificare, prudență sugerată de directorul Școlilor populare, Ianovski, chiar după efectuarea inspecției școlilor primare în 1867: „Să fie întreținute formal școlile în care se predă în moldovenește”⁸⁴.

Lipsa unei decizii cu privire la interzicerea predării limbii române, tranșante și valabile în același timp pentru toate școlile din Basarabia, este similară hotărârii privind prohibirea publicațiilor în limba ucraineană în 1863⁸⁵. În ambele cazuri, al interzicerii limbii române și celei ucrainene, au existat factori externi – Unirea Principatelor Române și adoptarea alfabetului românesc și Insurecția poloneză din (1863-1864). De asemenea, în ambele cazuri au fost luate decizii excepționale provizorii, dar au fost valabile până la prăbușirea Imperiului Rus, ceea ce denotă o precauție sporită demonstrată de autoritățile țariste. În același timp, trebuie spus că în 1863 au fost interzise în Imperiul Rus publicațiile în idiș, decizie care nu a avut nicio legătură cu conjunctura politică externă.

Cu toate acestea, deciziile luate în cazul limbii române și al celei ucrainene au avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a popoarelor neruse, iar evenimentele din România și Polonia au constituit o oportunitate care a justificat o accentuare a rusificării. După eliminarea limbii române din educație, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat legislația educațională pentru *alogeni*, care prevedea rusificarea și contopirea acestora cu poporul rus. La 2 februarie 1870, Consiliul de pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice a acceptat o hotărâre conform căreia existau două opinii despre organizarea procesului educațional pentru

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленного г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским, în «Журнал Министерства Народного Просвещения», часть СXXXIX, СанктПетербургъ, 1868, p. 359–373.

⁸⁵ Johannes Remy, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in Russian Empire (1863-1876): Intention and Practice*, p. 90 / https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice.

alogenii din Imperiul Rus. Unii considerau că limbile locale ar fi indicate să servească drept instrument de bază al instruirii și nu numai în formă orală, ci și în manuale, până în momentul în care copiii alogeni vor însuși limba rusă. Alții însă credeau că acest sistem, benefic pentru educația religioasă a alogenilor, avea să încetinească procesul de rusificare a acestora. Ei propuneau ca instruirea copiilor alogeni să fie împărțită în două etape. Prima consta în însușirea, cu ajutorul idiomurilor locale, a limbii ruse vorbite, de vreme ce a doua – în studierea, exclusiv în rusă, a diferitor discipline – citirea, scrisul, aritmetica și, firește, religia⁸⁶.

În cele din urmă, Ministerul Instrucțiunii Publice a acceptat ultima variantă pentru că ar fi asigurat o rusificare mai eficientă. Astfel, alogenii creștini neortodocși aveau dreptul să învețe în clasele primare în limba maternă, în timp ce creștinii ortodocși, inclusiv etnicii români, să învețe în școli elementare în baza principiilor comune pentru școlile rusești⁸⁷. Prin urmare, învățământul în limba maternă pentru creștinii neortodocși, în comparație cu cei ortodocși, le-a asigurat acestora, până în 1884, învățământul național, ducând la etnicii germani și populația regiunilor baltice, în principal, cei de confesiune protestantă, la lichidarea aproape completă a analfabetismului. În timp ce pentru etnicii români, această lege le-a interzis școala națională, chiar dacă aceasta nu se bucura de aceeași atenție ca în cadrul altor popoare. Efortul masiv de asimilare lingvistică era inimaginabil fără învățători care să predea rusește. Astfel, după cum se anunța în decizia Consiliului de Stat despre anularea predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău, în 1872, în Imperiul Rus au fost deschise 13 seminare pentru pregătirea învățătorilor: șase – în Circumscripția de învățământ Varșovia, cinci în Totem, satul Alferov, Gubernia Vladimirovsk; în Karacev, Gubernia Kursk; în satul Porețk, Gubernia Simbirsk; în târgul Bairamcea, regiunea Basarabia; în Andreev, Gubernia Varșovia⁸⁸. Obiectivele acestor instituții de învățământ erau de asemenea determinate de așezarea lor geografică. Ele aveau menirea să pregătească învățători nu pentru periferiile naționale, ci și pentru școlile primare rusești. Așadar, conform noii legislații educaționale, nu mai puteau să fie predate limbile naționale pentru etniile ortodoxe – belarușii, ucrainenii și românii.

Împăratul Alexandru al II-lea a dispus, fără să aibă habar de politica de rusificare a imperiului, după cum vom vedea mai jos, în același an, deschiderea generoasă a altor trei seminare în Basarabia în județele Chișinău, Orhei și Iași (Bălți). Această intenție era legată mai

⁸⁶ Gheorghe Negru, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie a Moldovei”. Anul VI, 1995, nr. 3–4 (23–24), Chișinău, p. 111–114.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 111–114.

⁸⁸ *Отчет министра народного просвещения за 1872 годъ, «Журналъ Министерства Народнаго Просвещения, СанктПетербургъ»*, январь 1873, СанктПетербургъ, p. 41.

curând de campania de deschidere a școlilor demarată de autorități și de insuficiența de învățători rusofoni⁸⁹. Pentru început, Ministerul Instrucțiunii Publice a cerut informații de la curatorul Circumscripției de Învățământ Odesa, care și-a exprimat rațiunile, după care putem să deducem condițiile în funcție de localitățile reperate pentru acest tip de instituții: „Seminarele de învățători deschise de Ministerul Instrucțiunii Publice, având drept scop prepararea învățătorilor pentru școlile populare, trebuie să satisfacă necesitățile tuturor localităților care fac parte din circumscripția respectivă, și nu doar ale unei anumite gubernii sau regiuni. De aceea, alegerea localității pentru seminar, deschis într-o circumscripție, trebuie să corespundă în totalitate, în afară de alte condiții esențiale și circumstanțiale, cerințelor stabilite;” „Odată cu deschiderea în iulie a.c. a Seminarului de învățători din Bairamcea, regiunea Basarabia, se oferă acces liber în această instituție, în număr nelimitat, pentru toți tinerii Basarabiei, care vor să se dedice activității pedagogice în școlile populare. Astfel, odată cu deschiderea Seminarului pentru învățători din Bairamcea, necesitatea de învățători bine instruiți pentru școlile populare, necesitate care se resimte în mod egal în toate localitățile din Circumscripția de învățământ Odesa, poate fi satisfăcută pentru Basarabia și pentru celelalte localități, deși pentru acestea din urmă intrarea în Seminarul din Bairamcea este însoțită de mai multe dificultăți decât pentru locuitorii Basarabiei;” „Vorbind despre deschiderea a noi seminare de învățători în Circumscripția de Învățământ Odesa și ținând cont de faptul că în această circumscripție există deja asemenea instituții de învățământ în Nikolaev și Bairamcea, pentru al treilea seminar, cea mai indicată este gubernia Ekaterinoslav, unde instituirea unei asemenea instituții ar putea să aducă o importanță esențială instrucțiunii publice”.

Mai mult, consilierul de stat Golubțov a menționat că „în întreaga regiune, inclusiv orașele de județ, în afară de orașul regional, nu există nicio clădire pentru seminar, ne mai vorbind de cămine pentru elevi. În cazul deschiderii a noi seminare în Basarabia, se impune construcția a trei clădiri pentru seminar și pentru cămine, ceea ce este foarte costisitor”. Pentru soluționarea acestei probleme, guvernatorul Basarabiei, Ivan Gheorghevici Gangardt, a propus instituirea a 20 de burse, pe lângă cele existente, pentru elevii basarabeni⁹⁰. Explicațiile episcopului sugerează respectarea practicii autorităților de a-i forma pe viitorii învățători pentru etnicii români într-un mediu rusofon, deoarece funcționarea unor seminare într-un mediu românofon ar fi diminuat substanțial practica de rusificare. În același sens, cercetătoarea ucraineană N.A. Șin a demonstrat că la baza acestor decizii erau alte rațiuni decât cele financiare.

⁸⁹ ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8244, f. 3–9.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 3–9.

Potrivit acesteia, guvernul a identificat drept pătură socială potrivită pentru selectarea cadrelor pedagogice categoriile sociale pentru care erau destinate școlile și considera rațional să deschidă seminare de învățători în satele și orașele județene mici, numai nu în orașele guberniale. Sosirea elevilor în orașele mari ar fi putut să îi înstrăineze de mediul natal și să îi familiarizeze cu necesitățile vieții, care nu puteau fi satisfăcute în mediul rural și care, în cele mai multe cazuri, erau nedorite. Răspândind instituțiile de învățământ în provincii, autoritățile centrale urmăreau să evite influența ideilor social-democrate asupra învățătorilor.

Deci, rațiunea invocată de episcopul Golubțov că în Basarabia nu existau orașe potrivite pentru seminare este una secundară, ce-i drept, la fel de valabilă. Drept argument în acest sens ar putea să constituie faptul că acțiunea de deschidere a școlilor era finanțată în principal de comunitățile rurale. Cu toate acestea, instituțiile de învățământ pedagogic erau prevăzute ca școli de tip închis, unde se pregăteau cadre *fidele țarului și patriei*. Viitorii învățători pentru străinii creștini – în cazul nostru, pentru moldoveni – trebuiau *protejați* de influența ideilor socialiste și de tot ce ține de caracterul național, pentru a evita eventualele *tendințe secesioniste*⁹¹.

Cazul Basarabiei este elocvent în acest sens, în contextul consolidării statului modern român și al partidei naționale simpatizantă față de Franța și refractară față de Rusia. Elevii seminarelor cu obiective politice erau obligați să vorbească permanent între ei în rusă pentru că doar astfel vor învăța limba rusă vorbită și nu o vor uita atunci când se vor afla în satele populate de *străini*, departe de mediul rusesc. Cele mai importante discipline din programa acestor seminare erau firește limba rusă, geografia și istoria Rusiei.

În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic necesar – contractele cu comunitățile rurale și reforma armatei (1862–1874) –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar, pe de o parte, mijloacele necesare pentru deschiderea și întreținerea școlilor primare⁹². Trebuie subliniat, pe de o parte, că reforma militară a avut un impact considerabil în ce privește convingerea etnicilor români să meargă în școlile rusești deoarece în urma frecventării acestora obțineau înlesniri la satisfacerea serviciului militar obligatoriu⁹³. Pe de altă parte, aceleași contracte cu comunitățile sătești reprezentau instrumente juridice de constrângere a localnicilor pentru funcționarea școlilor.

În paralel, autoritățile ruse au identificat tipurile de școli potrivite pentru Basarabia – școlile ministeriale-model de o clasă și de două clase. Școlile

⁹¹ Н.А. Шип, *Интеллигенция на Украине (XIX). Историко-социологический очерк*, Наукова Думка, Киев, 1991, p. 52.

⁹² ANA DGAN, F. 2, inv. 2, d. 6, f. 648–659.

⁹³ Антон Керсновский, *История русской армии*, Смоленск, 2004, p. 378.

ministeriale de o clasă aveau un curs de studii de trei ani, în timp ce cele de două clase – de cinci ani. Acest tip de școli era prevăzut în primul rând pentru mediul rural, având drept scop, în interiorul imperiului, eliminarea școlilor de zemstvă. Potrivit responsabililor din educație, cel mai scurt termen pentru instruirea *corectă* într-o localitate cu populație moldovenească nu putea să fie mai scurt de trei ani, durata studiilor într-o școală ministerială-model de o clasă⁹⁴.

Elitele locale, cu conștiință națională, trebuie spus foarte restrânse, manifestau o atitudine respingătoare față de această amplă campanie de deschidere a școlilor rusești. Un atare grup de boieri, insignifiant numeric, *care își puteau da seamă de iluziile lor politice*, după estimările guvernatorului civil, Ivan Osipovici Velio (1862-1863), antipatizau absolut tot ce era rusesc. Ei promovau ideea că în școlile populare predarea să fie în limba *moldovenească* și, în caz de realizare a acestui plan, erau dispuși să facă cheltuieli considerabile pentru instrucțiunea publică⁹⁵. Numai că școlile rusești trebuiau să lucreze pentru guvern, și nu pentru localnici. Odată cu suprimarea dreptului de a învăța limba maternă pentru moldovenii din Basarabia, între 1876 și 1886, au fost deschise în fiecare an între Prut și Nistru câte 16 școli. În niciuna dintre guberniile Imperiului Rus nu a mai fost înregistrat un asemenea număr mare de școli ministeriale-model⁹⁶. Aceste instituții de învățământ erau finanțate 50% de stat și 50% de comunitățile rurale. Campania de deschidere a școlilor finanțată pe jumătate de stat a fost asociată cu reforma militară din 1874, conform căreia locuitorii Basarabiei au fost obligați să facă serviciul militar. Este evident că cele două acțiuni concertate aveau drept obiectiv să intensifice omogenizarea, întrucât școala și armata – unde se folosește aceeași limbă de predare și comandă – sunt mijloace extrem de importante pentru avansarea asimilării⁹⁷. În școlile ministeriale se aplicau metode moderne de predare a limbii ruse. În acest scop, inițial, a fost folosită limba maternă a elevilor, după care a urmat metoda fonetică. Începând cu 1880, s-a constatat că cea mai eficientă metodă este cea *americană*, care prevedea că limba străină trebuie studiată fără ajutorul celei materne, presupunând aplicarea intuiției elevilor⁹⁸.

Prin urmare, interdicția elevilor moldoveni să vorbească în românește avea drept obiectiv învățarea cât mai corectă și cât mai rapidă a limbii ruse.

Menajate de rusificare în anii 1860, coloniile germane au fost obligate în 1880 să își

⁹⁴ *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год*, p. 20.

⁹⁵ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 123.

⁹⁶ *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887, p. 10–16.

⁹⁷ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei 1812–2002*, Cartier, Chișinău, 2002, p. 17.

⁹⁸ ANA DGAN, F. 209, inv. 12, d. 13, f. 364.

transmită școlile parohiale în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice. Procesul a fost însoțit de introducerea predării obligatorii a limbii ruse și de un control sporit din partea Circumscripției de Învățământ Odesa⁹⁹. Începând cu 1884, autoritățile religioase au deschis între Prut și Nistru școlile parohiale. Acest tip de școli erau instituite în localitățile mai sărace. Existau două tipuri de școli parohiale – de o clasă cu durata studiilor de doi ani și de două clase cu un curs de studii de patru ani¹⁰⁰. Avantajul pretins de apărătorii școlii parohiale consta în faptul că aceasta necesita mai puține cheltuieli. În școala ministerială, învățătorul trebuia să aibă cens educațional, în timp ce în școala parohială funcția de învățător putea să fie deținută de un soldat lăsat la vatră. Astfel, observăm că autoritățile ruse, în efortul lor de asimilare, mai rapid și eficient, în vederea diminuării influenței din dreapta Prutului, etnicii români din Basarabia, în condițiile unei penurii, s-au aflat mereu în căutare de mijloace bănești, de tipul potrivit de școală pentru fiecare localitate și de metodele de predare a limbii ruse.

În concluzie, subliniem că decizia privind interzicerea predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău are similitudini cu cea privind suprimarea publicațiilor în limba ucraineană. În ambele cazuri, au existat factori externi – Unirea Principatelor Române și adoptarea alfabetului românesc și Insurecția poloneză din (1863-1864). În același timp, trebuie spus că în 1863 au fost interzise în Imperiul Rus publicațiile în idiș, decizie care nu a avut nicio legătură cu conjunctura politică externă. Astfel, deciziile luate în cazul limbii române și al celei ucrainene au avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a popoarelor neruse, iar evenimentele din România și Polonia au constituit o oportunitate care a justificat o accentuare a rusificării.

În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic necesar – contractele cu comunitățile rurale și reforma armatei (1862–1874) –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar, pe de o parte, mijloacele necesare pentru deschiderea și întreținerea școlilor primare. Reforma militară a avut un impact considerabil în ce privește convingerea etnicilor români să meargă în școlile rusești deoarece în urma frecventării acestora obțineau înlesniri la satisfacerea serviciului militar obligatoriu.

Pentru a preveni dezvoltarea mișcării naționale, autoritățile de la Sankt-Petersburg au decis să propage în mediul moldovenilor limba și cultura rusă. Pentru realizarea acestui obiectiv, învățătorii moldoveni urmau să își facă studiile în seminare deschise în orașe județene rusofone,

⁹⁹ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117, p. 4.

¹⁰⁰ ANA DGAN, F. 316, inv. d. 107, f. 48.

pentru a însuși mai bine limba rusă și pentru a fi feriți de ideile revoluționare. Începând din anii 80 ai secolului al XIX-lea, în școlile Ministerului Instrucțiunii Publice a fost aplicată metoda naturală (intuitivă), *americană*, care prevedea învățarea limbii străine fără folosirea limbii materne.

Procesul de asimilare lingvistică prin școală a fost modernizat și intensificat pe măsura instituirii și extinderii infrastructurii școlare rusești. În 1884, după instaurarea regimului autocrat, procesul de deschidere a școlilor primare a fost controlat de Consiliul Eparhial Școlar. Cu toate acestea, strategiile și practicile de rusificare au acționat doar în instituțiile de învățământ, care încadra un procent insuficient copii românofoni. Cu alte cuvinte, Imperiul Rus nu a putut penetra familia.

2.2. Mutațiile revoluționare din 1905 și tentativele de predare în limba română

În deceniul nouă al secolului al XIX-lea, dezvoltarea educației în interiorul Imperiului Rus a fost impulsionată de dezvoltarea economică¹⁰¹, fenomen constatat de reprezentanții istoriografiei sovietice moldovenești și în Basarabia. În opinia istoricului T.A. Kraciun, necesitatea sporită de muncitori alfabetizați și experiența altor zemstve au determinat Zemstva Gubernială a Basarabiei să își schimbe atitudinea față de instrucțiunea publică și să meargă pe calea unei contribuții mai active la dezvoltarea infrastructurii școlare¹⁰². În același timp, documentele arhivă și presa epocii atestă în Basarabia o obsesie a autorităților ruse din cauza rezultatelor modeste ale asimilării lingvistice a etnicilor români în pofida numărului de școli deschise și a alocărilor efectuate de stat.

Drept rezultat, guvernatorul general provizoriu de Odesa, Christoph Roop, în 1888, a solicitat cooptarea Zemstvei Guberniale a Basarabiei la finanțarea deschiderii școlilor sătești în toate localitățile populate de neruși. Luând act față de *repartizarea inegală* a populației moldovenești în județele Basarabiei, *concentrată în principal doar în partea de nord a guberniei*, generalul de infanterie menționa: „Nu pot să acord o importanță primordială numărului de școli indicat de secretarul de stat Deleanov, deoarece se constată că acestea nu ating rezultatele dorite și recunosc drept esențială deschiderea școlilor în localitățile populate preponderent de moldoveni deși unele dintre aceste instituții de învățământ, după cum le-am prezentat în raportul meu, ar putea într-adevăr să satisfacă necesitățile populației și, în același timp, să facă școala utilă pentru unire în direcția rusească”¹⁰³.

¹⁰¹ T.A. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Chișinău, Lumina, 1985, p. 156-157.

¹⁰² *Ibidem*, p. 156.

¹⁰³ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000, p. 140-141.

Astfel, în anii care au urmat, responsabilii din educație au decis, pe de o parte, să coopteze Zemstva Gubernială la sprijinirea efortului financiar și, pe de altă parte, să elaboreze strategii de răspândire a limbii ruse în afara mediului educațional, în special prin asigurarea cu manuale și cărți și încurajarea lecturii în familie. Trebuie spus că până la sfârșitul secolului al XIX-lea Zemstva Gubernială nu a fost implicată în finanțarea dezvoltării infrastructurii școlare, aceasta fiind un apanaj al Direcției Școlilor Populare și al Consiliului Eparhial Școlar. Chiar dacă comunitățile rurale erau principalul finanțator la școlilor, gestionarea banilor colectați ținea de competența zemstvelor județene, care nu plasau educația printre prioritățile lor. Activitatea Zemstvei Guberniale Basarabene în domeniul instrucțiunii publice a început mai târziu decât în alte gubernii și a evoluat extrem de anevoios pe întreg decursul perioadei cu pricina nu doar în raport cu alte zemstve guberniale, dar și comparativ cu Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar. Dacă în alte gubernii, numărul de școli de zemstvă îl depășea pe cel al școlilor parohiale, în Basarabia, atestăm contrariul. Până la constatările generalului Roop, la categoria numărului de școli întreținute, Zemstva Guvernială se plasa pe ultimul loc printre alte instituții – Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar. În Basarabia, școlile de zemstvă erau de două-trei ori mai puține decât cele parohiale. Cu toate acestea, Zemstva Gubernială și zemstvele județene nu au întreprins acțiuni pentru extinderea rețelei școlilor și consolidarea bazei lor materiale¹⁰⁴.

Fenomenul respectiv poate fi explicat prin rolul atribuit Direcției Școlilor Populare și Consiliului Eparhial Școlar între Prut și Nistru în domeniul educației, în special școlilor ministeriale-model. După cum am menționat mai sus, anume acest tip de școală a fost desemnat să asigure efortul de omogenizare a etnicilor români între Prut și Nistru datorită metodelor de predare și duratei de studii. În aceste condiții, Zemstva Gubernială a fost obligată să contribuie la dezvoltarea rețelei școlare. În 1895, alocările celor șapte județe – Hotin, Soroca, Iași, Orhei, Chișinău, Bender, Akkerman, fără Ismail, pentru necesitățile școlare au constituit 57.628 de ruble, ceea ce reprezenta 5,5% din bugetul total, în timp ce peste zece ani, în 1905, cheltuielile au atins 244.970 de ruble, ceea ce alcătuia 14,7% din bugetul general. Evident că datorită acestor alocări, rețeaua școlilor de zemstvă s-a extins exponențial în acest răstimp. La începutul anului 1906, în Basarabia au fost înregistrate 130 de școli de zemstvă, în timp ce în 1897 erau doar 17. Astfel, în urma unei anumite înviorări a activității Direcției Școlilor Populare, Consiliului

¹⁰⁴ Т.А. Крачун, *op.cit.*, p. 160.

Eparhial Școlar și Zemstvei Guberniale au fost înregistrate 1.007 școli de diferite tipuri, pe când în 1897 erau doar 580 fără județul Ismail¹⁰⁵.

În 1906, în toate aceste școli își făceau studiile 73.936 de elevi, care erau repartizați în următoarele instituții de învățământ: 1) școli ministeriale de două clase – 50; școli ministeriale de o clasă – 352; școli satești – 33; 2) școli parohiale de două clase – 10; școli parohiale de o clasă – 360; 3) școli de zemstvă – 130. Transformat în procente, acest peisaj arată astfel: școlile ministeriale – 39,9%, școlile parohiale – 36,7% și școlile de zemstvă – 12,9%. După cum vom vedea mai jos, școlile de zemstvă au fost deschise în principal în județele în care Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar aveau cele mai puține școli – Hotin, Soroca și Bălți –, care erau populate în majoritate de etnici români. Prin urmare, se observă că investițiile Zemstvei Guberniale în dezvoltarea școlilor se explică cel mai probabil prin decizia autorităților de a impulsiona asimilarea etnicilor români din județele de nord ale Basarabiei cu populația dominantă a imperiului decât să satisfacă necesitățile crescânde de muncitori alfabetizați pentru economia guberniei. Mai mult, relansarea campaniei de deschidere a școlilor a fost concertată de încurajarea etnicilor români să emigreze din județele în care locuiau compact. Această acțiune poate fi demonstrată prin documentele de arhivă¹⁰⁶ și consemnările în presa epocii¹⁰⁷.

În condițiile transformărilor social-politice ale Revoluției din 1905, precum și cu sprijinul ministrului Instrucțiunii Publice, contele Ivan Ivanovici Tolstoi, au fost întreprinse o serie de măsuri pentru soluționarea problemei învățământului pentru populația nerusă din Imperiul Rus. În Regatul Poloniei și în guberniile baltice a fost introdusă, de fapt, predarea în limba maternă în școala de o clasă. În guberniile baltice au fost deschise patru gimnazii cu predare în limba germană. Consiliul de Stat a susținut propunerea Ministerului Instrucțiunii Publice cu privire la introducerea în instituțiile de învățământ particulare din guberniile baltice predarea în limbile locale. La 19 aprilie 1906, la rândul său, împăratul a aprobat intenția Consiliului de Stat și a dispus să fie executată¹⁰⁸. Deși au permis editarea literaturii religioase și didactice într-o limbă românească alcătuită din cuvinte cu rădăcină slavă și cu alfabet civil rusesc, în paralel, autoritățile ruse au păstrat interdicția pentru etnicii români să învețe în limba maternă. Și aceasta

¹⁰⁵ Basarab, *Scrisori din Basarabia 1884-1890*. Vol. 2, Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Știința, s.l., 2001, p. 23.

¹⁰⁶ ANA DGAN, F. 329, inv. 3, d. 448, f. 1-40.

¹⁰⁷ Basarab, *Scrisori din Basarabia 1884-1890*. Vol. 2, Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Știința, s.l., 2001, p. 23.

¹⁰⁸ Andrei Grosu, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus*, Știința, Chișinău, 2013, p. 15.

în condițiile în care, în noiembrie 1905, toate dispozițiile restrictive privind dreptul musulmanilor de a preda în instituțiile de învățământ mediu și superior, precum și dreptul elevilor și studenților de această confesiune să beneficieze de burse și indemnizații au fost anulate. Au fost revizuite legile restrictive și actele normative despre instruirea evreilor. Bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice pentru 1908, aprobat de Duma de Stat, în legislatura a III-a (1907–1912), prevedea finanțarea școlilor pentru neruși într-o serie de gubernii ale imperiului. În rectificările introduse de Partidul Uniunea din 17 Octombrie la proiectul de lege despre școlile primare se prevedea, de asemenea, permisiunea de predare în limba maternă în școlile primare pentru o serie amplă de naționalități. Evident că predarea în limba maternă pentru moldoveni nu intra în planurile guvernului țarist, care era îngrijorat de influența României asupra etnicilor români din Basarabia și de suspectarea acestora de separatism. Cu atât mai mult cu cât, în aceeași perioadă, au fost înregistrate o serie de organizații în mediul studenților și intelectualilor basarabeni, care revendicau introducerea predării în școlile primare din Basarabia în limba română¹⁰⁹.

Cea mai importantă organizație care a pledat pentru predarea în limba maternă a fost Societatea Culturală Moldovenească din Basarabia. Membrii acesteia considerau că *învățământul primar este posibil doar în limba maternă, moldovenească*, în timp ce limba rusă să rămână obligatorie¹¹⁰. În același timp, într-o perioadă în care a refuzat predarea limbii române în școlile primare, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a permis Frăției Misionare *Nașterea lui Hristos* în decembrie 1907 editarea revistei *Luminătorul*. Printre colaboratorii publicației îi regăsim pe Constantin Popovici și Mihail Ceachir, ambii membri ai comitetului de cenzură pentru tipăriturile frăției¹¹¹. Numai că Serafim a contrapus *limba adevărată moldovenească* vorbită în județele centrale ale Basarabiei celei literare românești din dreapta Prutului. Postulând diferența dintre limba română și cea *moldovenească*, el a subliniat *deosebiri*le dintre cele două *popoare*¹¹². În 1908, a fost lansată ideea ca învățătorii de religie din școlile ministeriale și cele parohiale să aibă dreptul să folosească la predare limba *moldovenească* și să introducă în școli *Карта де ынвѣзѣтуръ деспре лежя луй Думнезеу* de ieromonanul Gurie. Potrivit cercului revistei *Luminătorul*, dreptul învățătorilor de religie de a folosi limba română în predare a fost confirmat în același an de autoritățile ruse prin intermendiul Consiului epahial școlar.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 16-17.

¹¹⁰ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia*, Prut Internațional, Chișinău, 2001, p. 150.

¹¹¹ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 235.

¹¹² *Ibidem*, p. 127.

Arhiepiscopul Serafim Ciceagov s-a pronunțat de fiecare dată împotriva unor atare dispoziții. El a respins în 1909 deciziile Congresului eparhial școlar privind manifestarea de recunoștință editorilor revistei *Luminătorul* și despre introducerea în toate școlile primare a abecedarului moldovenesc, *Букоавна*, al arhimandritului Gurie, pentru că sunt scrise *mai mult în limba română decât graiul local*: „A aproba nu se poate. Revista moldovenească este editată mai mult în limba română decât în graiul local și de aceea pentru locuitorii moldoveni nu este de folos. Aceasta mi-a mărturisit majoritatea. În privința aceasta, eu am vorbit și congresului eparhial. Dar deputații, sub influența unor persoane, la observația mea, au găsit de cuviință încă să aducă mulțumiri redacției. Ierarhul a calificat hotărârea ca *Bucoavna* arhimandritului Gurie să fie introdusă pretutindeni ca obligatorie drept *fărădelege* și *mai mult decât un rău*: „Revista *Luminătorul* este admisă pentru clericii care vor să citească poporului în limba lui, iar în școli învățătorilor se permite numai explicarea în moldovenește în primii ani de învățatură ca elevii să înțeleagă mai ușor sensul cuvintelor rusești. Mai mult eu nu pot să admit, nu am dreptul și nu văd sensul și necesitatea”¹¹³.

Adresându-se în 1913 Consiliului școlar eparhial, același arhiepiscop a declarat următoarele despre abecedarul lui Gurie Grosu: „Rog să se comunice Consiliului sinodal școlar din Petrograd opinia și declarația mea despre *Cartea de învățatură*. Această carte e alcătuită nu după programa școlilor bisericești și este scrisă într-o limbă puțin înțeleasă de moldovenii din Basarabia. Cu alte cuvinte, este scrisă în limba românească. Sunt absolut împotriva ca acest manual să fie admis în școlile din Basarabia. Rog să se comunice Consiliului școlar sinodal că toate cărțile arhimandritului Gurie de mult sunt respinse de mine și nu vor fi îngăduite niciodată de mine cât mă aflu în scaunul arhiepiscopal din Chișinău”¹¹⁴. Manualele ieromonahului Gurie erau interzise de Consiliul Eparhial Școlar și de arhiepiscopul Serafim, pe de o parte, pentru că erau tipărite cu litere slavo-române în perioada în care autoritățile optaseră deja pentru alfabetul civil rusesc. Pe de altă parte, arhimandritul nu a împărtășit tendința stabilită de preotul Mihail Ceachir în ce privește folosirea limbii neaoșe *moldovenești*, respectând limba literară românească, inclusiv termenii de origine latină. Într-o perioadă în care limba română din dreapta Prutului era considerată *falsă* la Sankt-Petersburg, Gurie le oferea elevilor din Basarabia

¹¹³ Приложение къ Кишиневскимъ епархиальнымъ Ведомостямъ за 1910-й годъ, «Журналы Съезда депутатовъ духовенства Кишиневской епархии 1909 года», Епархиальная Типография, Кишиневъ, 1909, р. 101–102.

¹¹⁴ *Ibidem*.

pastelurile lui Vasile Alecsandri și legendele păsărilor academicianului Simion Florea Marian¹¹⁵.

Arhimandritul Gurie a editat *Bucoavna* după ce Mihail Ceachir reușise să publice surprinzător, în condițiile unei acțiuni de rusificare teribilă, în 1900, o carte în limba moldovenească – *Ажyторул молдовенилор ын време челей май ынтыя ынвэцэтурэ лимбей русяскэ*¹¹⁶ – menită să îi ajute pe etnicii români să învețe individual rusește. Apariția cărții lui Ceachir a reprezentat un eveniment deosebit de important consemnat în oficiosul Ministerului Instrucțiunii Publice¹¹⁷. Instrumentul didactic elaborat de preotul velicorus, *adevărat rus*, este prezentat în această din urmă publicație de către profesorul Universității Novorosiisk, Aleksandr Kociubinski¹¹⁸, prezent frecvent în cronica epocii, inclusiv la evenimentele naționale rusești¹¹⁹. O calitate deosebită atribuită lucrării lui Ceachir a fost folosirea, pentru prima dată, a alfabetului civil rusesc pentru limba română: „La prima vedere, problema formei este neînsemnată, dar, în realitate, este de un interes public suprem, interesul de stat!”, a subliniat Kociubinski. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Basarabia a fost folosit alfabetul slavo-român după reforma ortografică a lui Iakov Ghinkulov¹²⁰. Recenzentul a elogiât autorul pentru că a folosit preponderent în cartea sa cuvinte cu origine etimologică slavă, recurgând la termeni cu origine latină doar în cazul în care nu a știut sinonime de proveniență rusească: „Chiar în titlul cărții expresiile nelocale *moldovenești* sunt puse în paranteze, de exemplu, *au compus*, cuvânt livresc, fabricat după latinescul *compositus*¹²¹. Deopotrivă, cărturarul *adevăraților ruși* a fost apreciat pentru că a respins, „pe bună dreptate, limba moldovenească de peste Prut, aidoma unei monede false, operând cu limba moldovenească adevărată, după cum s-a constituit ea istoric și după cum este cunoscută populației din județele din centrul Basarabiei”¹²².

Și poate cel mai important, Kociubinski a scos în vileag tendința lui Ceachir de a inventa cuvinte, precum *Петрянсбургъ*, în loc de Petersburg. Numai că efortul lui Ceachir nu a fost îndeajuns. Preotul a fost criticat pentru că a ortografiat *Рома*, și nu *Римъ*, *Маре медитераны*, și

¹¹⁵ *Карте де Четире ку Щинце дин Граматика Молдовеняскъ*. Алкътуйт де Архимандритул Гурие, Кишиньу, Типографія Епархиаль, анул 1910.

¹¹⁶ *Помощник молдован при первоначальном изучении русского языка. Часть 1-я. Русско-молдавский букварь*. – Сост. М. Чакир = *Ажyторул молдовенилор ын време челей май ынтыя ынвэцэтурэ лимбей русяскэ. Партя 1-я. Русяскэ-молдовеняскэ букоавна*. – Ау алкэт. М. Чакир. – 3-е изд. – Кишинев, 1914.

¹¹⁷ Ал. Кочубинский, *op. cit.*, 3, отд. 3, р. 392.

¹¹⁸ *Idem*, р. 392.

¹¹⁹ *In Honorem Ion Șișcanu. Studii de Istorie a Românilor*, Cahul, 2011, p. 87.

¹²⁰ Я. Гинкулов, *Начертание правил валахо-молдавской грамматики*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1840.

¹²¹ Ал. Кочубинский, *op. cit.*, р. 394.

¹²² Ал. Кочубинский, *op. cit.*, р. 393.

nu *Средиземное Море*: „Ultimele două cuvinte sunt în mod evident fabricate: latinescul *terra*, în asemenea formă, nu există în limba moldovenească. Ambele cuvinte sunt preluate nechibzuit de autor din limba fabricată la București. Terminologia geografică, ca și cea istorică, matematică, sunt în ansamblu transpuse în limba moldovenească din partea dreaptă a Prutului de către domnii de la București. De ce să stricăm băieții noștri, să le umplem capetele cu asemenea gunoi?”¹²³.

Astfel, constatăm tendința lui Ceachir să confere graiului etnicilor români din Basarabia statutul unei limbi scrise diferită de cea literară românească. El a înlocuit litera *ă* de la sfârșitul cuvintelor cu litera *î* – *boalî, încărcăturî, bubî, fustî, înflăturî, ranî, loviturî* etc., precum și vocala *e* cu *i* – *a prindi, a uidi, rochii, mari* etc. Observăm așijderea încercarea preotului velikorus de a înlocui, deși inconsistent, litera *h* de la începutul cuvintelor cu litera *g*, o trăsătură evidentă a limbii ruse: *galici* în loc de halici, *gultan* în loc de hultan, *gulub* în loc de hulub¹²⁴. Prin urmare, nu ar fi, în opinia noastră, o exagerare dacă i-am atribui lui Mihail Ceachir calitatea de precursor pentru P.I. Chior și L.A. Madan din RASS Moldovenească. Spre deosebire de cei doi *plăsmuitori de limbă*, Al. Kociubinski, deși a folosit cuvântul *moldovean* pentru etnicii români din Timoc, nu a insistat pe faptul că moldovenii ar constitui o entitate separată de români.

Prin urmare, arhiereul Serafim a permis publicarea literaturii religioase în limba română, dar a fost împotriva folosirii cărților autorilor de manuale care încălcau modelul zămislit de Mihail Ceachir și aprobat de responsabili școlari. Caracterizând acest comportament, Petre Cazacu a menționat: „Serafim este primul care fără să știe limba, a susținut că există două limbi cu totul deosebite – cea de peste Prut românească și cea din Basarabia – limba aparte, care trebuie ferită de românizare; idee susținută pe urma lui și astăzi de alții cu aceleași intenții”¹²⁵. Această constatare a lui Petre Cazacu a fost făcută în 1928, la zece ani de la Marea Unire, când în stânga Nistrului se afla în plină desfășurare experimentul moldovenist sub egida lui Chior și Fadeev. Cercetătorul rus Oleg Grom îl consideră deopotrivă pe Serafim unul dintre pionierii moldovenismului în sensul modern al acestui cuvânt: „Ideile sale, într-o anumită măsură, au fost asemănătoare cu proiectul de creare unei națiuni moldovenești separate, realizat în anii 20–30 în RASS Moldovenească și ulterior pe teritoriul RSS Moldovenești”¹²⁶. Toată această încurajare a unei limbii vernaculare în Basarabia, deosebite de limba literară românească din dreapta

¹²³ *Idem*, p. 397.

¹²⁴ *Помощник молдован при первоначальном изучении русского языка. Часть 1-я. Русско-молдавский букварь. – Сост. М. Чакир = Ажурторул молдовенилор ын време челей май ынтыя ынвэцэтурэ лимбей русяскэ. Партя 1-я. Русяскэ-молдовеняскэ букоавна. – Ау алкэт. М. Чакир. – 3-е изд. – Кишинев, 1914.*

¹²⁵ Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 183.

¹²⁶ Олег Андреевич Гром, *op. cit.*, p. 128.

Prutului, s-a desfășurat inclusiv în perioada celei de-a patra sesiuni a Dumei de stat, legislatura a III-a (15 octombrie 1910 și 13 mai 1911).

Articolul 16 din proiectul de lege despre școlile primare prevedea că predarea în școlile primare să se efectueze în limba rusă conform instrucțiunii și materialului didactic aprobate de Ministerul Instrucțiunii Publice. În cadrul dezbaterilor, fracțiunea Uniunii 17 Octombrie a propus ca în școlile primare pentru copiii neruși să se admită predarea în limba maternă în baza regulamentului anexat la articolul cu pricina: „În localitățile cu populație poloneză, lituaniană, germană, tătară, estonă, letonă, armeană, cehă și gruzină se permite deschiderea școlilor primare cu o clasă cu predare în limba maternă”¹²⁷. Modificarea urma să fie efectuată de către Consiliul școlar județean în baza voinței populației exprimară printr-o cerere în scris din partea părinților. Pe 10 noiembrie 1910, la ședința 16, aceeași sesiune a patra, a Dumei a treia de stat, deputatul țăranilor basarabeni Dionis Petrovici Gulkin, lipovean, a propus ca în textul din regulamentul anexat la articolul 16 – „În localitățile cu populație poloneză, lituaniană, germană, tătară, estonă, letonă, armeană, cehă și gruzină se permite instituirea școlilor primare cu o singură clasă cu predarea în limba maternă” – după cuvintele *gruzină* să fie incluse termenii *și moldovenească*. Dionis Gulkin și-a argumentat demersul prin faptul că în Basarabia, cinci din cele opt județe – Bender, Chișinău, Orhei, Soroca și Bălți – sunt populate în întregime de moldoveni și *în nicio localitate nu veți găsi măcar un sfert de procent de altă națiune, numai moldoveni [...]* Dar ce se întâmplă acolo? În nicio biserică, nu numai din cele opt județe, dar nici în cele populate în întregime de moldoveni, serviciul divin nu se oficiază în limba localnicilor. Pretutindeni, serviciul divin este oficiat în limba rusă, așa că niciun moldovean nu înțelege nimic¹²⁸.

La 12 noiembrie 1910, rectificarea lui Gulkin a fost respinsă de majoritatea deputaților – 141 de voturi *împotriva* și 125 *pentru*. Comentând această situație, deputatul lipovean a menționat: „Sunt foarte întristat și indignat... La votarea propunerii mele nu a ajuns decât trei voturi, pe când deputații [Nicolai Ghepețchi, Vladimir Purișkevici, Pavel Krupenski, Anton Demianovici, Panteleimon Sinadino, Alexei Kara-Vasile, Arefa Tretiachenko, Nicolai Soltuz] au opt; dacă ei s-ar fi abținut, cel puțin, propunerea mea ar fi trecut numaidecât”¹²⁹. Pledoaria preotului Nicolai Ghepețchi împotriva predării în școlile primare în limba *moldovenească* dezvăluie rațiunile acțiunilor întreprinse de autoritățile centrale și guberniale în ce privește aparițiile editoriale moral-religioase în moldovenește în Basarabia la începutul secolului XX. De

¹²⁷ Andrei Grosu, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus*, Știința, Chișinău, 2013, p. 15.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 21.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 34.

altminteri, Ghepețchi a explicat în replica sa dată lui Dionis Gulkin logica atât a acțiunilor Eparhiei Chișinăului și Hotinului, cât și a instrumentelor didactice încurajate de Ministerul Instrucțiunii Publice pentru școlile populare și parohiale: „Ei [clericii] au înființat pe cont propriu și din mijloacele obținute din donațiile pentru biserică o tipografie care tipărește cărți religioase în limba *moldovenească*. În fiecare săptămână scoate predici în limbile rusă și moldovenească ce se expediază în toate bisericile din Basarabia. Dar aceasta-i puțin. La noi se editează revista *Luminătorul* în limba *moldovenească*. [...] Însă dați-mi voie să vă spun că clerul basarabean în școlile sale parohiale se folosește de mult de acest drept, de mult de folosește de limba locală. Protoiereul local Ceachir a editat deja de mult o carte specială pentru a-i învăța pe moldoveni să citească”¹³⁰. Aceste afirmații ale preotului Ghepețchi demonstrează o dată în plus că *Ajutorul* lui Ceachir a avut nu doar un scop educațional, ci și politic, de vreme ce adepții cenzorului se pronunțau categoric împotriva predării în limba română în școlile primare: „Eu însă declar în fața dvs. ca reprezentant al clerului basarabean că populația locală, deși se folosește de limba moldovenească, de multă vreme s-a obișnuit cu statalitatea rusă. El [clerul basarabean] este mâhnit că dvs., reprezentanților Partidului Uniunea 17 Octombrie, vă lipsește conștiința națională fermă”. Mai mult, Ghepețchi a plasat moldovenii alături de bieloruși și ucrainenii atunci când s-a referit la *cei din periferii*, care au *păstrat statalitatea rusă*¹³¹. Conform legii instrucțiunii publice din 1864, moldovenii au fost puși de asemenea în categoria popoarelor ortodoxe – bielorușii și ucrainenii – lipsite de studierea limbii materne. În timp ce popoarele de altă confesiune, în special creștinii catolici și protestanți, au avut dreptul să își studieze limba maternă în cadrul școlii primare până în 1880. Observăm că și la 1910 moldovenii sunt păstrați în aceeași categorie de popoare.

Încurajarea unui grai moldovenesc format din cuvinte slave și fără termeni latini iese din modelul politicii țariste. Autoritățile ruse au urmărit împiedicarea limbilor grupurilor minoritare să se constituie în limbi literare. Această calitate a fost rezervată în cadrul imperiului doar limbii ruse și, în unele situații, celei germane. De exemplu, în cazul limbii idiș, în 1862, a fost propusă interzicerea publicațiilor în această limbă și a folosirii ei în educație pe motiv că *jargonul* cu pricina ar fi împiedicat evreii să învețe rusa și germana¹³². Prin urmare, conferirea graiului local

¹³⁰ *Ibidem*, p. 24.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² Johannes Remy, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice*, p. 92 /

https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice

a unui statut de limbă scrisă, fie și pentru pentru plebea moldovenească, nu denotă nicidecum dezvoltarea unei limbii literare moldovenești, ci mai curând intenția de izolare inițială a etnicilor români din Basarabia de conaționalii lor de la vest de Prut cu integrarea lor ulterioară în *lumea rusă*.

Așadar, la începutul secolului al XX-lea, autoritățile ruse au realizat că numărul școlilor deschise pe banii statului și ai comunităților rurale supravegheate de Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar nu au atins rezultatele scontate în ceea ce privește omogenizarea etnicilor români din Basarabia cu *masa dominantă a poporului rus* și a obligat Zemstva Gubernială a Basarabiei să deschidă școli în județele în care erau mai puține instituții de învățământ – Hotin, Soroca și Bălți, unități administrative populate în majoritate de etnici români. În 1905, revendicarea mișcării naționale privind introducerea predării în limba română în școlile primare nu a fost satisfăcută în Basarabia în condițiile în care în Regatul Poloniei și în guberniile baltice a fost permisă predarea în limba maternă în școala de o clasă. Această interdicție a fost aplicată în contextul în care a fost încurajată folosirea între Prut și Nistru a unei limbi *moldovenești* neaoșe deosebite de limba literară românească. În 1910, a fost respinsă și inițiativa deputatului țăranilor basarabeni în Duma de Stat, Dionis Petrovici Gulkin, privind aprobarea instituirii școlilor primare de o clasă cu predare în limba maternă după cum a fost autorizată în localitățile cu etnici polonezi, lituanieni, germani, tătari, estonieni, letoni, armeni, cehi și gruzini. Etnicii români din Basarabia au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bieloruși și ucraineni, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă. În paralel, au fost interzise instrumentele didactice cu litere slavo-române și cu texte românești și încurajate cele elaborate după modelul lui Mihail Ceachir, cu litere rusești și cuvinte cu rădăcină slavonă și rusească. Această literatură dedicată plebei moldovenești a avut menirea să o izoleze de conaționalii săi din România și pregătească integrarea ei în *lumea rusă*.

2.3. Concluzii

Analiza documentelor de arhivă și a surselor publicate confruntate cu studiile de specialitate, ne permite să tragem următoarele concluzii:

Decizia luată în cazul limbii române a avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a moldovenilor, iar evenimentele din România au constituit o oportunitate care a justificat o accentuare a rusificării.

Pentru a asigura funcționarea infrastructurii școlare, autoritățile de la Sankt-Petersburg au stabilit instruirea învățătorilor moldoveni în seminare deschise în orașe județene rusofone, pentru a însuși mai bine limba rusă și pentru a-i proteja de ideile revoluționare. În 1884, după

instaurarea regimului autocrat, procesul de deschidere a școlilor primare a fost controlat de Consiliul Eparhial Școlar. Cu toate acestea, instituția școlară care a dat tonul asimilării a fost școala ministerială-model.

În 1905, revendicarea privind introducerea predării în limba română în școlile primare a fost respinsă în Basarabia în contextul în care a fost încurajată folosirea între Prut și Nistru a unei limbi *moldovenești* neaoșe deosebite de limba literară românească în scopul de a împiedica vorbirea între Prut și Nistru a limbii literare române. Singura limbă literară permisă în Imperiul Rus era limba rusă.

În 1910, a fost respinsă și inițiativa deputatului în Duma de Stat, Dionis Petrovici Gulkin, privind aprobarea instituirii școlilor primare de o clasă cu predare în limba maternă. Astfel, etnicii români din Basarabia au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bieloruși și ucraineni, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă.

În paralel, au fost interzise manualele cu texte românești și încurajate cele cu litere rusești și cuvinte cu rădăcină slavonă și rusească cu scopul de a izola moldovenii dintre Prut și Nistru de conaționalii lor din România și să îi pregătească pentru integrarea lor în *lumea rusă*.

3. ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR

3.1. Legislația învățământului primar și tipurile de școli

Autoritățile ruse au procedat în 1864–1865 la implementarea cadrului juridic menit să asigure școlile cu mijloacele necesare funcționării lor și să îi determine pe etnicii români să se școlarizeze. În Basarabia, prima etapă în procesul reformării învățământului primar a constituit-o centralizarea și uniformizarea sistemului educațional rusec, care a demarat după adoptarea Legii învățământului primar din 14 iulie 1864 în cele 33 de gubernii și regiunea Basarabia – părți ale imperiului în care fuseseră introduse instituțiile de zemstvă.

În cadrul acestui compartiment, vom analiza legislația educațională rusească, inclusiv tipurile de școli și programa lor, precum și felul în care acestea erau determinate de politica autorităților de la Sankt-Petersburg din a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în regiunea/ gubernia dintre Prut și Nistru¹³³. Conform Legii învățământului primar din 1864, școlile primare erau subordonate consiliilor județene școlare, iar acestea, la rândul lor, consiliilor școlare guberniale sau regionale. În categoria școlilor primare intrau toate școlile primare ale tuturor instituțiilor urbane și rurale întreținute de stat, comunitățile sătești, persoanele particulare și, de asemenea, școlile duminicale. Acestea erau prevăzute pentru copii de ambele sexe, pentru toate stările, indiferent de apartenența confesională, având drept obiectiv consolidarea concepțiilor religioase și morale și răspândirea cunoștințelor elementare în popor¹³⁴.

Programa școlilor primare includea următoarele obiecte de studiu: religia, citirea cărților laice și bisericești, scrierea, cele patru operații aritmetice și, unde era posibil, muzica bisericească. Predarea religiei și supravegherea moral-religioasă revenea preotului local sau unui învățător de religie. Celelalte discipline erau predate de către slujitorii de cult sau de persoanele care aveau autorizația consiliului școlar. Predarea trebuia să se efectueze, indiferent de apartenența națională a elevilor, doar în limba rusă¹³⁵. Programa esențialmente religioasă, cu accente asupra citirii și scrierii, precum și asupra studierii muzicii religioase, era determinată de scopul de a asimila popoarele străine și, prin urmare, a le omogeniza cu poporul rus. În comparație cu Legea asupra instrucțiunii publice din Principatele Române Unite, adoptată la 16

¹³³ Conform datelor statistice oficiale, în 1863, Eparhia Chișinăului avea în subordinea sa 605 școli, Ministerul Instrucțiunii Publice – 31, Departamentul proprietăților de stat – 73, Ministerul Apărării – 5, Administrația coloniilor – 67 («Записки Бессарабского областного статистического комитета», том первый, 1864, p. 36.), în 1866, numărul acestora ajunsese la jumătate.

¹³⁴ A. В. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Москва, Просвещение, 1982, p.10–15. *Народное образование. Исторический очерк законодательства по начальному образованию в России*, «Журнал Министерства Народного Просвещения», 1905, 3, отд. 3, p. 3.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 5.

martie 1864, care urmărea în primul rând să asigure fiecărui copil dreptul la instrucțiune, să cultive cultura generală și să uniformizeze programele învățământului rural și urban¹³⁶, legea învățământului public rusesc avea drept scop instituirea unui control moral și cultivarea supunerii față de monarh.

Șeful Direcției Școlilor Populare, Kiril Petrovici Ianovski (1863-1871), a elaborat pentru asistenții săi – inspectorii școlilor județene, Tarapanov, Soici, Afanasiev, Sârbu, Dembrovski – un program de acțiuni ce cuprindea și obligația comunităților sătești să încheie contracte privind construcția și întreținerea școlilor, cu contribuția ispravnicilor și reprezentanților nobilimii. În linii generale, aceste contracte aveau același conținut și prevedeau obligația comunităților rurale să asigure școlile cu localuri și să achite salarii învățătorilor propuși de către Direcția Școlilor Populare¹³⁷. Contractele erau semnate de staroștii satelor și locuitorii cei mai de seamă, care participau la întrederea cu directorul Direcției Școlilor Populare. Procesul de deschidere a școlilor era inimaginabil fără învățători a cărui instruire trebuia să coincidă noilor rigori stabilite – să vorbească rusește și să aibă cens educațional. Astfel, în 1869, în urma unei decizii a Adunării Zemstviiale, au fost deschise Cursurile pedagogice din Chișinău, în cadrul cărora urmau să fie formați învățătorii pentru școlile populare¹³⁸.

Noul tip de școală promovat în Basarabia era școala ministerială-model, care trebuia să constituie etalonul școlii de stat. Acest tip de școli era prevăzut pentru mediul rural, având drept scop eliminarea școlii de zemstvă descurajată de autoritățile centrale. În instituțiile respective, își făceau studiile doar copiii de țărani. Conform informațiilor din registrele gimnaziilor, toți elevii, originari din familii de nobili, comerciați și târgoveți, își făceau studiile primare în familie. Prin urmare, școlile populare deschise de minister (*народные*) erau destinate doar pentru popor, pentru plebe. Din acest considerent, vom opera cu termenul *școală populară*.

Școlile ministeriale-model (*образцовые училища*) erau împărțite în școli de o clasă, cu o perioadă de studii de doi ani, și școli de două clase, cu o perioadă de studii de patru ani. În Basarabia, școala de o clasă avea un termen de studii de trei ani, iar cea de două clase – de cinci ani din cauza că în primul an elevii învățau rusește. Programa anului întâi a școlii de două clase echivala cu cea a anului trei a școlii de o clasă. În cadrul școlii de o clasă se studia religia, limba rusă, caligrafia, aritmetica și muzica bisericească. În ce privește clasa a doua, secțiunea

¹³⁶ N. Adăniloae, *Istoria învățământului primar (1859–1918)*, Editura „Crisbook universal”, București, 1998, p. 52–53.

¹³⁷ *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленного г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским*, în «Журнал Министерства Народного Просвещения», часть СXXXIX, Санкт Петербург, 1868, p. 36.

¹³⁸ *Журнал Министерства Народного Просвещения*, часть CLVII, Санкт Петербург, nr. 15, p. 97.

superioară, în afară de disciplinele menționate mai sus, se predă noțiuni elementare de istorie, geografie și istorie naturală, de asemenea, desenul liniar. Obiectivul principal al acestui tip de școli era stabilit printr-o dispoziție emisă în 1875: școlile ministeriale-model trebuiau să ofere supușilor imperiului o instrucțiune într-o formă mai completă decât celelalte școli. Obiectivul respectiv nu era însă valabil pentru toate regiunile imperiului, în regiunile populate cu etnici români, de exemplu, școlile ministeriale-model erau instrumentele mai eficiente pentru rusificarea elevilor¹³⁹ datorită termenului mai mare de studii și disciplinelor predate în aceste instituții. Potrivit autorităților, cel mai scurt termen pentru instruirea *corectă* într-o localitate cu etnici români nu putea să fie mai scurt de trei ani, durata studiilor într-o școală de o clasă.

Mai mult, în cadrul școlilor de două clase, procesul de studii era considerat *desăvârșit*: „În aceste școli, toate elementele străine se transformă în oameni ruși. Volumul de cunoștințe pe care îl dobândesc elevii în școlile ministeriale de două clase le permit acestora să fie oameni inteligenți, care vorbesc fluent rusește, și se simt parte a lumii ruse, încât nici mediul familial nu poate împiedica unirea celor care au absolvit acest tip de școală cu ruși. De aceea, este foarte importantă deschiderea și transformarea în acest tip de școli a altor tipuri de școli inferioare”¹⁴⁰. Din punct de vedere al metodelor didactice, în școlile ministeriale se aplicau metode moderne de predare a limbii ruse, și anume *metoda americană*. Metodistii ruși au experimentat mai multe metode de predare a limbii ruse în Basarabia deoarece cele ale pedagogului rus Konstantin Ușinski nu puteau să fie aplicate în regiune la fel ca în interiorul imperiului. În timp ce Ușinski pleda în lucrările sale pentru folosirea limbii materne în școala primară, manualele sale elaborate pentru etnicii ruși erau obligatorii pentru etnicii români. Prin urmare, metodele pedagogului rus Ușinski erau progresiste pentru copiii etnici ruși, dar antipedagogice pentru cei de alte etnii. În predarea limbii ruse, inițial, s-a permis folosirea limbii materne a elevilor, a urmat *metoda fonetică (звуковой метод)*¹⁴¹, însă, începând din 1880, s-a constatat că *metoda americană* este mult mai eficientă¹⁴².

Așadar, scopul autorităților era să deschidă cât mai multe școli ministeriale de două clase, pentru a-i ține pe neruși cât mai mult posibil în aceste școli. Precizăm că durata studiilor în

¹³⁹ A. B. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Москва, Просвещение, 1982, p. 20.

¹⁴⁰ *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год*, p. 20.

¹⁴¹ ANA DGAN, F. 209, inv. 12, d. 13, f. 364.

¹⁴² Metoda respectivă a fost aplicată în școlile ministeriale și consta în ideea unui profesor de germană, Gottlieb Henese, că limba străină trebuia învățată fără utilizarea celei materne. Henese a înlocuit traducerea cuvintelor și frazelor cu învățarea intuitivă, metodă desăvârșită de lingvistul american Maximilian Delphinus Berlitz (1852–1921). Astfel, interdicția elevilor români de a vorbi în limba română în instituțiile de învățământ avea scopul învățării cât mai rapide și corecte a limbii ruse.

aceste instituții de învățământ era de cinci ani în Basarabia. În paralel, în 1874, a fost adoptată o nouă lege a instrucțiunii publice, care a limitat competența consiliilor școlare. Acestea trebuiau să se ocupe doar de probleme financiare și administrative, în timp ce gestionarea activității didactice era concentrată în mâinile directorilor și inspectorilor școlilor populare. Ei erau obligați să supravegheze școlile de zemstvă și toți învățătorii. La rândul lor, guvernatorii erau obligați să asigure supravegherea generală a procesului de studii și direcțiile acestuia. Ședințele consiliilor pedagogice urmau să fie prezidate de reprezentanții nobilimii. Aceste modificări legislative aveau menirea să reducă sistematic influența *păguboasă* a ideilor revoluționare¹⁴³.

În același timp, Legea despre serviciul militar obligatoriu din 1874 acorda înlesniri celor care aveau certificat de absolvire a unei școli primare. Conform legii respective, serviciul pentru recruții din trupele terestre constituia 15 ani – șase ani în serviciu în activ, nouă ani în rezervă; pentru cei din trupele navale – zece–șapte ani în serviciul activ și trei ani în rezervă. Pentru cei care aveau certificate de absolvire a școlii primare, serviciul activ era redus la patru ani, pentru absolvenții școlii orășenești – la trei ani, pentru absolvenții de gimnaziu – la un an și șase luni¹⁴⁴. Un rol deosebit de important în procesul de organizare a rețelei școlare l-a avut episcopul Chișinăului și Hotinului Pavel Lebedev (1871–1882). Împreună cu șeful Direcției Școlilor Populare, Kiril Petrovici Ianovski, ierarhul Pavel Lebedev au jucat un rol important în organizarea infrastructurii școlare rusești în Basarabia în concordanță cu obiectivele politice stabilite de autoritățile ruse adoptate după unirea Principatelor Române. Episcopul Pavel Lebedev a participat activ la procesul de organizare a învățământului primar în perioada în care domeniul educației a devenit apanajul exclusiv al Ministerului Instrucțiunii Publice. Odată identificat tipul de școală potrivit pentru Basarabia, era necesar asigurarea mijloacelor financiare pentru funcționarea acestor instituții, care, după cum vom vedea, erau mai scumpe decât școlile sătești și parohiale. Președintele Consiliul școlar gubernial, Pavel Lebedev, ordona ca, în cazul în care o comunitate sătească solicita deschiderea unei școli-model a Ministerului Instrucțiunii Publice, să își asume prin contract o serie de obligații privind asigurarea școlii cu un local decent, care rămânea în gestiunea învățătorului, un lot cu o suprafață de cel puțin o desetină¹⁴⁵. De asemenea, el stăruia să fie introdusă în contract prevederea privind repartizarea între membrii comunității a sumei care urma să fie achitată în trezorerie cu jumătate de an înainte; să fie indicată suma alocată pentru iluminarea, reparația și întreținerea școlii. Totodată, Direcția

¹⁴³ ANA DGAN, F. 316, inv. 6, d. 8, f. 36–37.

¹⁴⁴ Антон Керсновский, *История русской армии*, Смоленск, 2004, p. 378.

¹⁴⁵ Măsură agrară rusească, egală cu 1,09 hectare.

Școlilor Populare solicita insistent inspectorilor județeni să deschidă cât mai multe școli în condițiile în care Ministerul Instrucțiunii Publice alocase sume importante, care au rămas necheltuite¹⁴⁶.

După asasinarea țarului Alexandru al II-lea (1 martie 1881), în contextul mutațiilor reacționare, Consiliul de Stat a asigurat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse influența clerului ortodox asupra instrucțiunii publice și a acordat asistența necesară în acest sens. După reforma școlară din 1864, instrucțiunea publică în Imperiul Rus se afla în gestiunea Ministerului Instrucțiunii Publice. Instituirea controlului ecleziastic asupra învățământului primar se caracterizează printr-o campanie amplă de asimilare prin intermediul bisericii și de combatere a ideilor progresiste școlare. În paralel, a fost înregistrată o dispută acerbă între Direcția Școlilor Populare și Consiliul școlar eparhial pentru localitățile în care urmau să fie deschise școli. De asemenea, până la începutul anilor 80 ai secolului al XIX-lea, Biserica Ortodoxă Rusă deschidea școli parohiale, care funcționau în baza regulilor de instruire elementară a copiilor locuitorilor din eparhia Olonețk aprobate de guvernul țarist în 1835 și destinate luptei cu rascolnicii locali. Aceste instituții de învățământ urmăreau nu instruirea copiilor, ci mai curând educarea lor în spiritul pravoslavnic. Învățătura se reducea la citirea cărților bisericești, scrisul și aritmetica nu erau obligatorii¹⁴⁷. Astfel, la 13 iunie 1884, a fost promulgat un nou regulament pentru școlile parohiale (*церковно-приходские*). Conform acestuia, în eparhia Chișinăului, a fost înființat Consiliul școlar eparhial condus de episcopul vicar și revizorul eparhial. Membrii Consiliului școlar eparhial erau aleși de către episcop din rândurile preoților și ale laicilor, având următoarea componență: protoiereul Vasili Parhomovici, rectorul Seminarului, protoiereul Emilian Ghepețchi, preotul Mihail Galițchi, doi profesori de la Seminarul Teologic din Chișinău, Eugen Saharov, profesor de matematică, Mihail Guzanovschi, profesor de pedagogie. Consiliul executa dispozițiile chiriarhului, era responsabil de difuzarea manualelor, alocarea mijloacelor pentru susținerea școlilor parohiale, cerceta circumstanțele închiderii unor școli și supraveghea procesul de studii¹⁴⁸.

Hotărârile Consiliului școlar eparhial intrau în vigoare după aprobarea episcopului, fiind obligatorii pentru toate structurile județene. Consiliile școlare județene raportau anual despre funcționarea școlilor Consiliului școlar eparhial. Acesta, la rândul său, îi aducea la cunoștință despre desfășurarea procesului de studii Consiliului școlar de pe lângă Sfântul Sinod. Școlile

¹⁴⁶ ANA DGAN, F. 316, inv. 6, d. 8, f. 37.

¹⁴⁷ F. Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia (1812–1866)*, Chișinău, 1962, p.143.

¹⁴⁸ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, dosarul 1, filele 26, 226, 167, 246, 257, 222, 349, 364, 440, 480.

parohiale erau administrate de preoții parohi, care predau religia și erau responsabili de calitatea procesului de instruire. Școlile parohiale instituite în conformitate cu regulamentul din 1884 erau de două tipuri, preluând organizarea școlilor ministeriale-model. Școala de o clasă avea o durată de studii de doi ani, iar cea de două clase – de patru ani. Spre deosebire de școlile ministeriale, cele parohiale nu obligau elevii moldoveni să învețe cu un an mai mult decât colegii lor din interiorul imperiului. După spusele oberprocurorului Konstantin Pobedonostev (1827–1907), școlile parohiale trebuiau să fie *un sprijin nestrămutat împotriva năvălirii pseudo-învățăturilor religioase și sociale*¹⁴⁹.

Astfel, legea privind organizarea școlilor parohiale sporea numărul de ore de religie și literatură rusă și reducea orele de greacă (16 ore în loc de 18) și latină (16 ore în loc de 22). În anul patru de studii a fost introdus tipicul, o disciplină necesară mai mult seminarului teologic. Aceste schimbări aveau drept scop educarea elevilor în spirit ortodox și naționalist și descurajarea interesului pentru opera filozofilor antici greci și romani. Acțiuni similare fuseseră întreprinse în Basarabia de către Ministerul Instrucțiunii Publice în timpul Revoluției Pașoptiste din Principatele Române¹⁵⁰. În aceeași perioadă, în peisajul instrucțiunii publice și-a făcut apariția școlile elementare (*школы грамоты*). Conform Regulamentului din 13 iunie 1884 (art. 6), școlile elementare au fost trecute sub supravegherea și administrarea instituțiilor bisericești. Deseori însă aceste școli nu se bucurau de susținerea zemstvelor. De exemplu, zemstvele județene Bălți, Orhei și Hotin nu au alocat mijloace pentru școlile eparhiale bisericești și școlile elementare deoarece nu prevăzuseră asemenea cheltuieli. Studiile în școlile elementare durau doi ani. Elevii studiau Citirea, Ceaslovul, Psaltirea, Citirea slavă bisericească și rusă, Scrisul, patru operații aritmetice și, cea mai importantă disciplină, Muzica bisericească. Aceste școli erau lipsite atât de mobilierul necesar procesului de studii, cât și de instrumente didactice. Ca rezultat, Consiliul școlar de pe lângă Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a adoptat decizia de a distribui gratuit manuale în toate școlile elementare din imperiu¹⁵¹.

Consiliul respectiv a elaborat la 4 mai 1891 Regulamentul despre activitatea acestor instituții de învățământ. Conform acestei legi, școlile elementare puteau fi deschise de către preoți, mănăstiri, organizații filantropice, de unul sau mai mulți enoriași și zemstve. Articolul 2

¹⁴⁹ I. Jarcuțchi, S. Valcov, *Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transnistria*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Anul III, 1(9), 1992, Editura „Știința”, Chișinău, p. 66–79.

¹⁵⁰ *Кишиневская Областная в последствии губернская, ныне Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75 лет ее существования (1833–1908) составлен Законоучителем гимназии протоиереем Н. В. Лаиковым при участии преподавателей И. Д. Колева и И. П. Зеленева*, Кишинев, 1908, p. 20.

¹⁵¹ Silvia Scutaru, *Biserica Ortodoxă din Basarabia între 1882 și 1918*. Teză de doctor, Chișinău, 2009, p. 89 (Manuscris).

prevedea dreptul de tutelă al fondatorilor în chestiunile financiare și instructiv-educative. În articolul 6 al acestei legi se menționa că fondatorul școlii, împreună cu preotul, alegea învățătorul. Preotul era obligat să găsească un tutore care avea dreptul să facă însemnări privind procesul instructiv; să aibă grijă ca banii destinați școlii să ajungă la destinație. El semna în adeverința de absolvire a elevilor, iar tutori puteau să devină preoții, marii proprietari, precum și țărani¹⁵².

Descurajată în timpul reformei educaționale pentru a nu periclita campania de omogenizare a etnicilor români din Basarabia, școala de zemstvă a devenit un instrument de rusificare la care s-a recurs începând cu deceniul nouă al secolului al XIX-lea. Această instituție de învățământ a fost deschisă în special în județele populare de moldoveni în care rețelele școlare ministeriale și parohiale erau precare. La fel ca celelalte tipuri de școli, școlile de zemstvă activau în mediul rural în guberniile și regiunile în care au fost implementate instituția zemstvei. Funcționarea școlii de zemstvă era reglementată de legile învățământului din 1864 și 1874. Aceste școli reprezentau instituții de învățământ cu un curs de studii de trei ani în care elevii erau repartizați în trei secții. La sfârșitul secolului al XX-lea, după modelul școlii ministeriale-model de două clase, a fost instituită așa-numita școală de zemstvă de două clase, cu patru ani de studii, care avea două secții, doi învățători permanenți și preoți parohi care predau religia. Școlile de zemstvă erau accesibile pentru toți copiii de ambele sexe, fără deosebire de religie. În cadrul acestei școli, la fel ca în celelalte tipuri de școli primare, își făceau studiile copii cu vârsta de 8–12 ani. Școlile de zemstvă erau întreținute de comunitățile satești, de volosti, zemstve și de stat¹⁵³.

Drept concluzie, relevăm că în perioada 1869–1884, autoritățile școlare ruse au trecut toate tipurile de școli sub controlul Direcției Școlilor Populare din Basarabia și au impus respectarea obligativității predării în limba rusă în conformitate cu Legea instrucțiunii publice din 1864.

Deși programa a acordat un număr de ore important Sfintei Scripturi, autoritățile școlare ruse au reușit să reducă influența clerului asupra procesului de studii, instrucțiunea publică fiind un apanaj al Ministerului Instrucțiunii Publice. În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile ruse au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic – contractele cu comunitățile rurale și reforma militară din 1874 –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar mijloacele de întreținere și au încurajat populația românofonă

¹⁵² *Ibidem*, p. 90.

¹⁵³ A. B., Очков, *op. cit.*, p.10–15, 19.

să se școlarizeze. Ministerul Instrucțiunii Publice a identificat tipul de școală, termenul de studii și metodele de predare destinate rusificării *conștiente* a populației străine – școala ministerială de două clase, cu durata de studii de cinci ani, care aplica metodele moderne de predare a limbii ruse, inclusiv predarea muzicii bisericești, în esență, o metodă de predare a limbii ruse.

Școala ministerială a fost singurul tip de școală finanțat de Ministerul Instrucțiunii Publice în Basarabia. Prin urmare, autoritățile educaționale rusești au priorizat tipurile de școală cu cea mai lungă durată de studii – școala ministerială de două clase (cinci ani de studii) și școala parohială de două clase (patru ani de studii) – cu cele mai moderne metode de predare a limbii ruse și cu învățători cu cens educațional. Celelalte tipuri de școală aveau menirea de a pregăti terenul pentru deschiderea celor două tipuri de școli.

3.2. Campania de deschidere a școlilor ministeriale

Pentru început, Guvernul rus avea nevoie în Basarabia de o infrastructură școlară necesară pentru utilizarea eficientă a educației în scopul asimilării lingvistice etnicilor români. Acțiunea a fost relansată în 1861, însă școlile au funcționat anevoios și și-au suspendat activitatea la un an–doi după deschidere din cauză că nu mai erau frecventate de elevi în pofida mijloacelor de coerciție ale autorităților¹⁵⁴. Efortul a fost reluat în forță după adoptarea Legii învățământului primar din 14 iulie 1864 în cele 33 de gubernii și regiunea Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor populare a fost precedată de trecerea tuturor instituțiilor de învățământ sub controlul Direcției Școlilor Populare subordonată Circumscripției de Învățământ Odesa, subdiviziune a Ministerului Instrucțiunii Publice.

Conform datelor statistice oficiale, în 1863, Eparhia Chișinăului și Hotinului avea în subordinea sa 605 școli, Ministerul Instrucțiunii Publice – 31, Departamentul proprietăților de stat – 73, Ministerul Apărării – 5, Administrația coloniilor – 67¹⁵⁵. În urma trecerii celor 30 de școli ale Departamentului proprietăților de stat în administrația Direcției Școlilor Populare, precum și inspectării școlilor parohiale, șeful Direcției Școlilor Populare, Kiril Ianovski¹⁵⁶, a supravegheat deschiderea *câtorva* școli populare. Inaugurarea școlilor subordonate Direcției Școlilor Populare în locul celor parohiale a început în urma vizitei ministrului Instrucțiunii Publice, contele Dmitri Tolstoi, în Basarabia (1867). După deplasarea la Chișinău, contele a dispus directorului Direcției Școlilor Populare să efectueze un control detaliat a celor 358 de

¹⁵⁴ *О состоянии народных училищ въ Бессарабии. (Из отчета, составленного г. Директоромъ училищъ Бессарабской области К.П. Яновскимъ).* «Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія», часть СXXXIX, СПбѣрбург, 1905, 3, отд. 3, р. 3.

¹⁵⁵ *Записки Бессарабскаго областного статистическаго комитета*, том первый, 1864, р. 36.

¹⁵⁶ К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, «Русский вестник», ноябрь, Санкт Петербург, 1901, р. 180.

școli parohiale unde, conform registrelor eparhiale, își făceau studiile 4.178 de elevi (4.018 băieți și 160 de fete)¹⁵⁷. Începând cu 1869–1870, numărul școlilor parohiale a fost redus considerabil, rămăseseră nu mai puțin de zece instituții de acest tip. Responsabilii școlari și cei ecleziastici explicau această evoluție prin faptul că școlile parohiale își jucaseră rolul în domeniul educației: „Având la dispoziție mijloace considerabile oferite de comunitățile rurale, [școlile ministeriale – i.g.] au început să atragă copii, iar școlile parohiale – să se închidă. Observând această statistică, atestăm fenomenul îmbucurător că ele merg înaintea școlilor de zemstvă, pregătind terenul”¹⁵⁸. Potrivit presei epocii, pentru a impulsiona deschiderea școlilor, șeful Direcției Școlilor Populare a adresat în 1868 un demers reprezentanților nobilimii, funcționarilor județeni, în care i-a informat despre situația învățământului rusesc în regiune și le-a solicitat să identifice mijloace bănești pentru îmbunătățirea școlilor populare existente și deschiderea altor noi. Apelul a fost susținut de către guvernatorul Basarabiei, E.E. Gangardt (1867–1871).

La efectuarea controlului de către inspectorii școlilor județene, s-a constatat că o bună parte din contractele cu comunitățile satești privind deschiderea școlilor fuseseră aprobate de către administrația regională: în județul Hotin au fost încheiate contracte pentru un an, în valoare de 5.000 de ruble, în județul Bender – de 3.568 de ruble, în județul Soroca – de 1.379 de ruble; în județul Iași – de 1.442 de ruble; în total: 11.089 de ruble. În plus, la 1 mai 1868, erau deja pregătite pentru aprobare contractele privind deschiderea școlilor încheiate cu comunitățile localităților țăranilor de stat în valoare de 8.819 ruble. Astfel, la 1 mai 1868, au fost înregistrate contracte în valoare totală de circa 20.000 de ruble¹⁵⁹. Un document emis de către Direcția Școlilor Populare arată că, la 4 decembrie 1868, în Basarabia funcționau doar 17 școli populare, cu excepția celor din coloniile germane: în județul Bender existau patru școli: la Dubăsarii Vechi, Manzâr, Căinari, Șerpeni; în județul Hotin, 13 școli – la Edineț, [indescifrabil], Enăuți, Babina, Stanilești, Novoselița (Noua Suliță), Tărăseuți, Zarojeni, Șendreni, Cheliminețu, Colincăuți, Râșcani, Rașcov. De asemenea, se consemna faptul că, în 1868, fuseseră încheiate contracte cu 13 localități din județele Bender, Soroca și Hotin: Gura Galbenei, Gura Bâcului, Căinari (județul Bender), Pepeni, Căinari, Arionești, Ocolina, Climăuți, Cubolta (județul Soroca), Noua Suliță, Edineț, Secureni, Chelminețu (Hotin) (Vezi Tabelul nr. 1 din Anexă). Școlile erau deschise în localitățile mai mari, pentru a fi posibilă colectarea sumei necesare pentru întreținere.

¹⁵⁷ *О состоянии народных училищ въ Бессарабии. (Из отчета, составленного г. Директоромъ училищъ Бессарабской области К.П. Яновскимъ)*, p. 361.

¹⁵⁸ *Краткий исторический очерк в Архипатырской деятельности Бессарабии, Высокопреосвященнейшаго Павла, Архиепископа Кишиневскаго и Хотинскаго, с 1871 по 1881*, p. 57–58.

¹⁵⁹ *Движение училищнаго дела в Бессарабии в 1868 и 1869*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, p. 10.

Pentru deschiderea unei școli, Direcția Școlilor Populare a stabilit că erau necesare 600 de ruble: 50 de ruble pentru salariul preotului pentru două sau trei lecții pe săptămână; 250 de ruble pentru salariul învățătorului pentru 20 de lecții pe săptămână; 40 de ruble pentru salariul paznicului; 45 de ruble pentru manuale; 40 de ruble pentru muzică bisericească (patru lecții pe săptămână); 100 de ruble pentru învățarea lucrului manual; 75 de ruble pentru predarea unei meserii¹⁶⁰. Comunitățile localităților în care urmau să fie deschise școli erau obligate să respecte aceste condiții incluse în contracte. Datele privind numărul de școli și starea lor nu aveau cum să nu îi alarmeze pe funcționarii imperiali. Aceștia constatarea că ceea ce lipsea școlii ruse din Basarabia era supravegherea¹⁶¹. În ședința Consiliului școlar regional din 19 ianuarie 1870 a fost adoptată decizia privind aprobarea solicitării consiliilor școlare județene să efectueze o nouă inspecție a școlilor în decursul lunilor februarie–aprilie cu scopul de a stabili numărul de școli și elevi, al celor care puteau să citească conștient în rusă și slavonă, al celor care puteau să scrie, al celor care știau cele patru operații aritmetice, al celor care știau rugăciuni, Sfânta Scriptură, Catehismul cel Scurt etc¹⁶².

Controlul era destul de riguros. În urma inspecției s-a constatat că, în regiune, funcționau 316 școli, fără a se indica tipul acestora: în județul Chișinău au fost înregistrate 59; în județul Akkerman – 100, în județul Bender – 67; în județul Hotin – 49; în județul Orhei – 21. Aceste școli aveau 13.488 de elevi (9.818 băieți și 3.670 de fete), dintre care, 4.086 știau să citească rusește și 4.659 să scrie rusește, 3.980 știau principalele rugăciuni. Cel mai mare număr de elevi a fost înregistrat în județul Akkerman, unde funcționau școli bulgare și germane. Consiliile școlare județene au prezentat o cifră mai mică a celor care citeau (4.086) decât a celor care puteau să scrie (4.659), o situație bizară, deoarece se știe că cititul este mai răspândit decât scrisul. Pesemne că cei care au efectuat controlul au avut în vedere că cei 4.659 puteau să semneze. Nu se știe câți dintre cei 4.086 de elevi știau să citească în rusă și în alte limbi – germană, bulgară și *turcă*. Această incertitudine apare din cauza că în școlile bulgare au fost găsite cărți *bulgărești* tipărite la *Constantinopol*¹⁶³. Reprezentanții consiliilor școlare județene nu au indicat numărul elevilor care știau să scrie și să citească în română. Conform datelor prezentate de către Kiril Ianovski, la 1868, în Basarabia funcționau circa 48 de școli în care se

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *О состоянии народных училищ в Бессарабии...* p. 359.

¹⁶² *О состоянии учебного дела в начальных народных училищах в каком они поступили в ведении Училищных Советов*, 1870, p. 9.

¹⁶³ *Idem*, p. 11.

preda în românește și rusește¹⁶⁴. Mai mult, o bună parte din elevii acestor școli *moldovenești* erau de origine rusă. Unele dintre ele erau în județul Iași. Unitatea administrativă respectivă nici nu a fost inclusă în lista localităților cu școli, deși, după controlul efectuat în 1868, aici fuseseră construite localuri pentru școli. Știința de carte românească nu a fost inclusă în statisticile rusești pentru a descuraja localnicii să își învețe limba maternă. Consiliile județene au mai înregistrat opt școli de fete din care șase erau în orașe, celelalte două fiind în târgul Tatarbunar și colonia Cubei, mai erau două școli ce se aflau în afara controlului consiliilor școlare: una la Nicolaevca și alta la Comrat. În localitățile germane, fetele învățau în aceleași școli cu băieții datorită tradiției protestante, de vreme în celelalte localități învățământul în comun era neînsemnat¹⁶⁵.

Deși procesul de deschidere a școlilor continua, instituțiile de învățământ recent inaugurate nu beneficiau de întreținere permanentă din partea autorităților locale. Și aceasta nu numai din cauza refuzului populației de a achita taxe pentru școală, dar și din motivul gestiunii defectuoase a banilor colectați. De exemplu, un inspector responsabil de școlile populare din județul Orhei menționa că, în 1872, aici funcționau 23 de școli de băieți și șapte de fete, și anume: în satele Chiperceni, două școli: de fete și băieți; în Curleni, de băieți; în Sașa, de băieți și fete; în Olișcani, de băieți; în Ciorna, de băieți și fete; în Ignăței, de băieți; în Peresecina, de băieți; în Stogoleni, de băieți și de fete; în Bulăiești, de băieți; în Hârtopul Mare, de băieți și de fete; în Cobâlea, de fete; în Bravicea, de băieți; în Telenești, de băieți; în Molovata, de băieți; în Orhei, de băieți; Seliște, de băieți¹⁶⁶. Banii alocați de către comunitățile sătești, în baza contractului privind întreținerea școlilor populare erau plătiți la jumătate de an în Trezoreria județeană Orhei. Cheltuirea mijloacelor financiare colectate se efectua în funcție de deciziile președintelui Consiliului școlar județean, care, la sfârșit de an, prezenta un raport consiliului regional. Din cauza colectării sau a alocării tardive a banilor de către președintele Consiliului școlar, nu erau achitate la timp salariile învățătorilor; nu erau încălzite localurile școlilor, unele dintre acestea chiar erau închise temporar. Cauza depunerii întârziate a banilor de către unele comunități consta nu în refuzul acestora de a plăti, ci în gestionarea defectuoasă a mijloacelor de autoritățile locale. După colectarea plăților, acestea își rezervau mai întâi o bună parte din bani pentru salarii, o altă parte, pentru întreținerea administrației de voloste, cea de-a treia parte, pentru taxele de zemstvă și, abia apoi, din ceea ce mai rămânea, alocau pentru învățământ¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 24.

¹⁶⁵ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117, p. 4.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 4.

¹⁶⁷ И. Исаин, *Несколько слов о народных школах в Оргеевском уезде Кишиневской епархии, «Кишиневские епархиальные ведомости», 1873, ноябрь, p. 508.*

Inspectorul școlilor populare din Basarabia afirma în 1873, în urma unui control, că, între Prut și Nistru, existau în total 60 de școli ale Ministerului Instrucțiunii Publice: 54 de școli de o clasă – Hâjdeni, Edineț, Briceni, Copăcenii, Bălți, Pelenia, Hiliceni, Telenești, Peresecina, Băcioi, Ialoveni, Bardar, Costești, Văsieni, Drăgușenii Vechi, Ulmu, Stolniceni, Logănești, Cărpineni, Căinari, Gura Galbenei, Selemenii, Cimișlia, Abaclia, Bender, Căușeni, Manzâr, Talmaza, Ciobrucii, Crocmaz, Olănești, Palanca, Starokazacie, Țareonova, Caplani, Ivanovca, Faraonovca, Petropavlovca, Alexandrovca, Vădenii, Raileanca, Pavlovca, Taghil, Semionovca, Tatarbunar, Agmanghit, Celigheder, Planteevca, Akkerman, Șabo, Păpușoi, Tabac, și șase școli de două clase – școlile de fete și de băieți din Bălți, Școala de băieți din Hâncești, Școala de băieți din Ciuciuleni, Școala de băieți din Lăpușna, Școala de băieți din Nicolaevsca-Novorosikaia. În plus, funcționau nouă școli de o clasă pentru fete – Manoilești, Ciuciuleni, Hâncești, Lăpușna, Lipcani, Edineț, Căușeni, Tatarbunar, Nicolaevca. Majoritatea școlilor dispuneau de localuri. Cele construite după proiectele Direcției Școlilor Populare erau comode, în timp ce imobilele închiriate, precum și cele oferite de către comunitățile sătenești, nu erau adecvate procesului de studii¹⁶⁸.

În unele școli, mobila era insuficientă, iar în altele lipsea complet, asigurarea cu manuale era de asemenea precară. Școlile de două clase aveau bugete anuale în mărime de aproximativ 2.500 de ruble, din care 1.300 constituia contribuția statului. Școlile de o clasă primeau între 500 și 600 de ruble, iar cele parohiale orășenești din Akkerman, Bender și Bălți – câte 321 de ruble. Învățătorii școlilor a căror întreținere anuală constituia 150–300 de ruble ridicau salarii anuale în mărime de 120–225 de ruble, iar cei ai școlilor a căror întreținere costa 500–600 – în valoare de 250–300 de ruble. Toți învățătorii stăteau în gazdă în localurile școlilor. În școlile menționate mai sus își făceau studiile 2.011 băieți și 459 de fete (în total, 2.470 de elevi)¹⁶⁹. Astfel, în februarie 1874, președintele Consiliului școlar gubernial, episcopul de Chișinău și Hotin, Pavel Lebedev, a dispus să fie formate școli în următoarele localități: în județul Orhei: la Chiperceni, școală de două clase, școli de o clasă în satele Susleni, Tuzoara, Peresecina, Ordășei, Trebujeni; în județul Soroca, școală de două clase în satul Chetrosu, iar școli de o clasă în satele Otaci, Ocolina, Văscăuți, Vadul-Rașcov; în județul Bălți, o școală de două clase la Cimișlia, iar școli de o clasă, în satele Căușeni, Gura Galbenei, Șerpenii și Taraclia; în județul Akkerman: școli de o clasă în satele Țareonova, Petropavlovca, Talmaza, Ciobrucii, Planteevka¹⁷⁰.

¹⁶⁸ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 17, f. 17–18.

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 17–18.

¹⁷⁰ ANA DGAN, F. 2, inv. 2, d. 6, f. 648–659.

În același timp, la întreținerea școlilor populare au contribuit zemstvele județene. Cel mai mult a alocat pentru întreținerea școlilor Zemstva județeană Hotin (4.040 de ruble), pe locul doi s-a plasat Zemstva județeană Bălți (3.850 de ruble), urmată de Zemstva județeană Akkerman (2.700 de ruble), Soroca (2.150 de ruble), Orhei (1.665 de ruble), Chișinău (1.150 de ruble) și Bender (820 de ruble), pe ultimul loc (Vezi Tabelul nr. 2). Un lucru bizar este faptul că în județele cu cele mai puține școli – Bălți, Soroca și Hotin, unități administrative populate în majoritate de etnici români –, zemstvele au alocat cei mai mulți bani din buget. Iar în județele cu cele mai multe școli, în afară de Akkerman (Chișinău și Bender), alocația bugetară a fost foarte modestă. Din păcate, nu putem afla cota concretă orientată spre necesitățile învățământului primar. Nu excludem că județele în care funcționau cele mai puține școli primare – Bălți, Soroca și Hotin – zemstvele ar fi alocat cei mai mulți bani pentru învățământul secundar, o practică obișnuită a epocii¹⁷¹. Acțiunea respectivă poate să fie explicată prin componența acestor organe administrative locale. Una dintre cauzele care împiedicau alocarea banilor necesari pentru funcționarea școlilor era faptul că, în timp ce celelalte zemstve guberniale alocau centralizat mijloacele bănești pentru educație, Zemstva gubernială din Basarabia, prin decizia din 12 iunie 1870, a decis ca fiecare zemstvă județeană să plătească separat pentru întreținerea școlilor¹⁷².

În 1873, după instalarea episcopului Pavel Lebedev în fruntea Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului, în paralel cu deschiderea școlilor populare, autoritățile ecleziastice au încurajat de asemenea deschiderea școlilor duminicale în județele Soroca, Iași și Bender. Acestea însă erau destinate populației de toate vârstele, având preponderent obiective de catehizare. Ele funcționau de obicei în localurile școlilor populare, iar în unele cazuri chiar în casele preoților. Erau frecventate de persoane de ambele sexe și de toate vârstele: copii, adulți, bătrâni. Sub îndrumarea preoților parohi, persoanele care frecventau aceste așezăminte învățau rugăciuni, sfintele porunci, Sfânta Scriptură, iar în unele școli și muzica bisericească¹⁷³. În unele parohii, mirii și miresele nu aveau voie să se cunune până nu învățau rugăciunile și conținuturile explicative ale acestora, de asemenea, cei care nu știau *Crezul* aveau interdicție să-și boteze copii¹⁷⁴. Parohii ruși recurgeau la această interdicție pentru a-și constrânge enoriașii să învețe limba rusă. Școlile duminicale aveau ca obiectiv catehizarea populației regiunii de toate vârstele, dar scopul principal al sistemului educațional țarist era omogenizarea copiilor de vârstă școlară.

¹⁷¹ Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Pontos, Chișinău, 2009, p. 182–132.

¹⁷² Доклад о народномъ обарзовании въ Бессарабии, 1897, p. 18–19.

¹⁷³ Краткий исторический очерк в Архипатырской деятельности Бессарабии, Высокопреосвященнейшаго Павла, Архиепископа Кишиневскаго и Хотинскаго, с 1871 по 1881, p. 56.

¹⁷⁴ Basarab, *Scrisori din Basarabia, 1884-1890*, Vol. 2, Știința, s.l., 2003, p. 186.

Astfel, în august 1876, șeful Direcției Școlilor Populare i-a atenționat pe inspectori în privința numărului insuficient de școli ministeriale-model în întreaga gubernie, în special în județul Chișinău. În plus, episcopul Circumscripției de Învățământ Odesa a ordonat deschiderea școlilor nu mai târziu de 1 noiembrie 1876. Mai mult, el a avertizat inspectorii că neîndeplinirea acestei dispoziții va fi considerată drept *insuficientă sârguință în serviciu*. Deși această misiune fusese încredințată inspectorului primului raion, Pahovski, contractele încheiate cu comunitățile sătești nu au fost prezentate în condițiile în care, în 1873–1874, pentru deschiderea școlilor ministeriale-model în cadrul întregului imperiu a fost cheltuită doar o parte neînsemnată din mijloacele bănești alocate. Autoritățile școlare menționau de asemenea că, pentru 1876, Ministerul Instrucțiunii Publice a alocat pentru deschiderea școlilor-model 3 milioane de ruble. Conform datelor prezentate de către inspectorul școlilor populare din Basarabia, în 1876, între Prut și Nistru, funcționau 26 de școli inferioare (*низшие школы*), în sate – 198 de școli; în orașe – opt școli județene, care activau în conformitate cu Regulamentul din 1828, și 18 școli populare, fără școlile din coloniile germane. Dintre cele 198 de școli, doar 54 erau ministeriale – 14 școli de două clase și 40 de școli de o clasă. În aceste școli își făceau studiile 11 061 de elevi, inclusiv 1 183 de fete¹⁷⁵.

Campania de deschidere a școlilor era legată direct de asigurarea acestora cu învățători. La 1 ianuarie 1875, Direcția Școlilor Populare a înregistrat 228 de învățători ai școlilor ministeriale de una și de două clase, dintre aceștia trei au absolvit seminare de învățători, 60 – Cursurile pedagogice din Chișinău, opt – Seminarul Teologic, 66 aveau adeverință privind dreptul de a exercita funcția de învățător, 46 de învățătoare, cinci au absolvit institute și gimnazii, 40 nu aveau niciun fel de adeverințe¹⁷⁶. Dacă împărțim cei 228 de învățători la numărul general al locuitorilor Basarabiei, 1.101.304, un dascăl revenea la circa 5.000 de oameni – un raport destul de modest dacă ținem cont de rezultatele cercetărilor cunoscutului istoric italian Carlo M. Cipolla, conform cărora o școală poate influența dezvoltarea, în cazul nostru, rusificarea, unei comunități doar atunci când această relație ajunge la nivelul de un învățător la minimum 1.000 de locuitori¹⁷⁷. În plus, după cum am menționat mai sus, contingentul principal de învățători îl ofereau școlile județene, însă acestea se aflau într-un continuă decadență, tendință ce se repercuta asupra procesului de asimilare lingvistică. Atitudinea autorităților față de aceste

¹⁷⁵ *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887, p. 10–16.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 25–26.

instituții de învățământ a fost ambiguă deoarece, pe de o parte, ele formau învățătorii fără de care nu putea să continue mișcarea de deschidere a școlilor, iar, pe de altă parte, ele păstrau elementul național românesc.

Ulterior, responsabilii de învățământ au preferat școlile ministeriale de două clase, al căror curs de cinci ani le dădeau absolvenților lor dreptul să meargă la un seminar pedagogic¹⁷⁸. Astfel, autoritățile țariste au încurajat deschiderea a cât mai multor școli de două clase. În anul de studii 1876–1877, au fost transformate în școli ministeriale de două clase următoarele școli: Lăpușna, Cărpineni, Ciuciuleni (județul Chișinău), Ciiște-Gradina (județul Akkerman), Arionești (Soroca) (Vezi Tabelul nr. 3 din Anexă). Inspectorul școlilor populare din Basarabia nota că cele mai bune școli, în sens rusificator, evident, erau cele 14 școli de două clase, care funcționau în localuri comode, cu excepția celor din Nicolaevca-Novorosia. Învățătorii acestor școli, în majoritatea cazurilor, erau *competenți și fideli lucrului lor*. Autoritățile școlare considerau că școlile de acest tip satisfăceau în totalitate cerințele stabilite de guvern. Cele mai bune și cele mai asigurate cu mijloace necesare *propășirii lor*, atât sub raport moral, cât și școlar, erau școlile din Nicolaevca-Novorosia, Zarojani, Briceni și Lăpușna¹⁷⁹. Școlile populare subordonate consiliilor școlare (143) au capătat o importanță deosebită ca rezultat al acordării înlesnirilor la satisfacerea serviciului militar obligatoriu. Conform rapoartelor angajaților Ministerului Instrucțiunii Publice, comunitățile rurale menținuseră aceste școli în delăsare până la adoptarea Legii serviciului militar obligatoriu, însă, odată cu anunțarea înlesnirilor, parveneau cereri din toate județele privind deschiderea școlilor. Sătenii au început să le acorde o atenție deosebită, le puneau la dispoziție localuri comode și achitau taxele necesare pentru funcționarea lor¹⁸⁰.

În anul de studii 1876–1877, din cei 7.742 de elevi ai acestor școli, au absolvit cursurile 312, având certificate ce le ofereau dreptul la înlesniri privind satisfacerea serviciului militar. Din aceste școli se evidențiau cele din județele Chișinău și Hotin, care erau asigurate cu manuale, dispuneau de localuri curate și îndeplineau cerințele stabilite de guvern. Pentru întreținerea acestora, la cele 77.877 de ruble achitate de comunitățile rurale, Zemstva gubernială a alocat tuturor tipurilor de școli 9.090 de ruble, și anume: Zemstva județului Hotin – 4.040 de ruble; Zemstva județului Soroca 1.250 de ruble, Zemstva județului Iași – 2.500 de ruble; Zemstva județului Akkerman – 1.300 de ruble, contribuție modestă în raport cu cele ale altor zemstve din

¹⁷⁸ Учебная деятельность Оргеевского уезда, «Бессарабские губерниальные ведомости», nr. 23, 1875, p. 2.

¹⁷⁹ Ibidem, p. 12–14.

¹⁸⁰ Ibidem, p. 15–16.

imperiului¹⁸¹. Dacă în 1876 în orașe funcționau 26 de școli inferioare, iar în sate 198 de școli, care aveau 11.064 de elevi, în următorii zece ani, numărul școlilor ministeriale inferioare în orașe a crescut cu 22, iar la sate – cu 202, însumând 18.578 de elevi. O creștere importantă a numărului de școli populare a fost totuși înregistrată în 1880–1881, fenomen determinat de anexarea de către Imperiul Rus a județelor Cahul, Bolgrad și Ismail, unde fuseseră deschise multe școli inferioare de către autoritățile române între 1856 și 1878. După istoricul Nichita Adăniloie, la 1878, în județul Cahul, funcționau 44 de școli cu 1 585 de elevi, în județul Ismail, cinci școli cu 112 elevi, în județul Bolgrad 76 de școli cu 2.229 de elevi. În total, în cele trei județe anexate de Imperiul Rus activau 125 de școli, care aveau 3.926 de elevi¹⁸². Aceste școli au fost trecute în 1881 în administrația Ministerului Instrucțiunii Publice, de altfel ca școlile care aparținuseră până atunci altor instituții – școlile parohiale din coloniile germane și cele centrale. Trebuie relevat că, după anexarea celor trei județe din sudul Basarabiei la Imperiul Rus (1878), autoritățile ruse le-au comasat într-o singură unitate administrativă, județul Ismail, care a existat până în 1918¹⁸³.

Conform datelor statistice, după gradul de școlarizare a copiilor, Basarabia se împărțea în două părți: cea de nord și cea de sud. Județele de sud – Bender, Akkerman și Ismail – le depășeau pe cele de nord la numărul de elevi, în special datorită școlilor coloniștilor germani și celor deschise de Guvernul României, unde învățământul era obligatoriu. Cu o populație de 396.502 locuitori – 36% din întreaga populație a guberniei –, acestea aveau 14.381 de elevi, ceea ce constituia peste 66% din elevii guberniei – 21.789. Chiar dacă școlile din județele din sud nu erau încă destul de capabile să influențeze dezvoltarea comunității, ne referim evident la școlile românești, au înregistrat un raport încurajator în acest sens, de 1 învățător la 1.665 de locuitori. În privința școlarizării fetelor, județelor din sud le aparțineau 3.772 (83%) de eleve. În județele din nord, raportul dintre băieți și fete școlarizate era 89% băieți la 11% fete, în timp ce în județele de sud – 73% băieți și 27% fete. Cel mai echilibrat raport între cele două sexe era în județul Ismail, adică în teritoriul reanexat – Cahul, Bolgrad și Ismail – unde instruirea era împărțită în mod egal: 54,1% băieți și 45,9% fete. Din județele din nord cel mai echilibrat în această privință era Chișinău: 92,7% băieți și 7,3% fete. Întreținerea unei școli în sud costa 730 de ruble, de vreme ce în nord – 669 de ruble. Pentru fiecare școală din raionul său, populația din

¹⁸¹ *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1876–1877 учебный год*, «Сборник Бессарабского земства издаваемый губернской земскою управою», год седьмой, Кишинев, 1877, p. 10–20.

¹⁸² N. Adăniloie, *op. cit.*, p. 196.

¹⁸³ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, volulmul II, Chișinău, 2009, p. 78.

județele de sud oferea 84,5%, în timp ce locuitorii județelor de nord – 77,2%¹⁸⁴. Instruirea unui elev în județele de sud costa 12 ruble, în timp ce în județele de nord – 15 ruble. În întreaga gubernie au fost înregistrați 111.087 de copii de vârstă școlară, având în vedere că în Basarabia funcționau în această perioadă 402 școli, fiecărei instituții de învățământ îi revenea câte 276 de copii de vârstă școlară. În județele de sud, la cei 39.650 de copii de vârstă școlară existau 238 de școli, o școală revenind la 167 de elevi¹⁸⁵ (Vezi Harta nr. 1 din Anexe).

În județele de nord, celor 71.437 de copii de vârstă școlară le reveneau 164 de școli; o școală deservea în medie 421 de elevi. Existau județe, de exemplu, Soroca, în care o școală din cele 19 revenea la 654 de copii de vârstă școlară. Cele mai bune condiții în această privință le avea județul Ismail, unde o școală revenea la 136 de elevi. De asemenea, în județele de sud, cu 507 localități, o școală deservea două-trei localități, în timp ce în județele de nord, 961 de localități, cinci-șase localități. În județele Soroca și Iași, o școală revenea la 9–11 localități. În consecință, scăzând din 111.087, numărul copiilor de vârstă școlară, 21.789, cel al elevilor, mult sub datele prezentate de Soroca, 89 298 de copii rămâneau în afara școlii (80,3%)¹⁸⁶. În medie, fiecare școală din mediul rural era frecventată de 30–52 de elevi. Reducerea numărului mediu de elevi (45) în fiecare școală, între 1880 și 1883, era explicată prin deschiderea școlilor în județul Ismail, unde în primii ani ai existenței sale, școala populară nu putea să dobândească încrederea deplină a populației. Reprezentanții Direcției Școlilor Populare declarau că fiecare locuitor trebuia să achite pentru întreținerea școlii o sumă neînsemnată, mai puțin de 20 de copeici pe an, dar, luând în considerație faptul că locuitorii satelor erau obligați să plătească pentru întreținerea mai multor tipuri de școli din raza județului, plățile cumulate afectau bugetele familiilor. Așadar, ca în anii precedenți, principalul susținător al școlilor erau comunitățile satești. De exemplu, în 1881, acestea au contribuit în proporție de 81,7% (231.786,89 ruble) la întreținerea a 402 școli în care își făceau studiile 21.690 de elevi (17.080 de băieți și 4.610 fete). Pentru întreținerea unei școli, comunitățile satești achitau 576 de ruble, 78 de copeici, și din alte surse – 128 de ruble, 86 de copeici, în total: 705 ruble, 44 de copeici. Pentru fiecare elev se aloca în total 13 ruble și 80 de copeici. Au fost înregistrați 704 băieți în toate școlile populare, în consecință, costul instruirii unui absolvent constituia 219 ruble. Conform unor calcule ale autorităților locale, în 1881, au fost înregistrați 120.000 de copii de vârstă școlară. Scăzând din această cifră numărul elevilor

¹⁸⁴ *Статистика народной школы в Бессарабской губернии. Доклад секретаря Бессарабского Статистического комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года, «Бессарабские областные ведомости», 1883, nr. 4, p. 2.*

¹⁸⁵ *Ibidem.*

¹⁸⁶ *Ibidem.*

înregistrați în anul de studii 1880–1881 (21.690), doar 18% din copii erau școlarizați. Însă în raport cu numărul general al locuitorilor de la sate din Basarabia (1.110.873), numărul de copii școlarizați alcătuia doar 1,9%¹⁸⁷.

Revenind la numărul școlilor și la tipul lor încurajat de guvern, în Basarabia, la 1883, funcționau 659 de școli de toate tipurile, având 33.048 de elevi (25.200 de băieți și 7.848 de fete). În județul Chișinău existau 69 de școli cu 5 291 (3.412 băieți și 1.879 de fete); în orașele județene funcționau 117 școli cu 3.373 de elevi (2.722 de băieți și 651 de fete) și în județe – 479 de școli cu 25.077 de elevi (19.612 băieți, 5.465 de fete). O școală revenea la 2.076 de locuitori, iar un elev la 41. Populația guberniei aloca 81% din banii destinați întreținerii școlilor¹⁸⁸. Apelul regimului la susținerea Bisericii Ortodoxe Ruse a încurajat clericii militanți să instaleze un control moral asupra instrucțiunii publice. Campania de deschidere a școlilor parohiale a fost însoțită de o campanie de discreditare a funcționarilor responsabili de învățământ, în special a învățătorilor și a școlii populare. Aceste instituții de învățământ erau acuzate de *distrugerea viitorului elevilor*, învățătorilor li se imputa că *cultivă imoralitatea în școli*, dispută pe care o vom relata mai jos. Toate aceste acțiuni aveau drept scop atragerea elevilor în școlile parohiale. Absolvenții acestora beneficiau așijderea de înlesniri la satisfacerea serviciului militar¹⁸⁹. În urma deciziilor Sfântului Sinod privind organizarea școlilor parohiale, la sfârșitul anului 1884, în eparhia Chișinăului funcționau deja 25 de școli de acest tip¹⁹⁰. Potrivit protoiereului Ioan Stoicov, din acest număr de școli, doar două aveau o vechime mai însemnată: Școala de pe lângă Biserica *Sf. Gheorghe* din Chișinău, deschisă la 16 februarie 1850, și școala din satul Boxani, jud. Soroca, înființată la 2 octombrie 1870¹⁹¹. O sursă care face un bilanț al activității arhiepiscopului Pavel Lebedev în Basarabia relatează că, în 1881, funcționau cinci școli parohiale unde procesul de studii se desfășura corect în decursul anului, în timp ce alte 18 activau doar iarna. În aceste școli, precizează sursa citată, predau preoții și clericii sub supravegherea stareților¹⁹².

¹⁸⁷ *Статистика народной школы в Бессарабской губернии. Доклад секретаря Бессарабского Статистического комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года*, «Бессарабские областные ведомости», 1883, nr. 4, p. 2.

¹⁸⁸ *Народное образование в Бессарабской губернии*, «Бессарабские губернияльные ведомости», nr. 99, 1883, p. 2.

¹⁸⁹ ANA DGAN, F. 157, inv. 7, d. 61, f. 2.

¹⁹⁰ N. Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Museum, Chișinău, 2000, p. 299.

¹⁹¹ I. Stoicov, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812-1917)*, Chișinău, Tipografia Eparhială, „Cartea Moldoveneacă”, Chișinău, 1933, p. 43.

¹⁹² *Краткий исторический очерк в Архипатрыской деятельности Бессарабии, Высокопреосвященнейшего Павла, Архиепископа Кишиневского и Хотинского, с 1871 по 1881*, p. 58.

Prin urmare, din cauza impactului precar asupra rusificării, în perioada 1864–1884, numărul școlilor parohiale a fost redus considerabil, acestea făcând loc școlilor ministeriale.

Rivalitatea și lipsa de comunicare dintre Consiliul școlar eparhial și Direcția Școlilor Populare a provocat debandadă în mișcarea de deschidere a școlilor. Dialogul dintre cele două instituții era tensionat și nu avea rezultate. Ambele instituții voiau să deschidă cât mai multe școli, în cazul Consiliului, fără a face calcule elementare, însă cele care urmau să plătească pentru întreținerea lor erau aceleași comunități sătești. De exemplu, Sf. Sinod propunea directorului Direcției Școlilor Populare din Basarabia deschiderea a 20 de școli în localitățile aflate pe domeniile mănăstirilor închinat: Căpriană, Horodiște, Ciorești (județul Chișinău), Ustia, Holercani, Trebujeni, Scala, Râspopeni, Cucuruzeni (județul Orhei), Cotova, Braicău, Călărășeuca (județul Soroca), Molești (județul Hotin), Purcari (județul Akkerman). Pentru construirea și asigurarea acestor școli erau prevăzute 2.900 de ruble pentru fiecare școală, iar pentru construcția tuturor, 58.000 de ruble, alte 8 720 de ruble (din 66 720) urmau să fie destinate întreținerii școlilor în primul an de studii – câte 436 de ruble pentru fiecare școală¹⁹³.

Drept răspuns, directorul Direcției Școlilor Populare, V.L. Soloviov, a menționat că o bună parte din banii provenind din veniturile domeniilor mănăstirești din Basarabia se alocă în fiecare an către Ministerul Instrucțiunii Publice. În 1881, acesta depusese un demers pentru a deschide școli ministeriale-model în 17 localități aflate pe domeniile mănăstirești din Basarabia. Ca rezultat, la 14 noiembrie 1882, propusese episcopului Circumscripției de Învățământ Odesa deschiderea școlilor ministeriale-model în cele 17 localități menționate, cu respectarea condițiilor solicitate de Ministerul Instrucțiunii Publice. Comunitățile sătești ale acestor localități se obligaseră prin contracte să participe anual la întreținerea școlilor. Printre localitățile unde au fost proiectate școli se găseau satele Sănătăuca, Lipnic, Visoca și Crișcăuți (județul Soroca), Vorniceni și Scoreni (județul Chișinău), Clocușca și Răchitna (județul Hotin), în care Consiliul școlar eparhial intenționa să deschidă școli parohiale. Astfel, în cele opt localități urmau să fie deschise câte două școli, parohială și ministerială de o clasă, ceea ce era apăsător pentru comunitățile acestor sate puțin populate¹⁹⁴.

În consecință, V.L. Soloviov a propus ca în cele opt localități menționate mai sus să nu fie deschise școli parohiale. Totodată, acesta considera că taxele stabilite de Consiliul școlar eparhial, câte 436 de ruble anual pentru fiecare școală, erau insuficiente. În cheltuielile prevăzute pentru deschiderea acestor școli, șeful Școlilor populare considera așijderea că nu fuseseră

¹⁹³ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 80.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 81.

prevăzute mijloace pentru cumpărarea manualelor și a rechizitelor școlare. În opinia lui V.L. Soloviov, elevii urmau să fie obligați să cumpere pe banii părinților lor aceste lucruri, ceea ce ar fi putut servi drept pretext pentru mulți părinți să nu-și dea copiii la școală. Soloviov mai sugera reducerea numărului de școli din cele propuse pentru a fi deschise în scopul asigurării acestora cu manuale și rechizite școlare. În cele din urmă, Consiliul Eparhial Școlar a decis să nu deschidă școli parohiale în cele opt localități¹⁹⁵. În anul de studii 1886–1887, au fost construite localuri pentru școli parohiale: în 16 localități – de piatră, în patru sate – din nuiele lipite cu lut. La începutul anului de studii 1887–1888, funcționau deja 57 de școli¹⁹⁶. În același an, potrivit revistei eparhiale, au fost construite localuri de școli în Căpriană, Ciorești, Horodiște (județul Chișinău); Ustia, Holercani, Trebujeni, Râspopeni, Cucuruzeni (județul Orhei); Cotova, Călărășeuca (județul Soroca); Chetroșica Nouă, Măgura, Rădeni (județul Bălți); Purcari (județul Akkerman); Copanca (județul Bender)¹⁹⁷. Totodată, la Consiliul școlar eparhial parveneau scrisori privind limba de predare în cadrul noilor școli în cazul în care elevii nu vorbeau rusește. Drept răspuns, Consistoriul a decis ca procesul de studii în școlile parohiale să se efectueze doar în rusă, însă pentru că „populația eparhiei era nerusă, se considera necesar ca, în timpul orelor, să li se explice elevilor cuvintele necunoscute în limba locală”, excepție refuzată școlilor ministeriale¹⁹⁸. În același timp, reprezentanții administrației ecleziastice nu conteneau să critice administrația gubernială din cauza contribuției neînsemnate a acesteia la dezvoltarea învățământului rusesc. Conform unui demers semnat de Consistoriu împotriva Zemstvei guberniale, în anul de studii 1886–1887, în școlile întreținute de zemstvă învățau doar 789 de băieți, pe când în cele parohiale – 3.481 de băieți și 3.352 de fete, iar în școlile populare întreținute de Ministerul Instrucțiunii Publice – 20.693 de băieți și 5.710 fete. Comparând aceste cifre cu cele din gubernia Herson (28.851 de băieți și 9.125 de fete), subliniau autorii demersului, instrucțiunea publică rusească din Basarabia era într-o stare mult mai precară¹⁹⁹.

Deși instrucțiunea publică nu era competența Consistoriului, ci a zemstvei, semnalau autoritățile ecleziastice, cel dintâi făcea sacrificii *considerabile* în acest sens, și anume prin deschiderea a 153 de școli parohiale, care *aveau rezultate, căci nimic pe poporul de jos nu îl îmboldește așa de mult la învățătură precum cărțile religioase*. Autorii rechizitoriului

¹⁹⁵ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 80–85.

¹⁹⁶ N. Popovschi, *op. cit.*, p. 301.

¹⁹⁷ *Об устройстве церковно-приходских школ в имениях заграничных монастырей*, «Кишиневские епархиальные ведомости», nr. 23, 1–15 decembrie, p. 895–895.

¹⁹⁸ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 547.

¹⁹⁹ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 540.

atenționau: „Acolo unde avem cea mai mare trebuință pentru rusificare suntem nevoiți să ne mobilizăm forțele, căci numai prin această concentrare vom putea izbuti”. Clericii propuneau ca strategie de combatere a absenteismului școlar adaptarea școlilor rurale la condițiile satului basarabean. Ei recomandau predarea noțiunilor elementare de agricultură, deschiderea de biblioteci cu literatură agricolă. Militanții pentru școala parohială insistau ca învățământul primar să fie scos din gestiunea Direcției Școlilor Populare și să fie pus sub administrația bisericii, care urma, prin intermediul preoților mireni, să ajute guvernul *într-un mod tenace* la rusificarea etnicilor români. Reprezentanții bisericii considerau că doar școlile subordonate clerului ar fi fost capabile să formeze cetățeni fideli împăratului și bisericii²⁰⁰. Odată cu această campanie de defăimare a școlii ministeriale, Consiliul școlar eparhial a procedat la transformarea școlilor ministeriale în școli parohiale. Astfel de cazuri au fost înregistrate în mai multe sate din județul Chișinău: Sireți, Drâslăeni, Rădeni, Vălcineț, Lozova, Nemțeni. Înșiși locuitorii ai acestor localități voiau să transforme școlile ministeriale în școli parohiale. În cele mai frecvente cazuri, în fruntea acestor grupuri erau preoții. Ei își justificau acțiunile prin faptul că școala parohială ar fi fost mult mai ieftină decât cea ministerială. Preoții militanți ruși încercau să convingă autoritățile imperiale de faptul că școala populară, învățătorii și chiar șeful Direcției Școlilor Populare din Basarabia aveau atitudini antibisericești²⁰¹. Într-un raport despre școlile parohiale din județul Soroca, protoiereul Nicolae Lașcov menționa că acestea, chiar în starea lor inițială, se bucurau de o tot mai mare atenție *în popor*, deoarece pentru locuitorii de la sate, *care se conduc de bunul-simț și conștiința nestricată, care respectă cu sfințenie legile bisericești și alte obligații religioase*, doar școala condusă de preoți ar fi putut să aducă folos datorită simplității organizării ei și caracterului său pravoslavnic. Majoritatea învățătorilor și a celor care administrau instituțiile de învățământ, după Lașcov, manifestau ostilitate față de biserică și cler, ceea ce constituia, în opinia acestuia, cauza imoralității elevilor. De aceea, releva protopopul, școlile parohiale aflate în administrația clerului, chiar în situația lor de atunci, erau superioare tuturor celorlalte școli²⁰².

Acțiunile organizate de Consistoriu nu aveau cum să nu indigneze responsabilii de învățământ. Sursele denotă existența unui litigiu încins între Consistoriu și Direcția Școlilor Populare din Basarabia. Autoritățile ecleziastice criticau mișcarea *lâncedă* de deschidere a școlilor, în timp ce cele educaționale dezavauau caracterul *superficial* al școlilor parohiale și

²⁰⁰ Basarab, *Scrisori din Basarabia*. 1884–1890. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Știința”, Chișinău, 2001, p. 193.

²⁰¹ ANA DGAN, F. 316, inv. 2, d. 13, f. 300.

²⁰² *Ibidem*, F. 334.

ineficiența acestora în realizarea obiectivelor instrucțiunii populare ruse între Prut și Nistru. Pentru a pune capăt acestei controverse, inspectorul școlar al Basarabiei propunea ca în satele cu comunități mai înstărite să funcționeze școli populare, iar în cele cu comunități mai sărace să fie deschise școli parohiale sau elementare²⁰³. În aceste condiții, la 1 august 1884, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a dispus cancelariilor sinodale și eparhiale că, în localitățile în care fuseseră instituite școli de către Direcția Școlilor Populare, clerul trebuia să deschidă școlile parohiale nu altfel decât prin raporturi prealabile către autoritățile responsabile de educație. Luând act de aceste decizii ale Sf. Sinod, ministrul Instrucțiunii Publice a recunoscut neapărat necesar să propună administrațiilor locale să ceară, mai întâi, deschiderea, în locurile unde existau deja școli parohiale, atât a școlilor ministeriale-model, cât și a școlilor aflate în evidența consiliilor școlare și întreținute din mijloacele comunităților, zemstvelor și persoanelor private, de fiecare dată de a intra preliminar în raporturi cu autoritățile ecleziastice²⁰⁴. În așa mod, în 1884, au fost deschise 13 școli, majoritatea în județul Soroca; în 1885 au fost deschise 21 de școli parohiale în județele Chișinău, Bender, Akkerman, Bălți²⁰⁵. În cele mai multe cazuri, comunitățile sătești erau obligate, în afară de taxele pentru întreținerea școlii populare sau de zemstvă, să achite pentru întreținerea școlilor parohiale.

De pildă, în 1885, reprezentanții comunității Chirileni, județul Bălți, semnând contractul de întreținere a școlii parohiale deschise de parohul Ioan Groapă, au solicitat Consiliului școlar eparhial să fie absolviți de taxa pe care o achitau pentru întreținerea școlii de zemstvă din localitatea Sculeni. Consiliul școlar eparhial însă le-a refuzat acest lucru, motivând că nu are această competență²⁰⁶. Au fost înregistrate multiple cazuri în care învățătorii din localitățile populate de etnici români, din cauza că nu erau remunerați la timp, depuneau cereri la consiliile județene școlare pentru a fi transferați în localitățile coloniștilor germani din sudul Basarabiei. Aici învățătorii, deși nu aveau salarii mai mari, se bucurau de o situație materială mai bună datorită respectării obligațiilor asumate de comunitate la deschiderea școlii. În afară de salariu, învățătorii (*küsterii*) primeau câte o anumită cantitate de cereale din partea fiecărei familii²⁰⁷. În pofida campaniei denigratoare a Consistoriului și a mișcării de deschidere a școlilor parohiale și celor elementare, precum și a drepturilor largi acordate de către regim Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse în domeniul instrucțiunii publice, școlile ministeriale rămâneau în

²⁰³ ANA DGAN, F. 209, inv. 12, d. 8, f. 55–61.

²⁰⁴ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 8, f. 1–3

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 4.

²⁰⁶ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 40.

²⁰⁷ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117, f. 6.

Basarabia *cel mai sigur mijloc* pentru autoritățile ruse de asimilare a moldovenilor. Conform datelor statistice oficiale, la 1 ianuarie 1886, în gubernia dintre Prut și Nistru funcționau 124 de școli de o clasă de băieți ale Ministerului Instrucțiunii Publice, 25 de școli de fete de același tip și 46 de școli pentru ambele sexe, alcătuind în total 195 de școli. Numărul total de elevi constituia 8 225 de băieți și 1 289 de fete, formând în total 9 514 elevi. Comparativ cu anul 1885, numărul elevilor a crescut cu 465 de elevi. În aceste școli, au încheiat studiile 448 de băieți și 71 de fete, fiecărei școli revenindu-i câte 50 de elevi de ambele sexe²⁰⁸.

Școlile ministeriale-model ocupau primul loc printre celelalte gubernii ale Rusiei, majoritatea dintre acestea fiind deschise, după cum am menționat mai sus, între 1876 și 1886. Deschiderea acestui tip de școli a fost prioritatea Direcției Școlilor Populare din Basarabia. Fiind preocupată de instituirea școlilor ministeriale în localitățile în care existau *cele mai neînsemnate posibilități*, Direcția Școlilor Populare urmărea buna asigurare materială a acestor instituții de învățământ, care ar fi oferit posibilitatea să îndeplinească obiectivele stabilite de guvern pentru școala primară rusă – *călăuza limbii ruse și instrumentul de rusificare a acestei gubernii*. În opinia inspectorului școlilor populare din Basarabia, aceste obiective depindeau de asigurarea materială a învățătorilor²⁰⁹. O altă prioritate a școlii ministeriale era funcționarea constantă a acesteia. Conform reformei militare din 1874, care acorda înlesniri la satisfacerea serviciului militar absolvenților școlilor primare, precum și hotărârilor guvernului rus adoptate în 1878 și 1881, toate angajamentele odată asumate de către instituțiile publice privind participarea lor la întreținerea instituțiilor de învățământ aflate în supravegherea guvernului urmau să fie obligatorii pentru totdeauna. Prin urmare, funcționarea fiecărei școli ministeriale nu depindea de instituțiile locale, ci devenise o prioritate a guvernului. Direcția se străduia să-și mobilizeze forțele pentru a transforma școlile primare existente în școli ministeriale. Acest proces însă nu putea fi realizat cu pași rapizi din cauza incapacității comunităților sătești de a-și îndeplini obligațiile prevăzute în contractele de întreținere a școlilor, precum și din cauza amplasării geografice a acestora²¹⁰.

În urma criticilor autorităților centrale privind răspândirea limbii ruse în Basarabia, autoritățile locale au prezentat o serie de rapoarte despre alocațiile lor în domeniul instrucțiunii publice, inclusiv explicații despre deficitul educațional în Basarabia. Conform unui atare raport, Zemstva gubernială a alocat, în 1895, 88,5 ruble pentru învățământul primar. În domeniul

²⁰⁸ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 26, f. 5.

²⁰⁹ *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887.

²¹⁰ *Ibidem*, f. 5–10.

alocațiilor pentru deschiderea și întreținerea școlilor, Basarabia se plasa pe penultimul loc în imperiu, alături de zemstvele din Tula, Penza, Kaluga și Olonețk. Cele mai mari cheltuieli în domeniul învățământului primar au fost înregistrate în guberniile Perm (695.000 de ruble), Veatka și Poltava (597, 5 și 510, 4 mii de ruble). Amintim că una dintre cauzele care împiedicau acordarea banilor necesari pentru funcționarea școlilor era faptul că, în timp ce celelalte zemstve guberniale alocau centralizat mijloacele bănești, Zemstva gubernială din Basarabia, prin decizia din 12 iunie 1870, a decis ca pentru întreținerea școlilor să achite separat fiecare zemstvă județeană²¹¹. Urmărind evoluția valorii mijloacelor pe care zemstvele din inima imperiului le-au acordat instrucțiunii publice, vom observa că acestea nu se deosebeau esențial de cele pe care le-a făcut zemstvele din Basarabia. De exemplu, la 1868, alocațiile zemstvelor din întregul imperiu pentru învățământul public constituiau doar 5% din buget, atingând către 1903 18,8%²¹². La 13 ianuarie 1897, Zemstva gubernială a remis un demers către guvern privind scutirea zemstvelor gubernială și județene de cheltuieli obligatorii în valoare de 52.000 de ruble și direcționarea acestor mijloace spre necesitățile învățământului primar. Autoritățile guberniale considerau că situația învățământului primar rus în Basarabia *nu era chiar atât de gravă*. Conform datelor de la 1 ianuarie 1894 ale Ministerului Instrucțiunii Publice privind instituirea secțiunii pedagogice în cadrul Expoziției din Nijnii Novgorod – *Despre situația învățământului primar în guberniile zemstviale* – gubernia Basarabia s-a plasat pe locul 14, cu un număr total de 1.145 de școli, 60.997 de elevi de ambele sexe, din care 19,01% constituiau fete. O școală / un învățător revenea la 1.600 de locuitori și la 34,07 verste (39,5 kilometri pătrați), cu indicele educațional 3,32²¹³. Acest raport încă nu putea conferi școlii eficiență în campania de asimilare, dar demonstra eforturile constante ale autorităților școlare guberniale în dezvoltarea rețelei școlare²¹⁴.

În baza datelor oferite de către Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar, administrația gubernială a elaborat următorul tabel (Vezi Tabelul nr. 4) privind numărul școlilor populare și al elevilor în cele șapte județe zemstviale ale guberniei. Tabelul arată cheltuielile efectuate în anul de studii 1896–1897. De asemenea, s-a decis ca o suprafață de trei verste pătrate să fie limita în care copiii să meargă la o școală. Numărul general de școli subordonate Consiliului Eparhial Școlar (154 școli parohiale+289 de școli ministeriale, în total, 443) egala numărul de școli subordonate Direcției Școlilor Populare. Repartizarea elevilor însă în școlile

²¹¹ *Ibidem*.

²¹² А.С. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Просвещение, Москва, 1982, p. 47.

²¹³ *Доклад о народномъ образовании въ Бессарабии*.

²¹⁴ Carlo M. Cipolla, *Literacy and development in the West*, Londra, 1969, p. 26.

celor două instituții nu era egală. Unei școli aflată în subordinea Direcției școlilor îi revenea peste 80 de elevi; unei școli parohiale – circa 50 de elevi; unei școli elementare – 40 de elevi. Inspectorii considerau că numărul potrivit de elevi pentru o școală ar fi trebuit să fie 60. Astfel, școlile subordonate Direcției Școlilor Populare erau arhipline, iar cele ale Consiliului Eparhial Școlar nu atingeau numărul necesar de elevi. Școlile din prima categorie, datorită *vechimii lor relative*, erau dotate cu localuri adecvate. În plus, ușile acestor instituții de învățământ erau deschise nu numai pentru copiii ortodocșilor, dar și pentru cei ai neoprotestanților (*sectanți*), în timp ce școlile parohiale și cele elementare erau frecventate doar de copii ai populației ortodoxe. Copiii neoprotestanților constituiau, conform recensământului din 1897, mai puțin de 2% din numărul total de elevi. Din cele 178 de școli parohiale, *mai mult sau mai puțin bune* erau 100, celelalte nu făceau față destinației lor. Majoritatea localurilor școlilor elementare erau incomode: joase, mici, prost iluminate și reci. Numărul general de elevi în toate școlile ministeriale în 1896–1897 era 56.620, inclusiv fete, care constituiau 20%²¹⁵.

În întreaga gubernie erau 66.844 de elevi. În anul de studii 1895–1896, în cele opt județe existau 56.805 elevi și 1.080 de școli, astfel, numărul școlarilor a crescut cu 10.039, iar numărul școlilor – cu 92. Conform unor calcule, la 1896, în Basarabia existau 135.548 de copii de vârstă școlară de ambele sexe (7%). Dacă scădem din această cifră 66.844, numărul general al elevilor pentru anul de studii 1896–1897, vom constata că aproximativ 68.704 copii de vârstă școlară nu mergeau la școală (17.749 de băieți și 50.955 de fete)²¹⁶. Prin urmare, în raport cu 1881, când au fost înregistrați în afara școlii circa 82%, în 1896, numărul acestora a scăzut la 50,6%, un rezultat extraordinar încât pare incredibil (Vezi Harta nr. 2 din Anexe). Cele mai multe școli au fost deschise în județul Chișinău (178), cel mai mic la suprafață (2.271,9 verste pătrate), acesta depășind județele Akkerman (177) și Ismail (170). Cele trei județe se situau în fruntea celorlalte la capitolul numărului de școli, în timp ce la celălalt capăt se află județele Bălți (103) și Hotin (105). Trebuie remarcate eforturile depuse în domeniul învățământului primar de către autoritățile județene din Soroca, ce era în 1881 la coadă, alături de județul Bălți. Acum însă județul Soroca se plasa sub județul Bender, cu 116 școli. Deci, în pofida dificultăților, remarcăm că instrucțiunea rusească, după hotărârile adoptate în 1878 și 1881 despre obligativitatea instituțiilor publice de a participa la întreținerea școlilor aflate în supravegherea guvernului, a înregistrat progrese importante în domeniul școlarizării. Și ceea ce era important pentru autorități, s-a atestat o creștere a numărului școlilor în județele cu populație românească. În

²¹⁵ *Ibidem*, p. 12–13.

²¹⁶ *Отчетъ о народныхъ училищъ и учащихся в Бессарабии за 1896–1897 учебный год*, p. 12–13.

privința cheltuielilor, pentru o școală subordonată Direcției Școlilor Populare au fost cheltuite 740 de ruble; pentru o școală parohială – 330 de ruble și pentru o școală elementară – 100 de ruble.

Deși numărul școlilor a crescut, asigurarea acestora rămânea precară și aceasta pentru că susținătorul principal al tuturor acestor tipuri de școli erau comunitățile rurale. Guvernul achita jumătate din banii necesari funcționării unei școli ministeriale: în cazul unei școli de o clasă, din cele 700 de ruble – 300; în cazul școlilor de două clase, din cele 1.400–700 de ruble²¹⁷. După cum aflăm din raportul guvernatorului Basarabiei adresat împăratului, în 1901, în gubernie funcționau 1.132 de școli ministeriale și parohiale, în satele din Basarabia învățau doar 69.308 de elevi, 28% din numărul tuturor copiilor de vârstă școlară, 176.000 de copii (72%) rămânând afara școlii. Constatăm o discordanță flagrantă între aceste date și cele din 1895–1896, când autoritățile școlare ruse din Basarabia indicaseră doar 50% din copii de vârstă școlară rămași în afara școlii²¹⁸. În opinia guvernatorului, deschiderea școlilor populare rusești este îndeosebi necesară în satele cu populație nerusă. „Într-o gubernie în care elementul curat rusesc este foarte neînsemnat – constata guvernatorul –, iar populația, în afară de evrei, este alcătuită din moldoveni, bulgari, găgăuzi, germani, armeni, albanezi și alte etnii, școlile populare rusești ar putea să servească scopurilor guvernamentale, contribuind la aplicarea principiilor de bază ale conștiinței naționale rusești în conștiința acestor neamuri. Creșterea numărului de școli va instrui aceste neamuri și acest fapt ar putea să aibă rezultate mai bune decât chiar luarea unor măsuri speciale față de școlile neruse”²¹⁹. Peste cinci ani, la 1 ianuarie 1906, sursele oficiale au înregistrat doar 1.007 școli aparținând diferitor instituții, 40% din instituție erau subordonate Direcției Școlilor Populare, 36,7% – Consiliului școlar eparhial, 12,9% erau școli întreținute de *zemstvă* și 6,9% – școli pentru alogeni (*иногородцы*), 0,2 % erau școli private²²⁰. Descreșterea

²¹⁷ *Ibidem*.

²¹⁸ În 1881 au fost înregistrați 120.000 de copii de vârstă școlară, din care au fost școlarizați, 21.690 (18%), la o populație 1.110.873; în 1896, au fost înregistrați 135.000 de copii de vârstă școlară, din aceștia fiind școlarizați 66.844 (49,5%); în 1901, în Basarabia, au fost înregistrați 176.000 de copii de vârstă școlară, din aceștia mergeau la școală 69.308 (39,37%), la o populație de 2.142.000 de locuitori. Astfel, în 1881, copiii de vârstă școlară constituiau 10,80% din numărul general al populației, iar în 1901 – 8,2%. Spectaculoasa creștere demografică ar putea fi explicată prin campania de vaccinare demarată de autorități împotriva epidemiilor de tifos exantematic, difterie și variolă, care decimau satele basarabene, mai ales în anii 70–80 ai secolului XIX (*Отчет об натуральных повинностей в период с 1 октября 1878 по 1 октября 1879 года*, p. 2–3. *Народное здравие*, Сборник бессарабского земства издаваемый губернской земскою управою, 1880, год седьмой, номера 4,5,6, Кишинев, p. 4–7).

²¹⁹ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Editura „Prut Internațional”, Chișinău, 2000, p. 35.

²²⁰ *О введении всеобщего образования в Бессарабии с кратким обзором состояния народного образования в губернии*, Кишинев, 1907, p. 38–39.

numărului de școli ar putea confirma tendința autorităților școlare de a transforma școlile ministeriale de o clasă în cele de două clase, iar a școlilor elementare în școli parohiale, urmărindu-se creșterea numărului de instituții de învățământ cu o durată mai mare a studiilor. Evoluția numărului școlilor elementare ar putea fi elocventă în acest sens (Vezi Harta nr. 3 din Anexe).

Drept exemplu, în anul de studii 1903–1904, funcționau 208 școli, în 1907–1908 – 79, din care 48 primiseră statut de școli parohiale, fiind întreținute de Consiliul Eparhial Școlar, iar în 1909–1910 – 31 de școli. Către sfârșitul anului de studii 1910–1911, cele mai multe școli elementare funcționau în județul Ismail (12), iar cele mai puține în județul Orhei (1)²²¹. Județul Akkerman a revenit în fruntea acestui clasament, cu 174 de școli (17,3%), pe locul doi se plasa județul Ismail în care funcționau 14,9% din școlile guberniei, urma județul Bender – 13%, Bălți – 11,8%, Orhei – 11,3%, Hotin – 11,2%, Chișinău – 10,3% și, la coadă, Soroca – 10,2%. Cele mai multe școli de zemstvă au fost înregistrate în județul Hotin (60), 53,6%, Soroca (25), 24,3%, Bălți (16), 13,4%, Orhei (8) (7%), Chișinău (6), 5,8%. Județul Akkerman nu avea deloc școli de zemstvă, constituind în această privință un caz excepțional în Rusia zemstvială. Un alt tablou se conturează în privința repartizării școlilor ministeriale, numărul acestora este proporțional invers cu cel al școlilor de zemstvă. Prin urmare, în județele în care zemstvele se îngrijeau puțin de deschiderea și întreținerea școlilor această obligație și-a asumat-o Ministerul Instrucțiunii Publice și, invers, ultimul își reducea activitatea în zonele în care erau mai active zemstvele. După cum observăm în Tabelul nr. 6, cele mai multe școli ministeriale funcționau în județele Ismail, Akkerman și Chișinău.

Numărul mare de școli care funcționau în primele două județe nu se datora în niciun caz acțiunilor întreprinse de către Ministerul Instrucțiunii Publice, ci coloniilor germane, în cazul județului Akkerman, și statului român, în cazul județului Ismail, unde școlile existente fuseseră trecute în anii 80 în subordinea Direcției Școlilor Populare. Se știe că aceasta a reușit să deschidă cele mai multe școli doar în județul Chișinău. În cazul județului Bender, numărul școlilor ministeriale ar fi putut spori de asemenea în urma trecerii școlilor parohiale germane în subordinea Direcției Școlilor Populare. Zemstvele județene și-au intensificat activitatea în județele în care Direcția Școlilor Populare nu reușise să deschidă școli din cauza lipsei condițiilor necesare pentru acest lucru – județele Bălți, Soroca și Hotin. Nu excludem faptul că fenomenul respectiv ar fi fost determinat de demersul autorităților centrale privind implicarea zemstvelor locale la deschiderea și întreținerea școlilor. Și aceasta pentru că se constată deschiderea școlilor

²²¹ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 349, f. 1.

de zemstvă anume în județele populate de români. O creștere importantă în ce privește deschiderea școlilor parohiale a fost înregistrată în perioada 1891–1901, când au fost inaugurate 153 de școli, de altfel, în același răstimp, se constată o temperare a ritmului deschiderii școlilor ministeriale. Până în 1881, Ministerul Instrucțiunii Publice a deschis 232 de școli, iar în următorii 25 de ani – 129. Cele mai multe școli au fost înregistrate în județele Ismail, Akkerman și Bender, fenomen care ar putea fi explicat de asemenea prin trecerea școlilor parohiale germane și a celor deschise de statul român până la 1878.

Conform datelor adunărilor de zemstvă și comitetelor din județul Ismail, la 1 ianuarie 1906, Basarabia, afară de orașe, avea 1.679.820 de locuitori. Astfel, unei școli/ unui învățător din cele / cei 1.007 înregistrate / înregistrați îi revenea 1.668 de locuitori. În județul Ismail, unei școli revenea 1.259 de locuitori, Bălți – 1.381, Bender – 1.458, Akkerman – 1.509, Orhei – 1.638, Chișinău – 1.733, Soroca – 2 257, Hotin – 2.443²²². Prin urmare, la un nivel sub un cadru didactic la 1.000 de locuitori, analfabetismul este inevitabil, iar subdezvoltarea certă. Abia de la un nivel de trei cadre didactice la 1.000 de locuitori în sus poate fi vorba de o investiție în educație relevantă pentru creșterea șanselor de o dezvoltare economică, în cazul nostru de rusificare²²³. În consecință, cu un asemenea rezultat, școala rusă în Basarabia nu avea cum să aibă izbândă. În ce privește accesibilitatea școlii, observăm că județul Bălți se plasa deasupra județului Akkerman. În județul Bălți (164.388 de locuitori), o școală revenea în medie la 1.381 de locuitori de pe o suprafață de 40,9 verste pătrate. În cazul în care calculăm accesibilitatea fiecărei școli în parte, o școală privată revenea la 164.388 de locuitori, o școală de zemstvă – la 10.274 de locuitori, o școală ministerială – la 3.916 locuitori, o școală sătească – la 20.584 de locuitori, o școală pentru neortodocși – la 41.094 de locuitori; o școală parohială – la 3.555 de locuitori. Așadar, cea mai accesibilă școală în acest județ era cea parohială. 102 localități din județ nu aveau deloc școli, ceea ce constituia 48% din localitățile acestei unități administrative. Circa 9.500 de copii de vârstă școlară erau în afară școlii, iar cei 16.479 de elevi, din cauza aglomerării școlilor existente, învățau în aceleași condiții mizerabile, în cele mai multe cazuri, indiferent de tipul de școală, fără să aibă norma necesară de oxigen²²⁴. În același an de studii, au fost înregistrați 73.936 de elevi: școlile de zemstvă – 7.996; școlile ministeriale – 33.483; școlile sătești – 2.307; școlile pentru străini – 9.737; școlile parohiale – 20.000. Cei mai mulți elevi avea județul Akkerman (27,3%) datorită obligației fiecărui german de a-și trimite copiii la școală,

²²² *Ibidem*.

²²³ Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, 1969, p. 26.

²²⁴ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 50, f. 10.

urma județul Ismail (13,8%), Bender (11,1%), Orhei (11,0%), Hotin (9,5%), Bălți (9,5%), Soroca (9,0%), Chișinău (8,8%). Acesta era județul cu cea mai mică suprafață. Cei 73.936 de elevi reprezentau 44% din numărul copiilor de vârstă școlară (167.982)²²⁵. Astfel, la 1 ianuarie 1906, în afara școlii rămâneau circa 94.046 de copii. În județul Akkerman, 44% erau în afara școlii, în județul Ismail – 46%; Orhei – 56,5%; Bender – 56,8%, Chișinău – 63,3; Soroca – 71,4%; Hotin – 74,3%. În consecință, doar în județele Akkerman și Ismail, în afara școlii erau sub 50%²²⁶.

Relevăm intensificarea activității zemstvelor în domeniul instrucțiunii publice, un lucru caracteristic tuturor zemstvelor din imperiu. În *Бессарабская жизнь* din noiembrie 1905 au fost publicate principiile de bază ale raportului zemstvei locale în problema privind participarea zemstvei la organizarea instrucțiunii publice. Se sublinia în mod particular că Zemstva gubernială, ca organ asociator și regulamentar, trebuia să-și asume executarea acțiunilor privind dezvoltarea instrucțiunii publice în Basarabia pe care nu erau capabile să le onoreze zemstvele județene. Zemstva gubernială își propunea să rezolve problemele privind construcția de școli și sprijinirea în această privință a zemstvelor județene; asigurarea școlilor cu învățători prin deschiderea de seminare, cursuri pedagogice și de cultură generală, muzee pedagogice, biblioteci centrale și raionale și biblioteci pe lângă școli, să organizeze congrese pentru învățători, să acorde asistență zemstvelor județene în ce privește îmbunătățirea bazei materiale a școlilor și a modului de viață a învățătorilor²²⁷.

Activitatea zemstvelor se manifesta în principal prin creșterea alocațiilor bugetare și a numărului de școli instituite. În 1895, zemstvele celor șapte județe au alocat pentru necesitățile instrucțiunii publice 57 628 de ruble sau 5,5% din bugetul general, iar peste zece ani, în 1905, aceste cheltuieli au atins 244.970 de ruble, alcătuind 14,7% din bugetul general. Datorită acestui fapt, rețeaua școlilor de zemstvă s-a extins esențial. La începutul anului 1906, în Basarabia funcționau 130 de școli de zemstvă, în timp ce în 1897 acestea erau doar 17, cele mai multe funcționau în județele Bălți (16), Soroca (25) și Hotin (60), unități administrative populate în majoritate de români²²⁸. În timpul evenimentelor din 1905–1907, multe comunități țărănești au înaintat revendicări privind democratizarea școlii: introducerea învățământului obligatoriu și gratuit; organizarea învățământului în limba maternă etc.

Astfel, 144 de locuitori ai satului Dmitrevca, jud. Cetatea Albă, în rezoluția unei adunări

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Chișinău, Lumina, 1985, p. 145.

private, de rând cu alte probleme, revendicau învățământ general obligatoriu gratuit în limba maternă; accesul liber în școlile secundare și superioare; instruirea celor săraci de către stat. Țăranii unui sat din județul Hotin, convocând obștea, au decis unanim să revendice de la deputații basarabeni îndeplinirea unor anumite revendicări, inclusiv introducerea învățământului obligatoriu și gratuit pentru toți, *deoarece pretutindeni este întuneric și incultură. Școala parohială actuală nu învață nimic absolut copiii noștri*, scriau ei²²⁹. Peste patru ani, în 1910, în gubernie au fost înregistrate 1.473 de școli, din care 841 se aflau sub jurisdicția Direcției Școlilor Populare și 632 în subordinea Consiliului Eparhial Școlar, în care își făceau studiile 111.876 de elevi din care 79.329 aparțineau școlilor Direcției Școlilor Populare și 32.547 celor controlate de către Consiliul Eparhial Școlar. În decurs de numai patru ani, numărul elevilor a crescut cu 37.940 de elevi. Cele mai comode localuri le aveau școlile parohiale, după care urmau școlile de zemstvă, școlile ministeriale care funcționau conform Regulamentului din 1875 (școlile ministeriale-model). Acestea însă erau arhipline și necesitau reparații capitale. Ultimul loc la capitolul comoditate și asigurarea cu materiale didactice îl ocupau școlile sătești. Autoritățile din învățământ remarcă faptul că, deși numărul elevilor creștea în fiecare an, fiind comparat cu numărul general al locuitorilor guberniei, era infim. În 1910, în Basarabia, conform datelor Direcției Școlilor Populare, existau 234.500 de copii de vârstă școlară. Prin urmare, 47% de copii aveau ocazia să meargă la școală, în timp ce 122.624 de copii rămâneau în afara școlii. Potrivit responsabililor de instruirea publică, pentru instruirea tuturor copiilor erau necesare 4.690 de școli, adică mai mult de două ori și jumătate decât cele existente.

Peste trei ani, în anul de studii 1913–1914, potrivit publicației Comitetului de Statistică al Guberniei Basarabia, funcționau 1.099 de școli aflate în subordinea Direcției Școlilor Populare, în care își făceau studiile 79.329 de elevi: școli urbane: de două clase – 2; de cinci clase – 3; de patru clase 11; de trei clase – 19, având 2.710 elevi; școli parohiale care funcționau conform Regulamentului din 1828 – de o clasă – 90 (6.828 de elevi) și de două clase – 13 (2.221 de elevi); școli populare sătești, care funcționau în conformitate cu regulamentul din 1875, școli ministeriale model – de o clasă – 389 (26.509); de două clase – 51 (7.971 de elevi), școli ministeriale care funcționau în conformitate cu regulamentul din 1874 – de o clasă – 201 (11.461), de două clase 4 (427 de elevi); școli parohiale germane – 78 (9.678 de elevi), restul îl constituia școlile tradiționale evreiești; școli parohiale subordonate Consiliului Eparhial Școlar – 674 (32.547 de elevi).

Numărul școlilor parohiale a rămas același ca în 1910, în timp ce cel al școlilor aflate în

²²⁹ *Ibidem*, p. 146–147.

subordinea Direcției Școlilor Populare a crescut de la 841 la 1.099, cu 258 de școli, păstrând totodată același număr de elevi, ceea ce ne facem să bănuim că cei care au elaborat acest document statistic au comis o greșeală²³⁰ deoarece în anul următor au fost înregistrați 114.668 de elevi. În ce privește regresul în domeniul deschiderii școlilor parohiale, numărul acestora rămânând același ca în 1910 (674) pare credibil pentru că, în 1913, autoritățile ecleziastice din Basarabia se îngrijorau de acest fapt. De exemplu, în stenograma Congresului militanților școlilor parohiale din Eparhia Chișinăului din iunie același an, s-a semnalat că școala parohială din Basarabia, de altfel ca și în întreaga Rusie, cunoștea o perioadă îngrijorătoare și că aceasta, întreținută atât de comunitățile sătenești, cât și de Consiliul Eparhial Școlar, dacă nu va fi convenabilă, ar putea funcționa doar datorită caracterului său specific²³¹. Trebuie de asemenea să semnalăm că procesul de studii a fost supus unei supravegheri strânse din partea clerului, urmărindu-se în principal reușita la studierea limbii ruse și religie. În 1908–1914, această misiune era efectuată de către inspectori preoți din cadrul eparhiei Chișinăului și avea drept obiectiv intensificarea învățării limbii ruse²³². În 1914, au fost înregistrate 1.846 de școli, cu 114.668 de elevi. Prin urmare, în fiecare an, între 1906 și 1914, au fost deschise în medie 106 școli. În această perioadă, se constată o creștere considerabilă a numărului de școli ministeriale și al celor de zemstvă comparativ cu cele parohiale. În 1914, din cele 1.846 de școli, 1.184 erau subordonate Direcției Școlilor Populare, iar 662 reveneau Consiliului școlar eparhial. În cele ministeriale învățau 80.480 de elevi, în cele subordonate Consiliului școlar eparhial – 34.188 de elevi. Reducerea numărului de parohiale se explică prin transformarea școlilor elementare în parohiale și a celor parohiale de o clasă în școli de două clase²³³. Asigurarea materială a școlii rămânea precară, iar creșterea numărului de școli era una deluată. Conform surselor, în 1914, din cele 892 de școli primare din Basarabia subordonate Direcției Școlilor Populare, 94 închiriau localuri. În majoritatea cazurilor, acestea erau ca odinioară case țărănești cu o cameră cu o capacitate de 25–30 de elevi. Baza materială a școlilor parohiale era și mai săracă. Multe școli parohiale aveau drept localuri case vechi și obscure. Unei școli ministeriale, conform statisticilor perioadei, îi reveneau 70 de elevi, iar unei școli parohiale – 50 de elevi. Dintre toate școlile, doar cele de zemstvă aveau localuri mai decente.

²³⁰ *Обзор Бессарабской губернии за 1913 год*, p. 105–106.

²³¹ Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Chișinău, Lumina, 1985, p. 145.

²³² *1910–1911 Годовой отчет о наблюдении за законоучительством и духовно-нравственном воспитанием в земских и министерских училищах Бессарабской губернии*, Chișinău, 1911.

²³³ *Ibidem*.

Prin urmare, în perioada 1876–1886, între Prut și Nistru, au fost instituite cele mai multe școli ministeriale-model din întregul imperiu, efort care denotă importanța politică a instrucțiunii publice în Moldova de Est. Campania de deschidere a școlilor ministeriale a fost însoțită de trecerea școlilor parohiale germane și a celor deschise de Guvernului României în județele Cahul, Bolgrad și Ismail în administrația Ministerului Instrucțiunii Publice.

Începând cu 1884, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse să alătură campaniei de deschidere a școlilor prin instituirea școlilor parohiale. Cu toate acestea, instituția de învățământ care se bucura de dreptul de a forma supușii ruși în Basarabia a rămas școala ministerială, și nu cea parohială. Principalul finanțator al celor două tipuri de școli – școlilor parohiale și ministeriale-model – au fost comunitățile rurale. Direcția Școlilor Populare și Consiliul școlar eparhial și-au deschis școlile în zonele în care comunitățile rurale puteau participa la întreținerea instituțiilor de învățământ, acestea fiind cele din județele Ismail, Akkerman, Chișinău, Orhei și Bender.

În județele Bălți, Soroca și Hotin, unități administrative populate în majoritate de etnici români, din cauza sărăciei acestora, procesul de deschidere a școlilor a avut un ritm anevoios. Ca rezultat, fapt ce a dus la inaugurarea școlilor de zemstvă în cele trei județe: Bălți, Soroca și Hotin.

3.3. Reușita elevilor moldoveni în școlile primare rusești

În pofida cheltuielilor efectuate de către guvern, zemstve și comunitățile rurale, elevii moldoveni au înregistrat rezultate modeste la învățătură în școala rusă. Conform recensământului din 1897 românii reprezentau etnia cu cel mai mic procentaj de știutori de carte: 10,5% bărbați și 1,7% femei. Se știe că gradul de alfabetizare a unei societăți este rezultatul unui ansamblu complex de factori aflați în interdependență. Lingvistul Steven Roger Fischer a stabilit următoarea succesiune de condiții care au asigurat propășirea Europei Occidentale: „Acolo unde era bogăție, erau școli, acolo unde erau școli, exista o rată mai mare de alfabetizare și acolo unde exista o rată mai mare de alfabetizare, au avut loc progrese rapide”²³⁴. Este evident că sărăcia a jucat un rol important în alfabetismul masiv la etnicii români din Basarabia, dar, de asemenea, trebuie subliniat că această condiție a fost valabilă și pentru alte state moderne din sud-estul Europei. Ne-am propus să analizăm factorii comuni tuturor țărilor din regiune care s-au confruntat cu fenomenul analfabetismului în aceeași perioadă și să identificăm factorii specifici societății basarabene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

²³⁴ Steven Roger Fisher, *O istorie culturală. Cititul, a history of reading*. Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok, Paideia, București, 2021, p. 317.

În 1868, în urma controlului efectuat de directorul Direcției Școlilor Populare, Kiril P. Ianovski, s-a constatat că, în Basarabia, în locul celor 358 de școli parohiale cu 4.178 de elevi (4.018 băieți și 160 de fete), indicați în registrele eparhiale, de fapt, existau 212 școli cu 2.515 elevi (2.427 de băieți și 88 de fete). Directorul școlilor populare a observat că rezultatele obținute de către aceste școli erau cu totul neînsemnate: „Niciuna dintre aceste școli nu a avut absolvenți care ar fi învățat să vorbească, să citească și să înțeleagă cele citite rusește. Și prin alfabetizați (*грамотные*) ar trebui să înțelegem doar cei care pot să citească și să înțeleagă doar câteva cuvinte și expresii”²³⁵. Astfel, după această definiție, în județul Chișinău, au fost înregistrați 307 știutori de carte, dintre aceștia, 100 de bătrâni știau să scrie și să citească în limba română; în județul Orhei, au fost înregistrați 73 de oameni, care știau alfabetul slavon și cel rusesc; în județul Soroca – 49; în județul Bender – 11, în județul Iași – 6; în județele Akkerman și Hotin, nu a fost înregistrat niciun știutor de carte²³⁶. Cauzele situației nesatisfăcătoare a școlilor, în opinia lui Ianovski, erau *nepregătirea învățătorilor; învățarea inconștientă în școli doar în limba moldovenească; nepregătirea preoților*, doar 18 dintre aceștia predau religia în școală²³⁷. Însă cea mai dezolantă descoperire pentru Ianovski era faptul că necunoașterea limbii ruse, atestată la mulți preoți și învățători, ducea la asimilarea rușilor în Basarabia, proces illogic pentru autoritățile școlare rusești: „Populația rurală rusă, ajungând în mediul moldovenesc, odată cu scurgerea timpului, devine moldovenească, iar unii își uită complet limba maternă”.

Această constatare a directorului a fost ilustrată de el însuși prin cazul descoperit în localitatea Gherman, județul Iași, unde preotul învață *încetișor* copiii etnicilor ruși *moldovenește*²³⁸. În același județ, în localitatea Stânjeneni, actualmente Bușila, raionul Ungheni, Ianovski a descoperit că, deși o parte a satului fusese populată de etnici ruși, aceștia și-au uitat limba aproape cu totul²³⁹. În localitatea Rașcov, județul Soroca, directorul Direcției școlilor a constatat o populație creștină numeroasă alcătuită din moldoveni și ruși, dintre care unii s-au moldovenizat destul de mult, iar alții cu totul²⁴⁰. În județul Orhei, la Peresecina (localitate cu aproximativ 3.000 de locuitori), a găsit în fața elevilor diferite tipuri de cărți: „Abecedare, Istoria

²³⁵ О состоянии народных училищъ в Бессарабии (Из отчета составленного г. директором училищъ Бессарабской области К. П. Яновским), în «Журнал Министерства Народнаго Просвещения, часть СXXXIX», 1868, p. 361

²³⁶ Ibidem, p. 362.

²³⁷ Ibidem, p. 37–38.

²³⁸ К. П. Яновский, Воспоминания и мысли, în «Русский вестник», мартъ, 1903, p. 179–180.

²³⁹ Lidia Colesnic-Codreanca, *Limba română în Basarabia (1812–1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă*, Museum, Chișinău, 2003, p. 35–36.

²⁴⁰ Ibidem.

lui Smirnov, Istoria bisericii ș.a. Unii copii citeau, însă nu puteau să explice absolut nimic. Și atunci când i-am cerut învățătorului să traducă și să explice cele citite, el mi-a răspuns că nu vorbește rusește, însă poate citi în rusă orice carte și că îi învață astfel și pe elevii săi. La religie, i-am propus preotului să pună pe cineva dintre elevi să recite o rugăciune în rusă, dacă nu în rusă, atunci măcar în moldovenește. S-a întâmplat că nici în moldovenească nu știa nimeni nicio rugăciune”²⁴¹. Tabloul instrucțiunii publice zugrăvit de către Ianovski avea la bază nu atât starea deplorabilă a învățământului, ci mai curând revolta că elementul etnic rus din Basarabia era asimilat de către cel românesc. Într-o altă școală dintr-o localitate de 2.000 de locuitori, fără să îi indice numele, Ianovski relatează că a găsit doar cinci băieți, *chiar și aceștia nu puteau să scrie și să citească*²⁴².

După discuția cu preotul, directorul Direcției Școlilor Populare s-a adresat către săteni pe care, în mod obligatoriu, îi invita să asiste la examinarea școlii, avertizându-i despre consecințele periculoase ale analfabetismului pentru copiii lor. La cele spuse de directorul Școlilor populare, un bătrân a ieșit în față și a zis: „Dați-mi voie mie, unui bătrân, să spun și eu ceva despre ceea ce ați vorbit dvs. Noi înțelegem că școala e necesară, însă nu una ca a noastră. Eu l-am trimis pe nepotul meu la școală și iată ce am aflat: într-o zi, învățătorul paracliser vine pentru 15 minute și pleacă aiurea, iar în altă zi, copiii se strâng la școală, iar învățătorul stă la cârciumă. La școală, băieții numai zburdă, și nu învață nimic. De aceea l-am luat pe nepotul meu. Acasă mai face treabă, și nu se desfrânează ca la școală”. La această observație a bătrânului, Ianovski le-a reproșat sătenilor că aceștia nu au cum să aibă o școală bună din moment ce achită un salariu mizerabil învățătorului, de 70 de ruble pe an, *încât, cu această leafă, este imposibil să angajezi un învățător bun*²⁴³. În urma inspecției din 1868 s-a stabilit că, din cei 212 învățători care predau în școlile parohiale, cea mai mare parte o constituiau paracliserii (125)²⁴⁴. Aceștia puteau să aplice doar metode tradiționale și să predea doar în limba română²⁴⁵. În rusește ar fi putut preda în aceste școli doar ostașii lăsați la vatră. În ce privește frecvența, chiar dacă a fost semnalată o înviorare în primele luni de la deschidere, în pofida tuturor cheltuielilor, autoritățile responsabile de educație au constatat *indiferența* părinților față de școlile ruse. Aici se cuvine să menționăm

²⁴¹ К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, p. 181.

²⁴² *Ibidem*, p. 182.

²⁴³ *Ibidem*.

²⁴⁴ *О состоянии народных училищ в Бессарабии...* p. 359–373.

²⁴⁵ Prestația învățătorilor și reușita slabă a elevilor în școlile bisericești a fost consemnată și în instituțiile ecleziastice din Europa Occidentală. Engels nota că, în Anglia, la mijlocul secolului al XIX-lea, în școlile duminicale, învățătorii nu învățau elevii să scrie, deoarece această activitate era *prea pământească* pentru ziua de duminică (Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 35).

că, în anii 1860–1863, a fost înregistrată o creștere a numărului de școli și de elevi între Prut și Nistru. Nu se știe cum a fost provocat acest *interes viu* al etnicilor români față de școala rusă, pentru că în doi ani de zile râvna s-a stins subit²⁴⁶.

După spusele unui corespondent la Chișinău a publicației *Сын отечества*, școlile de voloste și cele satești erau amenințate să fie închise. Elevii învățau *prost* și, cu toată mirarea părinților, terminau școala fără niciun examen din cauza *samavolniciei învățătorilor*. Mai mult, relatea corespondentul, elevii se întorceau de la școală absolut *analfabeți* chiar dacă petreceau în bănci aproape un an. Responsabilii școlari insistau pe ideea că localnicii nu își trimiteau copiii la școală numai din cauza indisciplinei învățătorilor. Și aceasta deși întreținerea școlii îi costa pe localnici 723 de ruble, la care se adăugau banii alocați de către zemstvă – 1 500 de ruble. În principal, ei refuzau să admită faptul că interdicția de a preda în limba română ar fi jucat vreun rol în ceea ce privește încrederea localnicilor în autorități și în școlile lor²⁴⁷. Țăranii preferau să-și țină copiii acasă, manifestând neîncredere față de învățătorii ruși. O atitudine firească, cu atât mai mult cu cât țăranii erau obligați să încredințeze educarea copiilor lor, până atunci rezervată mediului familial, unor oameni străini. Potrivit bine-cunoscutului profesor Ioan Doncev, reputația unui învățător, precum și a școlii ruse în general în județele din centrul și nordul Basarabiei era determinată în mod direct de cunoașterea atât a limbii ruse, cât și a limbii române. Cu acest prilej, Doncev sugera instituirea unor școli ruso-moldovenești, care ar fi conferit mai multă încredere relației dintre autorități și populația băștinașă, lucru de necrezut chiar și pentru redacția publicației, care, pentru a se desolidariza de punctul de vedere al autorului, și-a publicat opinia separată într-o notă la subsol²⁴⁸. Observăm că autoritățile ruse au încetat să indice după 1868 în statisticile școlare numărul știutorilor de carte românească. Conform inspecțiilor efectuate, în 1868–1869, știința de carte printre moldoveni era absentă aproape complet. Este bizar acest analfabetism absolut printre moldoveni de vreme ce însuși Ianovski indicase în raportul său circa 48 de școli mixte, ruso-moldovenești²⁴⁹. Cu certitudine, unii învățători mai predau în *moldovenește*, însă pentru autoritățile de resort a scrie și a citi românește era același lucru cu a fi analfabet. Inspectorii școlari au înregistrat numărul celor care citeau și scriau

²⁴⁶ Conform datelor statistice oficiale, în 1863, Eparhia Chișinăului avea în subordinea sa 605 școli, Ministerul Instrucțiunii Publice – 31, Departamentul proprietăților de stat – 73, Ministerul Apărării – 5, Administrația coloniilor – 67, în 1866, numărul acestora ajunsese la jumătate (*Записки Бессарабского областного статистического комитета*, том первый, 1864, p. 36).

²⁴⁷ *Сын отечества*, nr. 8, 1869.

²⁴⁸ Ив. Дончевъ, *Народное образование в Бессарабии*, în «Бессарабские областные ведомости», nr. 60, Кишинев, 1870, p. 2.

²⁴⁹ *Движение училищного дела в Бессарабии в 1868 и 1869*, în «Бессарабские губернские ведомости», nr. 19, Кишинев 1870, p. 2.

rusește, bulgărește, ignorând în mod special, credem noi, numărul știutorilor de carte în limba română.

În urma unui control similar efectuat în 1873, un inspector din județul Orhei menționa că aici funcționau 23 de școli de băieți și șapte de fete, atenționând că nu se poate afla numărul exact al școlilor deoarece, odată cu începerea primăverii, elevii părăseau sălile de clasă pentru a merge la lucrările de câmp. În ce privește procesul didactic în școlile de două clase, acesta era *satisfăcător* în școlile din Hâncești și Nicolaevca-Novorosiik (Bairamcea). De asemenea, Școala din Ciuciuleni – deși a fost deschisă anul trecut (1872) și toți elevii sunt moldoveni – avea succese. Elevii școlilor cu o clasă citeau și înțelegeau cele citite; puteau povesti cele citite; scriau destul de bine; rezolvau probleme; știau pe de rost rugăciuni. Secțiunile superioare, cu excepția unor școli, aveau puțini elevi, pentru că majoritatea sătenilor, după ce vedeau că odraslele lor puteau să scrie și să citească, nu-i mai dădeau la școală, spunând că le ajunge cât au învățat. Rezultatele modeste ale școlii ruse din Basarabia se explicau prin faptul că populația era moldovenească, școlile funcționau un an-doi și, ca întotdeauna, din incompetența învățătorilor²⁵⁰. Determinarea duratei anului școlar de lucrările agricole este un fenomen propriu nu doar localităților populate de etnici români. Același lucru a fost înregistrat în coloniile germane²⁵¹. De asemenea, fenomenul respectiv a fost consemnat în Franța în perioada care a precedat adoptarea legii învățământului primar. În 1870–1880, în Piemont (Italia), după reînceperea lucrărilor agricole, școlile sătești erau practic goale. În Liguria (Italia), în fiecare an, în timpul secerișului, școlile erau părăsite: chiar și cei mai mici copii erau mobilizați la lucrările de câmp. Alte cazuri privind incidența lucrului de vară asupra frecvenței școlare au fost înregistrate în parohiile din Scoția²⁵². Cu toate acestea, atât în cazul școlilor din coloniile germane din Basarabia, cât și al celor din Franța și Italia, nu s-a constatat un nivel atât de jos al reușitei ca la moldoveni, dimpotrivă, în cele două țări, analfabeții constituiau mai puțin de 50% din populație. Prin urmare, lucrările agricole nu aveau cum să fie factorul determinant al nereușitei elevilor basarabeni în școlile ruse. Comparând datele înregistrate de Kiril P. Ianovski în 1868 cu cele din 1873, observăm că numărul elevilor a rămas aproape același, în pofida acțiunilor întreprinse de autoritățile școlare ruse și a măsurilor de constrângere aplicate de poliție.

²⁵⁰ ANA DGAN, F. 316, inv. 2, d. 46, f. 23.

²⁵¹ Ilie Gulica, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX –începutul secolului XX)*, în „Studia Universitatis Moldaviae. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova”, Chișinău, 2013, nr. 4 (64), p. 10–11.

²⁵² Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 34–35.

În pofida măsurilor coercitive ale autorităților, localnicii boicotau instituțiile de învățământ, făcând uz de subterfugii. De exemplu, un învățător din satul Beștamac, județul Bender, explica inspectorului școlilor populare din Basarabia insuccesul demersului său didactic, neizbutință provocată în opinia sa de *ignoranța părinților moldoveni*. În 1876, învățătorul semnala că în școala ministerială din Beștamac, din cauza nefrecventării școlii de către elevi, era foarte greu să atingi vreun progres în procesul de studii. Frecvența proastă, după învățător, era determinată de înșiși părinții elevilor. Aceștia se împotriveau atât de mult să-și trimită copiii la școală încât nicio influență a învățătorului, nici cea mai mare rugămintă a acestuia, nu-i putea convinge. Printre locuitorii satului, relatea învățătorul, erau unii care aveau câte un fiu și considerau că nu erau obligați să-l trimită la școală, deoarece, în concepția lor, cei care erau singurii copii la părinți, din moment ce se bucurau de înlesniri la satisfacerea serviciului militar, nu aveau nevoie de carte. Prin urmare, înlesnirile acordate la satisfacerea serviciului militar celor care absolveau școlile primare aveau un rol important pentru a convinge moldovenii să se școlarizeze. De asemenea, erau locuitori care aveau mulți copii și considerau trimiterea lor la școală drept o dare pe care trebuia să o îndeplinească fiecare copil. Drept rezultat, își trimiteau copiii la școală pe rând: „O zi, unul merge la școală, în altă zi, altul, a treia zi, al treilea copil, și astfel până la ultimul, după care reiau rândul de la început. Unii săteni, în timpul iernii, petrecând timpul în beție, lasă gospodăria pe seama copiilor lor, care, ca rezultat, sau întârzie, sau nu merg deloc la școală”²⁵³. Erau și din cei care, continuă învățătorul, în decursul anului, trimițându-și copiii la școală doar pentru câteva zile, însă nu mai mult de o săptămână, considerau instruirea lor încheiată. Și în timpul vizitei unuia dintre membrii administrației de voloste, pentru a face dușmani școlii, trimiteau plângeri precum că odraslele lor frecventau școala câțiva ani și nu știau nimic²⁵⁴.

Existau locuitori care, deși își trimiteau copiii la școală, la insistența învățătorului, le interziceau să răspundă la întrebările acestuia, prefăcându-se surdomuți. „Asemenea locuitori dau astfel de ordine copiilor lor cu scopul de a mă face să-i recunosc incapabili să învețe; am aflat acest lucru chiar de la copiii lor.” În cele din urmă, încheia învățătorul resemnat: „Cu o atare frecvență, este imposibil să înregistrezi vreun succes în procesul de studii. În plus, conform ordinului Dvs. din 16 august, sunt obligat să încep lecțiile la 1 septembrie curent, însă în școală nu există nicio tablă, nici hârtie, nici creioane, nu există niciun manual. Și deși am trimis administrației volostei (la 1 și 11 august) cereri privind cumpărarea rechizitelor școlare, până

²⁵³ ANA DGAN., F. 316, inv. 5, d. 16, f. 5 verso.

²⁵⁴ *Ibidem*.

acum, nu am primit niciun răspuns”²⁵⁵. Un alt factor care a influențat enorm frecvența elevilor moldoveni în 1877–1880 au fost epidemiile de variolă, friguri, difterie și tifos exantematic²⁵⁶.

Bolile contagioase erau o cauză majoră care afecta funcționarea școlilor inclusiv pentru statele Europei Occidentale. Referindu-se la acest aspect, istoricul Carlo M. Cipolla relatează următoarele: „În perioada în care sănătatea publică și îngrijirea medicală era inadecvată, înghesuirea unui număr mare de copii într-o cameră murdară și puțin ventilată ar fi putut cauza un mare bucluc. Inspekția medicală a școlilor a început timid la sfârșitul secolului al XIX-lea în cele mai avansate părți ale Europei. În primăvara anului 1895, aproximativ 7.000 de elevi ai școlilor publice din Wiesbaden (Germania) au fost supuși unei examinări medicale în urma unui ordin al Consiliului orășenesc. Rezultatele acesteia au demonstrat că 25% din elevi aveau deviații patologice ale corpului și boli contagioase. Unii oameni credeau că aflarea copiilor la școală i-ar fi putut periclita sănătatea copiilor lor”²⁵⁷. Pe măsură ce asistența medicală a devenit tot mai accesibilă în satele basarabene, numărul victimelor epidemiilor a început să se diminueze. Comparând numărul copiilor de vârstă școlară din 1881, 120.000, și cel din 1910, 234.000, constatăm o creștere aproape dublă, creștere care s-a datorat îngrijirii medicale. Dintre factorii care au împiedicat eficiența școlii ruse în Basarabia nu ar trebui exclusă clima. Observăm că, potrivit datelor statistice privind alfabetizarea din secolul al XIX-lea, statele din Europa de Sud-Vest și, evident, de Sud-Est aveau cel mai mare număr de analfabeți: Portugalia, sudul Spaniei, sudul Italiei, Grecia, Balcanii, Ungaria și Rusia²⁵⁸.

Am indicat până acum cazuri comune tuturor țărilor care s-au confruntat cu o rată înaltă a analfabetismului în secolul al XIX-lea. Însă sursele de arhivă prezintă în cazul Basarabiei un factor în plus, și anume atitudinea refractară, uneori chiar violentă, față de școală la etnicii români. Această realitate provoca un sentiment de neîncredere profundă populației băștinașe față de învățătorul rus. Și cel mai important: populația băștinașă avea convingerea că așezămintele educaționale rusești nu aveau cum să le satisfacă nevoile. De exemplu, un preot din satul Raileanca, județul Akkerman, deplângea într-un articol publicat în revista eparhială că alfabetizarea nu se ridica la nivelul numărului de locuitori din localitate. Potrivit preotului, singura cauză a acestei situații erau părinții care își împiedicau copiii să meargă la școală. Chiar și pe timp de iarnă, din cei peste 100 de copii de vârstă școlară, frecventau școala doar vreo 40. Cea mai mare parte din aceștia petreceau la școală trei-patru ore pe săptămână. La îndemnurile

²⁵⁵ *Ibidem*.

²⁵⁶ *Отчет об натуральных повинностей в период с 1 октября 1878 по 1 октября 1879 года*, p. 2–3.

²⁵⁷ Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 36.

²⁵⁸ Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 73–74.

învățătorului, părinții îi răspundeau: „La noi, și cel învățat, și cel fără carte trebuie să meargă în urma plugului și să cosească. Și, în loc să plătesc ultimul ban din casă pentru un copil străin, nu ar fi mai bine ca al meu să stea acasă?”. Pentru a rezolva problema școlii, sugera preotul, se impunea proclamarea obligativității învățământului²⁵⁹.

Așadar, nu poate fi vorba doar de faptul că părinții moldoveni refuzau să-și trimită copiii la școală doar din cauza că învățătorii nu-și onorau obligațiile. Pentru că atunci când această problemă a fost rezolvată prin încheierea contractelor cu comunitățile satești – o mare realizare în ochii autorităților –, țăranii au continuat să boicoteze școlile rusești. Scrisoarea învățătorului de la Beștamac adresată inspectorului școlilor populare mai trădează o anumită aversiune a acestuia față de locuitorii localității, resentiment provocat de aceeași atitudine de neîncredere. Antipatia țăranilor basarabeni față de învățătorii ruși este atestată în mai multe surse ale epocii. O mostră a acestei relații este un caz înregistrat în satul Durdea, județul Soroca, unde un țăran, Petru Roată, împreună cu niște consăteni de-ai săi, a omorât o învățătoare pentru că i-ar fi furat 100 de ruble, după spusele unei babe, care consultase jăromaticul stins²⁶⁰. Un alt caz care se referă la aceeași relație a fost înregistrat la Cuizăuca, județul Orhei, în care învățătorul Norgorudski din Harkov promitea că va reuși să-i învețe pe copii rusește, altfel niciunul dintre ei nu se va împărtăși²⁶¹. O asemenea practică a fost atestată la Biserica Luterană a Suediei în secolul al XVII-lea²⁶². Deosebirea majoră era că suedezii erau obligați să învețe să citească și să scrie în limba maternă, iar etnicii români erau forțați să învețe în rusă.

Totuși campania de deschidere a școlilor, însoțită de acordarea privilegiilor la satisfacerea serviciului militar, nu a avut rezultatele scontate. În pofida zelului autorităților școlare ruse de a deschide cât mai multe școli populare, comunitățile satești se simțeau ignorate, iar unii preoți

²⁵⁹ Кишиневские епархиальные ведомости, nr. 13, 1879, p. 506.

²⁶⁰ „Zilele din urmă, următorul fapt s-a comis în cătunul Durdea, care se află în apropiere de vreo patru verste de Soroca. Unul din țăranii acestui cătun, anume Petru Rota, a pierdut sau i s-a furat suma de o sută de ruble în hârtie și monedă sunătoare. Păgubașul, înainte de toate, să adreseze pentru consiliu la o vrăjitoare care – după ce consultă cărțile și jeraticul stins c-o apă luată dintr-o baltă la miezul nopții – declară că banii sunt furați de către profesoara școalei din satul Lepedeni. Țăranul, aflând aceasta, s-a dus imediat împreună cu niște vecini la profesoara denunțată și, sculând-o din pat, o transportă legată la cimitir, unde, după ce o dezbracă în pielea goală, au început să o chinuiască. Nenorocita victimă strigă ajutor, dar vocea sa slabă a fost auzită numai după o oră de torture la care a fost expusă de barbarii executori ai consiliilor unei vrăjitoare nebune. Numai mulțumită intervenirii unor țărani ce treceau cu care în apropierea de cimitir, nenorocita femeie scăpă din mâinile torturarilor. Fiind dusă la spitalul din Soroca, medicul a constatat că două coaste din cușca pectorală sunt rupte, că ochiul stâng e scos cu desăvârșire din orbită și că biata femeie desigur că va muri.” (Basarab, *Scrisori din Basarabia. 1884–1890*. Vol 2. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Știința, Chișinău, 2001, p. 2-3.)

²⁶¹ Basarab, *op.cit.*, p. 184–185.

²⁶² Steven Roger Fisher, *O istorie culturală. Cititul, a history of reading*. Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok, Paideia, București, 2021, p. 320.

entuziaști nu găseau sprijinul Consiliului Eparhial Școlar în acțiunile lor. Drept exemplu, preotul Ioan Sinchevici din Hotin scria în 1885 Consiliului școlar eparhial: „Trebuie să se știe din ce trăiesc ei [țărani], au ei oare ce mânca, au un lot complet și ce fel de pământ au, și apoi să ceri de la ei mai mult sau mai puțin. Nu este corect să-ți exprimi nemulțumirea față de săteni și să inviți inspectoratul în alte sate mai bogate. Ce să facem noi, săracii? Să fim lăsați în voia sorții numai pentru faptul că suntem săraci?!”²⁶³. În urma rapoartelor privind reușita școlară din anul de studii 1896–1897, în cazul județului Orhei, situație valabilă și pentru celelalte județe, beneficiau de școli doar locuitorii localităților în care erau deschise școli. Prin urmare, locuitorii celorlalte sate rămâneau în afara sălilor de clasă. În județul Orhei, conform calculelor efectuate de Direcția Școlilor Populare, erau 24 974 de copii de vârstă școlară, dintre aceștia 3.614 erau școlarizați, 14,4%, restul, 21.360, 85%, erau neșcolarizați. Fiecărei școli îi revenea câte 62 de elevi. Și cum aceste instituții de învățământ erau deschise în cele mai populate sate ale județului, unde copiii de vârstă școlară erau în orice caz mai mulți decât 62, imobilele care ținea locul instituțiilor de învățământ nu aveau capacitatea nici măcar pentru toții copiii din localitate. Aceeași situație a fost consemnată și de către inspectorul școlilor populare, care a menționat în mai multe rânduri că, în timp de iarnă, școlile erau arhipline și, din această cauză, mulți copii erau trimiși acasă²⁶⁴.

În ce privește aspectul instructiv-educativ, în școlile populare, raportorul îl arăta ca satisfăcător. Potrivit inspecției, toți învățătorii și învățătoarele aveau o atitudine conștiincioasă față de obligațiile lor, înregistrând rezultatele posibile în condițiile existente. Anul de studii era redus din cauza lucrărilor de câmp la termene minime, iar frecvența proastă îl reducea și mai mult. Drept urmare, inspectorul constata resemnat: „Trebuie să ne împăcăm cu acest fenomen; întregul contingent de elevi este alcătuit din săteni; copiii de vârstă școlară constituie la moldoveni o anumită forță de muncă și sunt necesari în familie”. Elevii apăreau în școli după încheierea deplină a lucrărilor de câmp și dispăreau din școli odată cu primăvara timpurie, în cele mai dese cazuri până la examene. Pleca din școli un procent important până la examene: „De exemplu, în anul curent [1896–1897], au abandonat școala 560 de elevi, fiind supuși examenelor nu 2.524 de elevi, ci 1.964. Această condiție ar trebui luată în calcul la calcularea reușitei la învățătură. Reușita elevilor în școală ar constitui nu 7%, ci 8,5%”²⁶⁵. Obiectivul principal al școlii – învățarea limbii ruse – era destul de dificil în condițiile lipsei de învățători de limba rusă,

²⁶³ ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 13, f. 364.

²⁶⁴ *Отчет о народных училищ и учащихся в Бессарабии за 1896–1897 учебный год*, p. 12–13.

²⁶⁵ *Доклад о народном образовании из Бессарабии*, p. 30–31.

al dificultății acestei limbi și penuriei de mijloace pentru asigurarea școlilor deschise de către Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar. De exemplu, școlile parohiale, pe care contau autoritățile țariste în campania de rusificare, aveau între 10 și 30 de elevi. Învățători în aceste instituții de învățământ erau absolvenții școlilor ministeriale de două clase, paracliseri și chiar preoți. Elevii nu erau asigurați cu rechizite și manuale, majoritatea dintre aceștia fiind moldoveni.

Din această cauză, învățătorii se confruntau cu dificultăți în a-i învăța să reproducă corect și coerent conținuturile citite. În cele mai multe cazuri, învățătorii numiți de preoți erau incapabili să le predea elevilor materia și nici nu vorbeau rusește. Învățătorii care încercau să acorde atenție și altor aspecte ale programei erau admonestați imediat de către inspectorii școlari. În cazul școlii parohiale din satul Buiucani, actualmente, sector al municipiului Chișinău, un inspector semnala învățătorului Volodihin că acorda o atenție exagerată *deprinderilor mecanice*, scăpând din vedere că *în școala pentru alogeni, elevii trebuie să fie învățați să vorbească rusește*²⁶⁶. Această obsesie a autorităților școlare nu era realizată complet nici măcar în școlile ministeriale de două clase, considerate cele mai potrivite pentru formarea oamenilor ruși. În anul de studii 1885–1886, șeful Direcției Școlilor Populare menționa că în școlile ministeriale de o clasă au fost înregistrați 9.514 elevi (8.225 de băieți și 1.289 de fete), cu 465 de elevi mai mult decât în anul trecut. Prezintă numărul elevilor care au susținut examenele de absolvire, acesta a precizat că școala rusă din Basarabia avea succesul pe care l-ar fi putut atinge în mediul unei populații neruse. În același timp, el afirma că au fost înregistrate dificultăți privind predarea muzicii bisericești, deoarece această disciplină nu se predă corect în seminarele pedagogice. Majoritatea învățătorilor erau angajați în școli în urma susținerii examenelor de obținere a dreptului de a predă în școlile primare. Directorul dădea asigurări că absolvenții acestui tip de școli erau supuși unor examene serioase, la absolvire fiind admiși doar cei care însușiseră *conștient cursurile atât cât era posibil pentru străini*. În școlile ministeriale, elevii erau examinați de inspectori. El releva că, în școlile din Basarabia, era necesară o exigență deosebită la organizarea examenelor, pentru că elevii care încheiau cursurile școlii primare la o vârstă relativ fragedă se aflau până la satisfacerea serviciului militar obligatoriu sub influența mediului în care nu se vorbea limba rusă și unde ei înșiși uitau cunoștințele atât de greu acumulate în școală.

Afirmațiile directorului privind rigoarea procesului de studii contrastează cu constatările directorului Seminarului de învățători de la Bairamcea, care, la 11 octombrie 1885, după verificarea lucrărilor de admitere ale absolvenților școlilor ministeriale de două clase din

²⁶⁶ ANA DGAN, F. 316, inv. d. 107, f. 48.

Glodeni, Chiperceni și Unțești, îi comunica celui dintâi despre faptul că majoritatea candidaților la admitere nu știau limba rusă, hotarele guberniei, iar unii nici măcar județele Basarabiei. Mulți elevi nu aveau nicio *închipuire* despre principalele evenimente ale istoriei Rusiei. În încheiere, directorul seminarului semnală predarea foarte precară a tuturor disciplinelor în cele trei școli menționate²⁶⁷.

Deși în Basarabia au fost deschise, între 1876 și 1886, cele mai multe școli ministeriale-model din întregul imperiu și deși au fost făcute *cheltuieli importante* în domeniul instrucțiunii publice, autoritățile centrale criticau ritmul lent de rusificare a guberniei. Guvernatorul provizoriu al Basarabiei și Odesei, generalul de infanterie Hristofor H. Roop, a întreprins o vizită în Basarabia în 1886, în urma căreia a constatat, *cu profundă amărăciune*, că „nu se observă roadele învățământului în numeroasele școli populare, deoarece mulți săteni după ce le-au absolvit, având chiar și armata făcută, aproape pretutindeni nu știu sau poate nu vor să răspundă în limba rusă la întrebările puse”. Generalul a mai observat că, din cei 20.000 de elevi care figurau pe listele școlilor sătești din Basarabia, alegeau aceste instituții nu mai mult de 5–6%, așa încât cheltuielile importante ale guvernului, zemstvei și ale comunităților sătești – până la 300.000 de ruble anual – deveneau zadarnice²⁶⁸. În opinia inspectorului școlar A. Uvarov, prezent la discuția generalului H. Roop cu elevii școlii din Căinari Vechi, *deplina cunoaștere a limbii ruse* nu se putea obține, într-o măsură oarecare, din cauza naționalității elevilor, mediului în care aceștia locuiau și auzeau numai *vorbă moldovenească*, precum și a perioadei scurte de aflare a elevilor în școli²⁶⁹. Preocupat de problema *contopirii depline a Basarabiei cu Rusia*, generalul H. Roop, în scrisoarea din 22 septembrie 1888, a recomandat administrației guberniale responsabile de învățământ să pună în viitor la baza activității școlilor niște principii prin care școlile populare ale acestei periferii ar satisface necesitățile reale ale populației și ar contribui la asimilare.

Drept răspuns la observațiile lui Roop, guvernatorul Konstantinovici a reperat mai multe cauze privind răspândirea redusă a limbii ruse printre populația moldovenească: 1) influența slabă a elementului rus asupra populației băștinașe din cauza rigidității celei din urmă; 2) numărul redus de școli în gubernie, în special în județele populate compact de moldoveni; 3) dificultatea de a învăța limba rusă chiar și la nivelul pe care îl oferea școala. Potrivit guvernatorului, până la învățarea scrisului și cititului, învățătorul care nu știa limba

²⁶⁷ ANA DGAN, F. 316, inv. 8, d. 4, f. 240–241.

²⁶⁸ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Prut Internațional, Chișinău, 2000, p. 33.

²⁶⁹ L. Marian, *op. cit.*, p. 34.

moldovenească era obligat să spună elevilor denumirile diferitor obiecte în limba rusă. De exemplu, lua cartea și o arăta copiilor, spunându-le că aceasta se numește *книга*, apoi trecea la fereastră - *окно*, la scaun - *стул* etc. Învățând câteva denumiri, elevul se întorcea acasă unde nu auzea niciun cuvânt în limba rusă, iar a doua zi, venea la școală și, uitând cele învățate cu o zi înainte, învățătorul trebuia să o ia de la început. În cele din urmă, când elevul trebuia să învețe pe de rost 100–200 de cuvinte, era necesar să se treacă la alt subiect mai dificil, la noțiunile abstracte etc. Însă timpul pentru studii trecea și copiii mergeau pe la casele lor pentru a-și ajuta părinții și, după o absență de trei–patru luni, uitau mai mult de jumătate din cele învățate. Și astfel, pentru învățători, începea din nou munca extenuantă de a restabili în memoria copiilor ceea ce aceștia învățaseră²⁷⁰.

În cele din urmă, guvernatorul a concluzionat: „În asemenea condiții, nu este de mirare faptul că școlile satești au absolvenți cu puține cunoștințe de limbă rusă. Astfel se explică numărul redus al absolvenților școlilor satești. Cei care reușesc să termine sunt elevi buni, în special cei care au cunoștințe bune la limba rusă. Un număr considerabil de copii nu mai așteaptă să susțină examenele, ci sunt luați la lucrările de câmp, apoi, rămânând printre populația care nu vorbește rusește, uită puținele cunoștințe pe care le-au dobândit la școală. Același lucru se întâmplă cu cei care reușesc să susțină examenele. Cei care au făcut serviciul militar în termen (patru–cinci ani) se obișnuiesc să comunice destul de bine rusește, însă, întorcându-se în satele lor natale, uită din nou să vorbească rusește”. Cu toate acestea, Konstantinovici încheia pe o notă optimistă: „Trebuie să recunoaștem că numărul satelor care nu vorbesc, dar care înțeleg limba rusă începe să crească cu fiecare an atât prin intermediul școlii, cât și al serviciului militar, fenomen ce se observă în special în localitățile în care există școli. Generațiile care vor trece prin școală și serviciul militar vor fi pe o treaptă mai înaltă în cunoașterea limbii ruse decât locuitorii actuali ai satelor”²⁷¹.

Pentru a impulsiona procesul rusificării, guvernatorul propunea o serie de acțiuni: majorarea numărului de școli cu susținerea statului; deschiderea unei biblioteci pe lângă fiecare școală pentru lectura în afara clasei atât a elevilor, cât și a maturilor; organizarea în cadrul școlii a întâlnirilor între învățători, preoți și sătenii alfabetizați; dezvoltarea muzicii bisericești; formarea corurilor laice; numirea în funcțiile publice a persoanelor care cunoșteau limba rusă.

²⁷⁰ Tatiana Chicaroș, Valentin Tomuleț, *Unele probleme privind implementarea limbii ruse în rândurile populației din Basarabia în sec. al XIX-lea (Pe marginea unui raport secret al guvernatorului Basarabiei Aleksandr Konstantinovici)*, în „Universitatea de Stat din Moldova, Studia Universitatis. Revistă științifică”, nr. 10 (60), Chișinău, 2012, p. 44.

²⁷¹ *Ibidem*.

De asemenea, conducătorul guberniei considera că toate aceste măsuri, cu excepția celei din urmă, ar fi putut fi luate pe neobservate deoarece țineau de instrucțiunea publică. Pentru aplicarea unei atare măsuri, ar fi fost nevoie de reținere și prudență, pentru a nu provoca suspiciuni în mediul populației conservatoare²⁷². În același timp, Consiliul de Miniștri a solicitat ministrului Instrucțiunii Publice și celui de Interne să elaboreze măsuri concrete în acest sens. Nu știm detaliile acestei ample acțiuni, ci doar că ministrul Instrucțiunii Publice, Deleanov, în conformitate cu concluzia episcopului Circumscripției de învățământ Odesa, a prezentat Consiliului de Miniștri următoarele propuneri: 1) din mijloacele zemstvelor din Basarabia să fie deschise școli sătești în toate localitățile cu populație nerusă, acolo unde nu erau, iar în satele mari unde funcționau deja școli să se mai înființeze câte una; 2) în toate funcțiile administrative din satele moldovenești să fie alese și promovate în exclusivitate persoane care absolviseră școala și care cunoșteau temeinic limba rusă; toată corespondența de serviciu să fie întreținută de acești funcționari în limba rusă²⁷³. La rândul său, guvernatorul provizoriu din Odesa, deși a împărtășit pe deplin opinia ministrului Instrucțiunii Publice expusă în punctul doi, luând în considerație repartizarea neuniformă a populației moldovenești în județele guberniei, concentrată mai ales în partea de nord a acesteia, a remarcat că numărul școlilor ce urmau să fie deschise era cu totul insuficient pentru a obține rezultatele scontate. Spre deosebire de ministrul Instrucțiunii Publice, Deleanov, care considera necesară deschiderea școlilor în toate localitățile românești, generalul H. Roop a ținut să sublinieze că lucrul acesta era de trebuință doar în satele locuite preponderent de moldoveni, considerând absolut inutil a cere zemstvelor județene, unde nu sunt moldoveni, alte sacrificii pentru învățământ²⁷⁴.

Aceleași probleme au fost discutate și în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri din 7 și 21 martie 1889. În discursurile ministrului Instrucțiunii Publice, ministrului de Interne, ober-procurorului Sf. Sinod, guvernatorului Novorosiei și Basarabiei, s-a atestat existența în Basarabia a unor *condiții nefavorabile*, care împiedicau rusificarea rapidă a moldovenilor, asimilare ce urma să fie înfăptuită prin deschiderea într-un timp scurt a unui important număr de școli parohiale pe banii colectați de la populația locală. Este vorba de preponderența moldovenilor asupra etniilor conlocuitoare din Basarabia și lipsa unei înțelegeri privind necesitatea învățării limbii ruse. Clerul basarabean era de asemenea compus aproape în exclusivitate din locuitori băștinași și nu avea suficientă știință de carte rusească. Mai mult, numărul parohiilor din

²⁷² *Ibidem*, p. 45.

²⁷³ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia, Prut Internațional*, Chișinău, 2000, p.139.

²⁷⁴ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 39.

Basarabia era extrem de mare (mai mult de 1.000), însă acestea aveau puțini enoriași. Ca rezultat, clerul de aici era extrem de sărac, iar atragerea în posturi, așa cum trebuia, a persoanelor suficient de instruite din guberniile rusești era foarte dificilă.

În aceste condiții, realizarea instrucțiunii rusești în Basarabia nu se putea înfăptui decât treptat și fără constrângerea populației locale, cu ajutorul unor măsuri excepționale. Astfel, deschiderea în eparhia Chișinăului, din veniturile domeniilor mănăstirești închinat Locurilor Sfinte de la Răsărit, a unei școli pentru femei, având 300 de locuri, și a unui seminar teologic, cu o școală parohială exemplară, trebuia să contribuie, pe de o parte, la instruirea rusească a preoților din rândul populației locale, iar, pe de altă parte, prin aceeași instruire rusească a femeilor, să introducă limba rusă drept limbă vorbită în familiile clericilor de la sate²⁷⁵. Totodată, trebuia continuată deschiderea unui număr cât mai mare de școli sătești cu mijloacele Ministerului Instrucțiunii Publice. Toate instituțiile de învățământ sus-amintite – s-a menționat la ședințele Consiliului de Miniștri din 7 și 21 martie 1889 – vor căpăta desigur, cu timpul, rezultatele scontate din chestiunea rusificării guberniei Basarabiei, în special dacă va exista o tendință fermă din partea instituțiilor corespunzătoare și din partea șefilor locali... Deja se poate vedea efectul grijii permanente a guvernului în ultimul deceniu. Dacă cu zece ani în urmă, în Basarabia existau 198 de școli populare cu predare în limba rusă, în 1889 existau 395 de asemenea școli. Analizând situația din Basarabia, Consiliul de Miniștri a tras concluzia că „creșterea considerabilă a numărului de școli parohiale în gubernia Basarabia se poate înfăptui doar atunci când va spori numărul clericilor care știu carte rusească, iar vorbirea rusească va fi înțeleasă de populația locală. În timpul de față însă, rolul principal în răspândirea învățământului primar în limba rusă, în scopul rusificării acestei periferii, trebuie să-l joace școlile Ministerului Instrucțiunii Publice”. În condițiile din Basarabia, propunerea ministrului Instrucțiunii Publice de a numi în posturile de conducere a școlilor de la sate doar persoane ce aveau știință de carte rusească putea fi transpusă în viață numai „cu timpul, pe măsura răspândirii în mase a vorbirii rusești, însă spre acest scop trebuie să se tindă permanent”²⁷⁶.

În pofida acestei resemnări, autoritățile guberniale au continuat să supravegheze instruirea rusească între Prut și Nistru. La o lună de la ședințele sus-menționate din cadrul guvernului, episcopul Circumscripției de Învățământ Odesa a efectuat o inspecție în nordul Basarabiei, în urma căreia a constatat că, în unele școli, se foloseau cărți neaprobate de către minister; elevii tuturor școlilor nu erau învățați să citească expresiv, chiar și fragmentele pe care

²⁷⁵ *Ibidem*.

²⁷⁶ Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 38.

le învățaseră pe de rost, de asemenea, nu puteau povesti conținutul acestora; socotitul în gând nu ocupa locul adecvat printre celelalte exerciții; absolvenții școlilor nu știau unitățile de măsură și de greutate rusești; elevii nu erau învățați să scrie caligrafic; arta plastică și desenul liniar erau absolut uitate în școli; în multe instituții de învățământ nu existau Ceasloave și Psaltiri; învățătorii nu cunoșteau literatura metodică privind școala primară; în unele școli, lipsea complet disciplina; directorii școlilor Ocolina, Ciocâlteni, Râșcani nu corespundeau funcțiilor lor; nu se cânta imnul de stat în multe școli; în școlile județene Soroca, Hotin și Bălți, predarea limbii ruse era cu totul inadecvată; unele școli nu erau vizitate de către inspectori câțiva ani la rând ș.a.²⁷⁷, deși acestea, subliniem, continuau să ofere un contingent important din învățătorii școlilor populare.

Peste patru ani, la 18 mai 1893, inspectorul școlilor parohiale din județul Chișinău, Mihail Ceachir, inspectând șapte școli din satele Băcioi, Horești, Costești, Bardar, Ialoveni, Trușeni și Cojușna, județul Chișinău, a stabilit că aceste instituții de învățământ au avut în anul de studii 1892–1893 în total 67 de absolvenți, câte nouă elevi în fiecare școală. Membrul Consiliului Eparhial Școlar menționa în raportul său că, din cei 67 de elevi, care au absolvit aceste școli, au păstrat din școală doar capacitatea de a scrie și a citi, a număra și a socoti și a spune pe de rost principalele rugăciuni. Iar în ceea ce privește reproducerea conținuturilor din ce au citit sau a anumitor evenimente din Sfânta Scriptură, din absolvenți au putut să facă acest lucru doar șase–șapte elevi.

În opinia lui Ceachir, această situație era determinată de lipsa exercițiului lecturii și reproducerii celor citite, de faptul că elevii, după încheierea lecțiilor, își pierdeau orice legătură cu școala, acolo unde ar fi putut să audă limba rusă. Acasă însă, în sat, sau pretutindeni, erau nevoiți să vorbească moldovenește. Ceachir deplângea asigurarea proastă a bibliotecilor școlare și sugera că obligația elevilor de a citi cărțile bisericești i-ar fi făcut pe moldoveni *cetățeni supuși*²⁷⁸. Un alt obstacol imens în calea reușitei școlare era necunoașterea absolută de către copii a limbii ruse. Învățătorul era obligat mai întâi să vorbească rusește și abia apoi să-i învețe a citi și a scrie. În asemenea condiții, școala rusă din Basarabia nu putea avea succesul școlilor din guberniile ruse. Astfel explicau autoritățile promovabilitatea de 5% a școlii ruse din Basarabia²⁷⁹.

Recensământul din 1897 în Basarabia a înregistrat un procentaj mic de alfabetizare atât printre bărbați, cât și printre femei. Moldovenii, care alcătuiau majoritatea din populația

²⁷⁷ ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 94, f. 6.

²⁷⁸ ANA DGAN, F. 209, inv. 5, d. 30, f. 100.

²⁷⁹ *Ibidem*, f. 101.

Basarabiei, erau pe ultimul loc la știința de carte (Vezi Tabelul nr. 8). Situația respectivă ar putea fi explicată prin faptul că etniile de altă confesiune decât cea ortodoxă au avut învățământ primar în limba maternă, însă moldovenii și ucrainenii nu aveau același drept. Am putea admite aici că românii din Basarabia au fost cei mai discriminați în raport cu celelalte popoare ortodoxe, în special cu bulgarii, însă această condiție nu a fost determinantă în (ne)reușita lor în școala rusă. Comparând datele despre alfabetizare din țările Europei Orientale și cele din Imperiul Rus, observăm că acestea, deși aveau învățământ în limba maternă și obligatoriu, înregistrau următorul procentaj de analfabetism: România – 78%; Bulgaria – 72,1%; Serbia – 79,7%; Grecia – 60,8%. În timp ce, cele mai alfabetizate țări la 1900 erau cele cu populație protestantă: Danemarca – 96%, Elveția – 98%, Finlanda – 93%, Germania – 96%, Norvegia – 95%²⁸⁰. O trăsătură comună a statelor din sud-estul Europei era analfabetismul foarte ridicat în mediul femeilor: Bulgaria – 86,9%; Grecia – 79,8%; România – 89,1%; Serbia – 92,9%, Basarabia – 98,3%²⁸¹ (Vezi Tabelul nr. 9). Potrivit responsabililor de educație, lucru pe care l-am indicat mai sus, moldovencele erau foarte atașate de tradiție și reprezentau un obstacol în calea rusificării. Din acest considerent, autoritățile insistau pe școlarizarea lor. Inconsecvența școlii ruse în mediul românesc din Basarabia, după cum menționau autoritățile, nu putea fi cauza principală a nereușitei elevilor moldoveni în școala rusă. Făcând o comparație cu procesul de studii din Franța de până la adoptarea legilor învățământului gratuit și obligatoriu 1881 și 1882, anul de studii începea și se încheia în funcție de lucrările agricole. O asemenea situație a fost înregistrată în Italia în 1886. De asemenea, școlile parohiale germane își umpleau clasele odată cu încheierea lucrărilor agricole²⁸². Cu toate acestea, promovabilitatea elevilor era una înaltă, germanii fiind cea mai alfabetizată comunitate etnică din Basarabia. Numărul de știutori de carte a început să se reducă în coloniile germane pe măsura rusificării procesului de studii și trecerii școlilor parohiale în administrația Direcției Școlilor Populare. Drept exemplu, în urma controlului efectuat de Kiril P. Ianovski, precum și a datelor statistice Direcției Școlilor Populare, s-a constatat *învățătura obligatorie* la germanii din Basarabia, iar Recensământul din 1897 arată că doar 63,5% din germanii Basarabiei știau carte. Autoritățile ruse nu au reușit în această perioadă să construiască o infrastructură școlară capabilă să influențeze dezvoltarea/rusificarea populației românofone. Datele statistice arată, pentru 1914, raportul dintre învățători

²⁸⁰ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010, p. 190.

²⁸¹ *Ibidem*.

²⁸² Ilie Gulica, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, în „Studia universitatis Moldaviae. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova”, Chișinău, 2013, nr. 4 (64), p. 30.

și locuitori de 1: 1600. La sfârșitul secolului al XIX-lea, în țările dezvoltate, a fost înregistrat un raport de trei învățători la 1 000 de locuitori²⁸³. În guberniile baltice, a fost înregistrat același fenomen după rusificarea școlilor: „Tristele rezultate ale acestei politici în domeniul instrucțiunii publice nu s-au făcut așteptate. În 1881, nu existau decât 2% de analfabeți printre estonieni, în 1892, după 11 ani de la demararea rusificării, analfabeții în societatea estoniană constituiau deja 12%, iar în 1899, procentajul s-a ridicat la 20%”²⁸⁴.

Însă aceasta nu ne oferă niciun temei să afirmăm că alfabetizarea rusă în Basarabia nu a progresat deloc. De la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-a atestat o creștere constantă a numărului de școli și de elevi. În același timp, autoritățile au atestat o reducere constantă a nereușitei școlare în școlile parohiale în 1906 – 1911 de la 29 la 14,5% de vreme ce la nivel de imperiu nereușita a scăzut de la 17 la 7,2%²⁸⁵. De asemenea, datele statistice mai arată că, începând cu 1875, odată cu instituirea școlilor ministeriale-model, procentajul de analfabeți printre recruții din Imperiul Rus a avut o reducere constantă, coborând de la 79% în 1875 la 32% în 1913, cea mai intensă reducere înregistrându-se din 1900²⁸⁶.

Pentru a stabili factorii care au determinat reușita elevilor moldoveni în școala primară rusă, este necesară deopotrivă o introspecție a trecutului nostru național. Pe de o parte, societății basarabene îi sunt proprii factori care au avut incidență asupra frecvenței școlare în țările din sud-vestul Europei – clima, sărăcia, patriarhalismul –, state care au avut probleme în lichidarea analfabetismului ca Italia, Spania și Portugalia. Pe de altă parte, funcționarea școlii ruse în Basarabia a fost afectată de factori proprii țărilor care au avut o performanță școlară deosebită, precum Germania, Țările de Jos, Elveția, Finlanda, Danemarca: lucrările agricole și nefuncționarea serviciului de sănătate publică. Ambii factori ar putea fi calificați drept generali, deoarece aceștia s-au manifestat în instrucțiunea publică a epocii, indiferent de voința responsabililor de educație.

Însă ceea ce a făcut cazul Basarabiei special a fost politica Imperiului Rus în Basarabia în domeniul instrucțiunii publice. Autoritățile ruse au plasat etnicii români dintre Prut și Nistru în grupul de popoare ortodoxe, care aveau drept obligație, începând cu școala primară, în conformitate cu Legea învățământului din 1864, de a studia în limba rusă. Interdicția etnicilor români din Basarabia de a învăța în limba maternă a fost de asemenea decisivă în nereușita lor,

²⁸³ Carlo M. Cipolla, *op.cit.*, p. 26.

²⁸⁴ Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethnographique de la Russie*, 1917, p. 89.

²⁸⁵ В. Базарянинов, К. Духовенству и учащих церковных школ о предполагаемом съезде церковных-школьных деятелей епархии, Кишиневские епархиальные ведомости, номер 6, 10 февраля, 1913, p. 69–74.

²⁸⁶ Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 118.

deoarece în momentul în care protestanții din Imperiul Rus au fost obligați să învețe (și ei) în limba rusă în cadrul societăților lor a început să crească numărul analfabeților.

Am indicat mai sus trăsături comune tuturor statelor care s-au confruntat cu o rată înaltă a analfabetismului. Însă sursele de arhivă prezintă în cazul Basarabiei un factor în plus – atitudinea refractară, uneori chiar violentă, față de școală la etnicii români. Populația locală avea convingerea că așezămintele educaționale rusești nu aveau cum să le satisfacă nevoile, trăsătură proprie culturilor rurale.

3.4. Concluzii

În perioada 1861–1884, autoritățile școlare ruse au redus influența clerului asupra procesului de studii, instrucțiunea publică fiind un apanaj al Ministerului Instrucțiunii Publice. În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, responsabili școlari au implementat cadrul juridic – contractele cu comunitățile rurale și reforma militară din 1874 –, care a asigurat instituțiile de învățământ primar cu mijloacele de întreținere și au obligat populația românofonă să se școlarizeze. Ministerul Instrucțiunii Publice a identificat tipul de școală, termenul de studii și metodele de predare destinate rusificării *conștiente* a populației băștinașe. Rețeaua școlară edificată de Direcția școlilor publice acoperea preponderent județele Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail.

În 1884, în contextul consolidării regimului autocrat, Biserica Ortodoxă Rusă a edificat o rețea de școli parohiale care copia modelul școlilor ministeriale-model. Muzica bisericească a beneficiat de o atenție specială atât în toate tipurile de școli ca disciplină importantă în studierea limbii ruse. Consiliul Eparhial Școlar și-a concentrat eforturile Orhei, Bălți, Soroca și Hotin.

Principalul finanțator al celor două tipuri de școli – școlilor parohiale și ministeriale-model – au fost comunitățile rurale. Direcția Școlilor Populare și Consiliul școlar eparhial au deschis aceste tipuri de școli în regiunile în care comunitățile rurale puteau participa la întreținerea instituțiilor de învățământ. Din cauza că autoritățile și comunitățile rurale nu reușeau să asigure dezvoltării infrastructurii școlare, zemstvele au fost obligate să deschidă instituții de învățământ în județele Soroca, Bălți și Hotin.

Treptat, în urma constatării eficienței sale, autoritățile au acordat prioritate școlilor ministeriale (cinci ani) și celor parohiale de două clase (patru ani) datorită termenului mai mare de studii. Autoritățile ruse considerau că primele sunt cele mai indicate pentru *plăsmuirea oamenilor ruși*, deoarece în cadrul lor elevii studiau mai *profund* gramatica limbii ruse și istoria poporului rus.

Chiar dacă autoritățile ruse au făcut investiții considerabile în infrastructura școlară pentru a o transforma în vehicul de asimilare lingvistică, sărăcia și viața patriarhală locală au împiedicat realizarea unei rusificări *rapide și conștiente*. Am constatat existența acelorași factori la mai multe state din estul Europei – România, Grecia, Serbia, Bulgaria –, chiar dacă aceste state aveau învățământ primar gratuit și obligatoriu. Toate aceste țări, precum și societatea basarabeană, se aflau sub domina orality și lecturii religioase pasive.

4. ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

4.1. Legislația și programele învățământului gimnazial

În anii 50–60 ai secolului al XIX-lea, autoritățile responsabile de instrucțiunea publică din Imperiul Rus, precum și comunitatea profesorilor locali au demarat dezbateri publice privind reformarea sistemului educațional. Autoritățile urmăreau să readucă gimnaziul la cursul clasicist stabilit de Regulamentul din 1828. Responsabilii de educație pretindeau că școala secundară nu mai putea să le ofere tinerilor o cultură generală temeinică, adecvată pentru învățământul universitar. Dezbaterile cu privire la elaborarea unei noi legislații a învățământului s-au desfășurat între 1856 și 1860²⁸⁷. În cele din urmă, un proiect a fost transmis pentru discuții șefilor de circumscripții de învățământ²⁸⁸. Epitropul Circumscripției de Învățământ Odesa, Adam Antonovici Arțimovici (12 aprilie 1862–17 iunie 1866), a propus ca problemele legate de educație, economie și administrație a gimnaziilor să fie discutate și soluționate de către consiliile pedagogice.

Deși nu făcea parte din domeniul educației, ideile acestui funcționar se deosebesc de cele ale contemporanilor săi printr-un caracter democratic, însă ceea ce l-a evidențiat în peisajul social-politic al epocii a fost poziția sa în problema predării limbii românești la Gimnaziul Regional din Chișinău²⁸⁹. Arțimovici și-a numit drept inspectori regionali două personalități cunoscute ale perioadei – Viktor Aleksandrovici Varențov și cneazul Vasili Dmitrievici Dabija²⁹⁰. Datorită acestor doi inspectori regionali, subliniază fostul director al Gimnaziului Regional din Chișinău și al Școlilor populare, K.P. Ianovski, pedagogii din circumscripție, inclusiv învățământul în regiune au început să se înviorze. Entuziasmul s-a manifestat prin organizarea congreselor învățătorilor și directorilor, reuniuni organizate la inițiativa inspectorilor Dabija și Varențov²⁹¹. Congresele directorilor circumscripției din 1864–1866, cu participarea profesorilor, câte doi din fiecare gimnaziu, au avut drept subiecte de dezbateri probleme legate

²⁸⁷ Ал. Робер, *Организация учебной части в гимназиях*, „Русский вестник”, Том 29, Москва, 1860, p. 243–249.

²⁸⁸ Кишиневская областная впоследствии губернская ныне Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75-лѣтие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления, 1908, p. 74–75.

²⁸⁹ Gheorghe Negru, „Cazul Doncev” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866), „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură”, Chișinău, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), p. 220.

²⁹⁰ Кирил П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, „Русский вестник”, март 1903, p. 175.

²⁹¹ Potrivit lui Ianovski, primul congres organizat la Chișinău a fost destinat învățătorilor școlilor județene. De altfel, acest for, după directorul Școlilor, nu a avut rezultate asupra domeniului educațional (*Ibidem*.)

direct de educație și instruire²⁹². Consiliile pedagogice locale s-au pronunțat împotriva separării gimnaziilor în două tipuri – clasice și reale. În viziunea lor, această împărțire, în filologice (clasice) și reale, contravenea proiectului de statut al gimnaziilor, care excludea specializarea instituțiilor de învățământ general²⁹³. Cu toate acestea, la 19 noiembrie 1864, a fost adoptată o lege a învățământului secundar, care prevedea trei tipuri de instituții de învățământ mediu: gimnaziu clasic cu studierea a două limbi clasice, gimnaziu clasic în care se predă limba latină și gimnaziul real (*realgymnasium*)²⁹⁴. Problema statutului Gimnaziului din Chișinău a fost abordată în cadrul Consiliului pedagogic al instituției, precum și la cel de-al Doilea congres pedagogic din Odesa. Gimnaziul din Chișinău a fost reprezentat la reuniune de trei profesori: Kremriț, profesor de franceză, Bojovski, inspector al gimnaziului, și directorul Ianovski. Printre problemele discutate a fost cea a reformei școlare și a programelor²⁹⁵.

La 8 mai 1865, Consiliului profesoral i s-a comunicat ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice despre reorganizarea Gimnaziului Regional în gimnaziu clasic, cu o singură limbă clasică – latina –, și schimbările din programă odată cu mărirea numărului de ore la această disciplină²⁹⁶. Noua lege urma să intre în vigoare la 1 august 1865 în toate gimnaziile din Circumscripția de învățământ Odesa, precum și statele acestor instituții de învățământ. Modificarea era valabilă pentru toate clasele. Programele tuturor disciplinelor examinate în cadrul Consiliului pedagogic urmau să fie expediate în mod special. Programa la religie rămânea aceeași pentru o anumită perioadă, până la examinarea unui alt document de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. În gimnaziile clasice, limbile franceză și engleză, conform noului tabel, trebuia să rămână obligatorii până la o nouă dispoziție. În ceea ce privește trecerea dintr-o clasă în alta, administrația circumscripției considera necesar ca meditațiile să fie stabilite în fiecare gimnaziu de către consiliile pedagogice, cu condiția ca acestea să aibă loc între 15 mai și 15 iunie²⁹⁷.

Astfel, conform noilor regulamente adoptate la 1864, în gimnazii se predau următoarele

²⁹² Кирил П. Яновский, *op. cit.* p. 175.

²⁹³ И.Г. Будаков, *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. В Бессарабии*, „Карта Молдовеняскэ”, Кишинев, 1961, p. 100.

²⁹⁴ Кишиневская областная впоследствии губернская ныне Первая Гимназия... Историко-статистический очерк за 75-летие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления, Кишинев, 1908, p. 76.

²⁹⁵ Кирил П. Яновский, *op.cit.*, p. 180.

²⁹⁶ Кишиневская областная впоследствии губернская ныне Первая Гимназия, p. 74–75.

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 76.

discipline: religia – 14 ore pe săptămână; limba și literatura rusă, limba slavonă-bisericească – 24 în gimnaziile clasice; 24 în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina; 25 în gimnaziile reale; limba latină – 34 de ore în gimnaziile clasice, 39 în gimnaziile cu o singură limbă clasică; limba greacă: 24 de ore în gimnaziile clasice; limba germană sau limba franceză: 19 ore în gimnaziile clasice; ambelor limbi li s-au acordat câte 19 ore în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina; în gimnaziile reale, germanei i s-au repartizat 24 de ore, iar francezei – 22; pentru studiul matematicii, s-au acordat 22 de ore în gimnaziile clasice, 22 – în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina, 25 – în gimnaziile reale; istoriei naturale (chimia) i-au revenit 6 ore în gimnaziile clasice, 6 – în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina, 23 de ore în gimnaziile reale; fizicii i s-au rezervat 6 ore în gimnaziile clasice, 6 – în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina, 9 ore în gimnaziile reale; studierii istoriei i s-au acordat 14 ore pentru toate tipurile de gimnazii; studierii geografiei – 8 ore; pentru explicarea artelor plastice și învățarea caligrafiei au fost rezervate 13 ore la gimnaziile clasice și cu o singură limbă clasică și 20 de ore la gimnaziile reale.

În comparație cu programele regulamentelor din 1828 și 1852 au crescut numărul de ore destinate studierii religiei, limbii ruse și istoriei. Examenele urmau să se desfășoare în perioada 7–17 august; în cazuri excepționale, pentru clasele inferioare – în perioada anului de studii. Disciplinele opționale puteau să fie alese de către părinții elevilor sau tutorii acestora. Durata unei lecții era de o oră, recreația – 15 minute, iar recreația mare – 1 oră și 30 minute²⁹⁸. Recreația mare era stabilită în zilele cu cinci lecții, după lecția a treia, iar în zilele cu patru lecții, după lecția a doua. Această pauză era obligatorie pentru toate clasele. Regulamentul prevedea biblioteci pentru elevi, de aceea cărțile care se aflau până atunci într-un fond comun trebuiau depuse într-un fond destinat exclusiv elevilor²⁹⁹. De asemenea, conform aceleiași legi, în aceste instituții de învățământ erau admiși copii provenind din toate stările, indiferent de statutul lor social și confesiune. La admiterea în gimnaziu, cererea se scria pe numele directorului, iar la admiterea în progimnaziu – pe numele inspectorului. La cerere se anexa certificatul de naștere și botez, actul privind gradul social, certificatul medical despre integritatea corporală a candidatului și despre faptul că nu suferea de boli ce l-ar împiedica să învețe într-o instituție publică. În clasa întâi a gimnaziului erau înscriși copiii cu vârsta între 10 și 12 ani. Conform unei legi adoptate la 26 decembrie 1868, copiii străinilor aveau dreptul să fie înscriși la gimnaziu și progimnaziu până

²⁹⁸ Сравнительная таблица. Распределение уроков и предметов по классам в наших гимназиях по уставам и предписаниям, р.1-2.

²⁹⁹ Ibidem,.

la vârsta de 15 ani. La 28 iunie 1869, Consiliul pedagogic a stabilit vârsta limită pentru accederea la studii la gimnaziu, 20 de ani. Erau admise excepții pentru elevii pensionului, la discreția administrației acestuia, în baza unor motive întemeiate. Dispoziția Ministerului Instrucțiunii Publice stipula că această limită de vârstă a fost admisă inclusiv pentru străinii necreștini, evreii, care erau de *cea mai joasă treaptă*. Însă, având în vedere dorința lor pentru educația gimnazială și dificultatea de a avea acces la asemenea studii, contele D.A. Tolstoi a considerat necesar ca această permisiune să fie valabilă nu doar pentru moldoveni, armeni, greci și bulgari, ci și pentru evrei, deoarece aceștia, conform art. 1208 al Legii din 1857, erau considerați străini (*иноподцы*)³⁰⁰.

Examenele la fiecare disciplină erau susținute în cadrul unei comisii speciale alcătuită din director, inspector sau altă persoană din cadrul Consiliului pedagogic, examinatorul la disciplina dată și un asistent dintre alți profesori. Admiterea începea odată cu anul de studii, între 7 și 15 august, însă Consiliul pedagogic putea să înregistreze la studii, în primele patru clase ale gimnaziului și în toate clasele progimnaziului, și pe parcursul anului de studii, dar în condiții temeinice, dacă elevul demonstra capacitatea de a învăța într-o anumită clasă. Drept examene pentru admitere, candidații în clasa întâi a gimnaziului și progimnaziului erau obligați să știe pe de rost următoarele rugăciuni: *Doamne Iisuse Hristoase, Împăratul Cerului, Sfinții, Sf. Treime, Tatăl nostru, Fecioară Născătoare de Dumnezeu, Crezul*. Candidații trebuiau să citească fluent și conștient rusește, să scrie dictări, să știe adunarea, scăderea și înmulțirea, exerciții simple cu primele două operații. Cei care voiau să fie înscriși în clasele superioare erau obligați să susțină examene la disciplinele pe care le-au studiat în clasele în care au învățat. Elevii care intenționau să se înmatriculeze în gimnaziu fără examene erau obligați să prezinte certificate de reușită la învățătură. Candidații la înmatriculare în gimnaziile clasice, în cazul în care nu studiaseră greaca și latina, erau obligați să susțină examen la obiectul pe care nu îl studiaseră. Elevii care au învățat doi ani în aceeași clasă nu mai aveau dreptul să studieze în aceeași clasă în alt gimnaziu³⁰¹. Prin urmare, Legea învățământului secundar din 1864, deși perpetua în general caracterul conservator al școlii, păstrând privilegiile acordate nobililor, a acordat posibilitatea târgoveților și țăranilor să își dea copiii la școală. Așijderea, se atestă o anumită toleranță din punct de vedere etnic, inclusiv față de evrei, aceștia având acces la gimnaziu după 1868.

Totodată, profesorul Universității din Novorosia, Iurghevici, analizând modificările legislației învățământului gimnazial, considera că nu satisface cerințele *pedagogiei rezonabile*:

³⁰⁰ ANA DGAN, F. 156, inv. 1, d. 196, f. 1–3.

³⁰¹ *Ibidem*.

„Împrumutată din Germania [...], programa gimnaziilor rusești conținea un volum enorm de cunoștințe, încât doar cei mai capabili copii erau în stare să le însușească”. Iurghevici mai observa că programa era foarte dificilă pentru elevii cu capacități obișnuite, nemaivorbind de cei mediocri. În opinia sa, programa prezenta o încărcătură mentală imensă, care provoca neîncredere în forțele proprii, repulsie față de studii, după care urmează în mod obișnuit lenea, furia, iar uneori tocirea³⁰².

În 1863–1871, în perioada directorarului lui Kiril Petrovici Ianovski, la Gimnaziul Regional din Chișinău au fost implementate o serie de instituții atât pentru învățământul primar, cât și secundar, în principal preluate din același învățământ german. Dintre acestea, vom menționa dirigintele (*ordinarius*), menirea căruia era să îmbunătățească educarea și instruirea elevilor. În 1864, în Gimnaziul din Chișinău a fost instituită obligatoriu funcția de diriginte, cu șapte ani mai devreme până la adoptarea regulamentului din 1871. Spre deosebire de diriginții instituiți prin această lege a învățământului de la începutul deceniului opt, serviciile diriginților din Gimnaziul din Chișinău erau gratuite pentru elevi; munca lor era voluntară; pentru ocuparea acestei funcții nu era obligatoriu ca profesorul să aibă cele mai multe ore³⁰³. Instituția dirigintelui era salutară pentru elevi, în opinia lui Ianovski, chiar mai eficientă decât cea instituită prin regulamentul din 1871, deoarece provenea din „dorința sinceră a profesorului unei sau altei discipline de a-și asuma obligații de educare pentru îmbănătățirea reușitei unei clase sau, în special, a unor elevi”³⁰⁴.

Așadar, la 27 februarie 1871, a fost aprobată o nouă reformă în domeniul învățământului gimnazial, așa-numita reformă clasicistă. Potrivit ministrului Tolstoi, regulamentul de la 1828 a pus instrucțiunea publică din Rusia pe calea cea *dreaptă*, însă reformele din 1849–1851 au împiedicat evoluția acestuia³⁰⁵. În decursul lui 1848, în timpul Primăverii popoarelor, autoritățile ruse au suprimat predarea limbilor clasice, considerând că ar fi putut încuraja ideile democratice și trezirea conștiinței naționale. Drept neajunsuri ale legii din 1864 au fost considerate timpul insuficient pentru instruire, reducerea cerințelor față de elevii care se înscriau în clasa întâi; nedefinirea materialului didactic la unele discipline; lipsa de concentrare asupra disciplinelor de bază – limbile clasice și matematica.

Astfel, gimnaziul clasic a devenit instituția de bază a învățământului general și a tuturor categoriilor sociale și trebuia să ofere tineretului studios, în primul rând, cultură generală și să

³⁰² Циркуляр по управлению Одесским учебным округом, nr. 7.

³⁰³ Кирил П. Яновский, *op.cit.* p. 177.

³⁰⁴ *Ibidem*.

³⁰⁵ Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназия, p. 105.

servească drept etapă preparatorie pentru universitate. Programul a rămas aceeași din 1864, cu excepția că se pune accent pe studierea limbilor clasice (greacă și latină) și pe matematică, iar învățarea unei a treia limbi nu era obligatorie. Numărul general de discipline era pentru cei care studiază o limbă străină și 25 pentru elevii care învățau două limbi străine moderne. Cursul clasei a șaptea a fost împărțit în doi ani. Astfel, gimnaziul a fost transformat, în 1875, în instituție de învățământ de opt ani. În plus, pe lângă gimnaziu, a fost deschisă o clasă pregătitoare. Extinderea clasei a șaptea la doi ani a avut drept scop să înlesnească însușirea cursului de către elevi și să îl facă mai accesibil pentru elevii cu capacități *mediocre*; să ridice nivelul și să consolideze temeinicia cunoștințelor. Toate aceste modificări, susțineau autoritățile, urmăreau obiectivul să furnizeze universităților studenți mai bine instruiți³⁰⁶.

Totodată, regulamentul din 1871 impunea necesitatea și importanța influenței educaționale a gimnaziului asupra elevilor. În acest scop, directorii și inspectorii au fost antrenați în activitatea didactică, iar profesorii – în activitatea educațională, ca diriginți de clasă. Responsabilitatea directorului a fost extinsă asupra întregii funcționări a gimnaziului. Accentul pe studierea limbilor clasice a dus în mod implacabil la buchereală, în special la greacă. Conform noului regulament, fiecare profesor era obligat să elaboreze un program la disciplina sa, respectarea căruia era supravegheată de către director³⁰⁷. Ministerul Instrucțiunii Publice reglementa programele și metodele de predare. Diriginții și asistenții acestora supravegheau sistematic comportamentul elevilor atât în cadrul gimnaziilor, cât și în afara acestora. Elevii erau pedepsiți pentru cele mai mici abateri³⁰⁸.

În februarie 1871, la Chișinău, a fost deschis primul progimnaziu de băieți³⁰⁹. Asemenea instituții au fost deschise, în 1879 și 1880, la Akkerman și Ismail³¹⁰, devenite, împreună cu progimnaziul din Chișinău, în 1884, gimnazii. Ministrul Instrucțiunii Publice, contele D.A. Tolstoi, voia neapărat, de această dată, să copieze cât mai mult din învățământul gimnazial francez. În consecință, sistemul educațional rusesc reprezenta, după această reformă de la 1871, o simbioză franco-germană, în care consiliile pedagogice nu urmăreau în mod obligatoriu implementarea barem a acestei programe de către profesori, ci conduita elevilor.

³⁰⁶ *Ibidem*, p. 108.

³⁰⁷ *Ibidem*, p. 113.

³⁰⁸ И.Г. Будаков, *op. cit.* p. 104.

³⁰⁹ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 442, f. 2–10.

³¹⁰ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova. Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru*, p. 307.

Progimnaziile apărute în Rusia în 1864 erau instituții de învățământ secundar incomplet, de patru clase. Programele acestora cuprindeau: religia, limba rusă, scurte noțiuni de istorie, geografia, științe naturale, desenul, caligrafia, limbile franceză și germană. În progimnaziile de fete se predă lucrul manual, în cele de băieți – limba latină și, până în 1901, greaca veche. O altă instituție de învățământ secular a fost seminarul pedagogic. Pe teritoriul Basarabiei a funcționat, începând cu 1872, un singur seminar, la Bairamcea, județul Akkerman, care avea alte obiective decât instituțiile similare din interiorul imperiului. La 6 decembrie 1873, a fost deschisă Școala reală din Chișinău. După cum am menționat mai sus, la sfârșitul anilor 60–70, în Imperiul Rus funcționau gimnaziile reale și clasice, cu una sau două limbi clasice – latină și greacă. La 15 mai 1872, în contextul mutațiilor învățământului secundar, în conformitate cu regulamentul din 1871, a avut loc reorganizarea gimnaziilor reale în școli reale. Aceste instituții aveau drept scop să cultive la elevi cultura generală, în special cunoștințele tehnice, și să le adapteze necesităților practice.

Programa școlii reale includea următoarele discipline: religia, limba și literatura rusă, istoria, geografia, matematica, fizica, limbile străine, istoria naturală, chimia, desenul, desenul linear, mecanica și secretariatul (*письмоводство*), comerțul, contabilitatea, cadastrul, arhitectura, tehnologia chimică, modelarea, științele practice de laborator. Primele patru clase erau menite să cultive la elevi cunoștințele generale. Acestea coincideau cu primele patru clase de progimnaziu, însă fără cunoașterea limbilor clasice. În locul acestora, au fost introduse arta plastică și desenul liniar. Clasele a V-a și a VI-a erau organizate după necesitățile locale sau din două secții: de bază și de comerț. Dacă clasele a V-a și a VI-a erau alcătuite din secția de bază, mai era deschisă o clasă suplimentară cu trei secții: generală, destinată pregătirii elevilor pentru intrarea în instituțiile de învățământ superior; tehnic-mecanică, chimic-tehnică. Școlile reale puteau să fie deschise având șase, cinci, patru, trei și chiar două clase, cu un curs de un an pentru fiecare dintre acestea³¹¹.

Pe de o parte, regulamentele din 1871 și 1872, în opinia istoricului rus V.R. Leikina-Svirskiaia, au împins învățământul real la periferia sistemului educațional. Școlile reale combinau o programă generală elementară și un început de învățământ profesional. Ele acordau acces pentru instituțiile de învățământ tehnic superior doar pentru elevii care terminau clasa a șaptea suplimentară, care nu exista nici pe departe în fiecare școală de acest tip. Astfel, după proiectul ministrului Tolstoi, consideră istoricul rus, școlile reale trebuiau să ofere elevilor cele mai

³¹¹ *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.», Сабанский пер., дом, 2, 1899, р. 2–10.

superficiale cunoștințe, doar pentru a instrui meseriași și tehnicieni. Aici vor învăța majoritatea tinerilor provenind din păturile sociale mijlocii și sărace³¹². Pe de altă parte, adepții sistemului clasicist considerau că studierea literaturilor clasice nu era necesară pentru toți elevii. Pentru a proteja cultura imperiului, știința filozofică și dezvoltarea generală a națiunii, clasicii pledau pentru științele umaniste. Însă deschiderea ușilor școlii umaniste tuturor și fiecăruia, argumentau ei, este cea mai indicată metodă pentru a reduce nivelul ei și pentru a oferi tuturor educația de care nu au nevoie. Astfel, pe măsura apropierii de sfârșitul deceniului al șaptelea, chiar dacă în această perioadă au fost deschise un număr important de instituții de învățământ primar și secundar, se înregistrează o tendință de a accentua strictetea condițiilor de admitere și învățare în progimnazii și gimnazii.

De pildă, în iunie 1876, autoritățile au introdus reguli mai riguroase de acces la studii în instituțiile de învățământ secundar. Părinții elevilor erau obligați să își asume următoarele condiții: elevii să fie rași și îmbrăcați în uniformă, fapt ce complica situația mozaicilor; să respecte cu strictețe toate dispozițiile administrației școlare privind funcționarea gimnaziilor și progimnaziilor, în special a celor din Chișinău; să depună toate eforturile ca elevii să nu fie exmatriculați; elevii să fie cazați obligatoriu fie la gazdă, fie la pension; administrația trebuia să fie anunțată de fiecare dată în cazul în care elevul își schimba gazda³¹³. La începutul anilor 80, odată cu consolidarea regimului autocrat, Consiliul pedagogic al Gimnaziului nr. 1 din Chișinău a aplicat o selectare mai riguroasă a candidaților la admitere, întrucât, considerau responsabili școlari, originea socială și națională a elevilor ar fi jucat un rol important în educarea acestora. Elevii instituțiilor de învățământ secundar erau obligați să acorde atenție stării materiale a părinților. Accentuând acest aspect, Consiliul pedagogic acorda privilegiu stării materiale satisfăcătoare, pentru a contribui cumva la educare: elevul trebuia să aibă o gazdă decentă, să se îmbrace decent, să aibă manualele necesare. Acest lucru, subliniau responsabili din educație, juca un rol deosebit de important în instruire.

Obiectivul regulilor adoptate a fost reducerea numărului de elevi ebraici în instituțiile de învățământ. Responsabilii școlari considerau că elementul evreiesc nu ar fi adus nimic școlii, în afară de lucruri *negative*. Mai mult, la admiterea elevilor evrei în instituțiile de învățământ trebuia verificate atent certificatele de naștere emise de rabini, din cauza că aceștia emiteau unei și aceleiași persoane mai multe documente care conțineau date diferite în ce privește ziua și anul

³¹² В.Р. Лейкина-Свирская, *Интеллигенция в России во второй половине XIX века*, Издательство «Мысль», 1971, p. 31–32.

³¹³ ANA DGAN, F. 157, inv. 1, d. 5, f. 1.

nașterii³¹⁴. Autoritățile considerau numărul mare de elevi evrei în instituțiile de învățământ secundar o problemă care trebuia *rezolvată*. În actele școlare, această chestiune se numea *îmbunătățirea componenței* elevilor în școala secundară. Mai exact – limitarea numărului copiilor de origine etnică nerusă, în special a celor evrei. În primii ani ai mandatului ministrului Ivan Davîdovici Deleanov (1882–1897), consiliile pedagogice ale instituțiilor de învățământ semnalau că procentul elementului străin și cel rusesc în școală se afla în contradicție cu raportul celor două elemente în mediul populației imperiului. Acest fenomen se evidenția în special față de numărul evreilor, care își făceau studiile în zona în care aveau voie să se stabilească (*чепма оседлости*), precum și în afara acesteia. În consecință, în 1886 și în 1887, Comitetul de miniștri a emis două hotărâri ce reduceau accesul copiilor evrei la instituțiile de învățământ secundar.

În scopul stabilirii unui raport *normal* între numărul elevilor evrei și cei creștini, în zona în care aveau aceștia voie să locuiască a fost stabilit un *numerus clausus* de 10%, în capitale – 3%, în afara acestor regiuni – 5%³¹⁵. La 18 iunie 1887, Ministerul Instrucțiunii Publice a emis dispoziția despre *îmbunătățirea componenței elevilor în școala secundară*. Ministrul Deleanov a recunoscut drept necesar să fie admiși în gimnaziu doar copiii ai căror părinți pot să garanteze supravegherea corectă acasă și să asigure condițiile necesare pentru supravegherea efectuată în timpul lecțiilor.

În plus, Deleanov a revizuit programele și a înlăturat *defectele* înregistrate în decursul anilor în practica pedagogică; totodată, a introdus regulamente noi, conforme cu cerințele *realității*³¹⁶. În opinia lui Deleanov, elevii săraci, care nu puteau să acceadă în învățământul universitar și să își ocupe locul potrivit, din cauza că nu aveau oameni cunoscuți și relații, ar putea fi periculoși, deoarece *lărgesc cercul celor nemulțumiți*³¹⁷. În același an, a fost emisă dispoziția privind îmbunătățirea reușitei elevilor la limbile moderne. În acest sens, Comitetul de studii a recomandat următoarele acțiuni: 1) candidații la funcția de profesor erau obligați să vorbească rusa; 2) directorii să frecventeze cât mai mult posibil lecțiile de limbi moderne și 3) să fie numiți la pension supraveghetori germani sau francezi nativi sau persoane care vorbesc fluent limbile moderne³¹⁸.

Unii dintre intelectualii ruși au recunoscut chiar la începutul secolului al XX-lea că toți succesorii contelui Tolstoi în funcția de ministru al Instrucțiunii Publice, conștientizând

³¹⁴ ANA DGAN, F. 1772, inv. 7, d. 140. f. 49.

³¹⁵ Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназия, p. 140.

³¹⁶ Т.А. Крачун, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии, „Лумина”, Кишинев, 1985, p. 154.

³¹⁷ В.Р. Лейкина-Свирская, *op. cit.*, p. 34.

³¹⁸ Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназия, p. 145–147.

deficiențele sistemului clasicist, nu au fost capabili să îmbunătățească substanțial erorile și să acopere neajunsurile sale. Jumătățile de măsură au dus școala rusească secundară într-un impas și au demonstrat în definitiv *inconsistența* ei³¹⁹. Susținătorii acestei opinii considerau că clasicismul nu numai că a eșuat, dar și a împiedicat predarea limbii și literaturii ruse: „În asemenea condiții, clasicismul a murit, dar nici limba rusă nu a rămas vie”. Prin urmare, în 1889, în urma unui control, s-a constatat o reușită joasă la limbile clasice. Ministerul Instrucțiunii Publice a format o comisie prezidată de episcopul Circumscripției de Învățământ Sankt-Petersburg, cneazul M.S. Volkonski, care a recunoscut necesitatea elaborării unei noi programe la limbile clasice, pentru a îmbunătăți învățământul gimnazial. În 1890, comisia a examinat din nou planurile existente și a propus modificările adoptate spre aprobare Consiliului de Stat, care le-a admis la 19 iunie 1899. Conform acestor modificări, la religie a fost mărit numărul orelor de predare, de la 13 la 16; la limba și literatura rusă – de la 24 la 25; logica a fost transferată din clasa șaptea în clasa opta; la limba latină, numărul orelor a fost redus de la 49 la 42; la limba greacă – de la 36 la 33; pentru matematică au fost repartizate 29 de ore; numărul de ore la fizică a fost majorat cu o lecție; istoria naturală a fost exclusă din programă; la istorie a fost adăugată o oră, 13 în loc de 12; în loc de Istoria Universală și cea a Rusiei, elevii urmau să studieze doar istoria Rusiei; orele de geografie au fost reduse de la 10 la 8, în timp ce la caligrafie au fost repartizate 7 în loc de 5 ore; numărul de ore la limbile moderne a rămas același – 19³²⁰. Autorii programei s-au concentrat asupra a două discipline: limba și literatura rusă și limbile clasice. Obiectivul principal al predării limbii ruse constituia, conform noii programe, *studierea limbii ruse literare*, iar predarea istoriei literaturii ruse avea drept obiectiv prețuirea și examinarea lucrărilor literare în consecutivitate istorică. Programa la limbile clasice a cunoscut o modificare mai amplă. Scopul studierii acestor discipline consta în faptul că lucrările literare ale autorilor antici să fie surse de cunoaștere intelectuală și morală a popoarelor antice, pentru o dezvoltare multilaterală a elevilor și formarea acestora în gimnaziile clasice; forma acestor lucrări era studiată drept model de exprimare a gândirii lor originale (pe calea studierii gramaticii acestor limbi); traducerea textelor latine și grecești în rusă se practica pentru a demonstra înțelegerea acestora, precum și pentru explicarea lor exactă în rusă³²¹. În cele din urmă, la 1 octombrie 1897, ministrul Instrucțiunii Publice, Deleanov, l-a informat pe episcopul

³¹⁹ *Классицизмъ и русская школа*, «Русский вестник», том двести восьмидесятый, год издания сорок седьмой, июль 1902, p. 253.

³²⁰ *Ibidem*.

³²¹ *Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназия*, p. 159.

Circumscripției de Învățământ Odesa despre anularea interdicției elevilor cu confesiuni neortodoxe în instituțiile de tip deschis, precum și a obligației acestora să asiste la rugăciunea colectivă de la începutul lecțiilor. Aceștia urmau să își rostească rugăciunile în conformitate cu religiile lor.

Într-o circulară din 9 iulie 1899, ministrul Instrucțiunii Publice, N.P. Bogolepov, un adevărat reformator, a dispus formarea unei comisii pentru revizuirea regulamentului gimnazial, atrăgând atenția episcopilor la reclamațiile părinților: 1) caracterul birocratic al regimului școlar, formalismul; înstrăinarea școlii de familie; 2) lipsa de atenție față de trăsăturile individuale ale elevilor și neglijarea educației fizice și morale; nedorința de a specializa școala din cele mai mici clase; lucru intelectual excesiv; necoordonarea programelor între ele și cu timpul de studii; completarea sarcinilor cu cerințe exagerate; predarea insuficientă a limbii, istoriei și literaturii ruse; cunoașterea insuficientă a naturii înconjurătoare; cerințe exagerate la predarea limbilor clasice și accentele incorecte în predare³²². Prin propunerea de la 1 august 1900, au fost introduse programe noi pentru gimnazii și progimnazii după proiectul unei comisii a Ministrului Instrucțiunii Publice privind organizarea gimnaziilor cu două limbi clasice. Numărul de lecții pe săptămână a fost stabilit la 209, iar pentru cei care studiază două limbi moderne – 225. Pentru limbile clasice au fost repartizate 75 de ore – 42 pentru latină și 33 pentru greacă. O circulară emisă în acest sens la 1 august anunța printre altele: a) programele au fost elaborate în strictă conformitate cu timpul prevăzut pentru anul de studii pentru una dintre limbile clasice; b) materialul gramatical la limbile vechi nu a fost indicat în anumite limite, însă profesorii erau obligați să predea regulile de sintaxă în măsura necesității, la analiza unor texte selectate; c) extemporalele au fost scoase din practica școlară, deoarece nu și-au atins obiectivul; d) traducerea din rusă în limbile clasice avea importanță strict didactică, servind drept mijloc de explicare a regulilor gramaticale și pentru verificarea mai eficientă a însușirii acestora. Prin aceeași circulară Bogolepov a indicat rolul responsabil pe care trebuie să îl aibă consiliul pedagogic în cadrul instituțiilor de învățământ secundar. Conform datelor din cadrul ministerului, acestea nu funcționează, iar deciziile erau luate de director personal³²³.

După constatarea eșecului sistemului clasicist, în locul orelor de limba latină și greacă, au fost introduse ore la limba rusă, franceză, germană și istorie. Potrivit lui Nicolai Lașkov, în

³²² *Ibidem*.

³²³ *Ibidem*.

1904–1907, cursul episodic de Istoria Patriei la clasele mici a avut rezultate extraordinare, elevii l-au audiat cu interes *captivant*, fapt demonstrat de gradul înalt al reușitei – 98%³²⁴.

În concluzie, în pofida reformei școlare liberale din 1864, învățământul secundar rămânea conservator și favoriza nobilimea. După adoptarea sistemului clasicist și punerea accentului pe generalizarea educației, în 1871, școala reală a fost defavorizată în raport cu gimnaziul clasic. Elevii școlilor reale aveau șanse inegale în raport cu absolvenții gimnaziilor în ce privește accederea la învățământul superior. Această tendință a fost explicată prin lipsa viziunii clare în elaborarea unei legislații educaționale. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și franceză.

La începutul anilor 80, odată cu consolidarea regimului autocrat, au fost aplicate reguli din ce în ce mai stricte la selectarea candidaților la admitere în gimnazii și la supravegherea elevilor atât în timpul lecțiilor cât și în afara acestora. Responsabilii din educație considerau că originea socială și națională a elevilor ar fi jucat un rol important în educarea acestora. Măsurile respective urmăreau restricționarea accesului etnicilor evrei și români la învățământul secundar.

La sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, după constatarea definitivă a eșecului sistemului clasicist, a fost redus numărul de ore la limbile latină și greacă și sporit cel al lecțiilor la limba și literatură rusă.

4.2. Evoluția învățământului secundar

Elevii moldoveni din gimnaziile și progimnaziile din Basarabia reușeau în foarte rare cazuri să promoveze în clasele de absolvire. Pentru comparație, numărul elevilor români a crescut încontinuu în instituțiile de învățământ secundar din Bucovina pe întregul decurs al secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea³²⁵. Vom încerca să identificăm factorii care au determinat această realitate între Prut și Nistru. Infrastructura școlară secundară s-a dezvoltat treptat în spațiul pruto-nistrean, pornind de la progimnazii, care deveneau în câțiva ani gimnazii. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea, în Basarabia funcționa o singură instituție de învățământ secundar, în 1914 au fost înregistrate 36 de școli: 15 gimnazii de băieți, 14 gimnazii de fete, 6 școli reale și un progimnaziu de șase clase³²⁶.

Gimnaziul din Chișinău a fost deschis în 1833, în anul inaugurării, această instituție de învățământ avea 40 de elevi repartizați în trei clase. Cea mai mare parte dintre aceștia învățau la Școala județeană nr. 1 din Chișinău. Directorul acestei școli s-a îngrijit de organizarea

³²⁴ Кишиневская областная впоследствии губернская ныне Первая Гимназия, p. 175.

³²⁵ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare în Bucovina (1808–1918)*, Chișinău, 2016, p. 77.

³²⁶ Т.А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР*, Кишинев, 1950, p. 154.

gimnaziului, chiar și unii învățători au fost transferați la gimnaziu, iar 28 de elevi au alcătuit primele trei clase ale gimnaziului. Ca în cazul deschiderii Seminarului Teologic³²⁷, școlarii erau de origine ruși, bulgari, greci și niciun român, deși școala județeană era alcătuită în cea mai mare parte din etnici români³²⁸. După deschiderea gimnaziului a fost înregistrată o creștere a numărului de elevi și, peste șapte ani, în 1840, această instituție de învățământ, în afară de cele șapte clase, de bază, avea trei clase paralele. În 1850 a fost deschisă a patra clasă paralelă, iar în 1863 a fost necesară divizarea în două secții și a clasei a cincea. Între 1863 și 1871, Gimnaziul din Chișinău a fost alcătuit din șapte clase de bază și cinci paralele. În 1871, secțiile paralele ale celor patru clase inferioare au stat la baza Proginmaziului din Chișinău, gimnaziul păstrând cele șapte clase principale și secția paralelă a clasei a cincea. Numărul elevilor la Gimnaziul Regional din Chișinău a reînceput să sporească considerabil începând cu 1872, apărând posibilitatea de a redeschide secții paralele în primele trei clase. Datele statistice ale gimnaziului din perioada 1874–1876 arată că a crescut semnificativ, în special, numărul elevilor ruși și moldoveni³²⁹.

Aproape jumătate din elevii gimnaziului erau ruși, dar dacă raportăm această cifră la numărul general al etnicilor ruși din Basarabia, observăm că reprezentarea acestora în învățământul secundar nu era optimistă. Administrația gimnaziului recunoștea că numărul elevilor ruși este neînsemnat, doi elevi revin la 500 de locuitori³³⁰. În ce privește etnicii români, aceștia aveau cel mai mic număr de elevi raportat la numărul de locuitori. Un elev moldovean revenea la 10.000 de locuitori de sex masculin³³¹. La 6 decembrie 1873, a fost deschisă Școala reală din Chișinău, Ministerul Instrucțiunii Publice a alocat pentru funcționarea acestei instituții de învățământ 8.910 ruble, în timp ce Duma orășenească – 3.000, sumă pe care s-a angajat să o repartizeze anual³³². Autoritățile locale din Chișinău însă nu și-au onorat constant această obligație³³³. În decembrie același an, au fost înregistrați primii elevi în clasele III, IV, V, în total – 101. Au fost transferați la Școala reală 63 de elevi din gimnaziu și progimnaziu. Condițiile de studii la această instituție erau foarte proaste în primii ani de funcționare. Sălile de clasă și laboratoarele erau amplasate în trei edificii. Ele erau neîncăpătoare, lipsite de ventilare, iluminare

³²⁷ *Schiță istorică a Gimnaziului de Băieți Nr. 1 din Chișinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928) de directorul Gimnaziului profesor Iosif D. Nica*, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, 1929, p. 9.

³²⁸ *Ibidem*, p. 9.

³²⁹ A.N.A. D.G.A.N., F. 1862, inv. 25, d. 516, f. 2–8.

³³⁰ A.N.A. D.G.A.N., F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19–20.

³³¹ *Ibidem*.

³³² *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.», Сабанский пер., дом, 2, 1899, p. 2.

³³³ A.N.A. D.G.A.N., F. 2, inv. 1, d. 8899, f. 10.

și aerisire. Cabinetele pentru desen și modelare erau amenajate într-un demisol umed. Clasa de fizică și laboratorul de chimie erau aranjate într-un spațiu destinat caretei și grajdului de cai. Această situație s-a schimbat după construcția clădirii Școlii reale (1885), după proiectul inginerului V.N. Țiganko. Pentru elevii moldoveni accesarea în această instituție de învățământ era dificilă din cauza procesului de predare în limba rusă. La sfârșitul anilor 80, directorul Nicolai Dmitrievici Codreanu a decis să-i susțină pe părinții moldoveni care nu își puteau plăti învățători particulari pentru a-și pregăti copiii de înmatriculare. În acest scop, au fost deschise clasele preparatoare³³⁴.

Gimnaziul gubernial de băieți (1833), Gimnaziul zemstviial de fete (1864), Școala reală (1873) și Progimnaziul pentru băieți (1871) în Chișinău, deși au fost deschise într-o perioadă relativ scurtă, nu aveau nici pe departe capacitatea să primească toți doritorii. Problema principală în deschiderea unui nou gimnaziu erau banii și contextul politic. Nici Ministerul Instrucțiunii Publice și nici autoritățile locale nu voiau să își asume întreținerea unei alte instituții de învățământ secundar, în special în situația politică după 1881, care descuraja accesarea la studii a elevilor ce se trăgeau din păturile de mijloc și evrei. În consecință, absolvenții progimnaziului erau obligați să meargă în afara guberniei pentru a-și continua studiile gimnaziale.

Situația relatată mai jos ilustrează cât de anevoioasă a fost deschiderea Gimnaziului nr. 2 din Chișinău. În 1879, inspectorul Progimnaziului a comunicat autorităților locale (*городской управе*) că cei 24 de elevi din clasa a patra riscau să fie lipsiți de posibilitatea să își continue studiile, din cauza lipsei de spațiu în clasa cincea a gimnaziului. Deși administrația orașului voia să aloce 2.000 de ruble pentru deschiderea clasei a cincea paralelă în cadrul gimnaziului, problema nu putea să fie rezolvată deoarece clasele instituției erau arhipline: în clasa întâi își făceau studiile 73 de elevi; în clasa a doua – 103; în clasa a treia – 68; în clasa a patra – 65, în clasa a cincea – 40, în clasa a șasea – 40, în clasa a șaptea – 26, în clasa a șaptea – 28. Invocând aceste cifre, administrația gimnaziului indica faptul că era posibilă înregistrarea elevilor doar în clasele a III-a, a VII-a, a VIII-a. Celelalte erau pline până la limita maximă posibilă. Directorul gimnaziului Vasili Soloviov afirma că clasa a patra, din cauză că nu are secție paralelă, era atât de aglomerată încât era obligat să exmatriculeze cel puțin 15 elevi, care urmau să fie transferați în progimnaziu. De obicei, erau transferați în această instituție de învățământ elevii cu reușita slabă. Chiar dacă Duma orașenească era dispusă să repartizeze cele 2.000 de ruble pentru clasa a

³³⁴ *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.», Сабанский пер., дом, 2, 1899, p. 30.

cincea paralelă la gimnaziu, în opinia inspectorului progimnaziului, situația rămânea nerezolvată, întrucât în anul de studii 1880–1881 era necesară deschiderea secției paralele a clasei a șasea, pe care administrația orășenească nu își asumase obligația să o întrețină.

În această situație, episcopul Circumscripției de învățământ Odesa i-a comunicat directorului gimnaziului că va solicita Ministerului Instrucțiunii Publice deschiderea clasei a cincea paralele la Gimnaziul din Chișinău doar dacă administrația orășenească se va angaja să plătească pentru întreținerea acesteia atâta timp cât va fi nevoie. În cele din urmă, s-a decis să fie deschise secții paralele la gimnaziu începând cu 1879 la clasele a patra și cincea în baza plăților pentru studii și a celor 2.000 de ruble alocate de autoritățile locale pentru clasa a cincea paralelă. Aceasta însă a fost insuficient, administrația gimnaziului fiind obligată să majoreze taxa de studii în clasele a IV-a, a V-a, a VI-a, a VII-a, a VIII-a în clasele de bază de la 40 la 50 de ruble³³⁵. Situația cu pricina a persistat până 1884, când a fost deschis Gimnaziul Nr. 2 din Chișinău.

În 1879 și 1880 au fost înființate câte un progimnaziu de băieți la Akkerman și Ismail, care în 1884 au fost organizate, odată cu Progimnaziul din Chișinău, în gimnazii de șase clase³³⁶. Deși rețeaua de școli secundare a început să se extindă în capitalele județene, nu se atestă o creștere a numărului de elevi moldoveni, care reușeau să ajungă maximum până în clasa a VI-a³³⁷, după datele statistice. Trebuie să subliniem că am reușit să reperăm elevi moldoveni în clasa a VII-a, chiar dacă acestea sunt cazuri izolate. Dacă raportăm această constatare a directorului Vasili Soloviov, reușita elevilor moldoveni nu contrasta cu cea generală din învățământul secundar rusesc din Basarabia. De pildă, conform unor date statistice ale Gimnaziului din Chișinău, în 1873, au reușit să ajungă în clasa de absolvire 13 elevi dintre care doar cinci au primit atestate (38,4%), iar în 1870 – doar 1 din 19 elevi (5,2%)³³⁸.

Cu toate acestea, responsabilii Gimnaziului se lăudau pentru reușita elevilor, care înregistrase o creștere cantitativă anuală constantă de circa 10%: în 1874 – 44%, 1875 – 52%, în 1876 – 61,2%. Pentru autoritățile școlare, o atare evoluție demonstra că învățământul gimnazial se dezvoltă și că reforma din 1874 a îmbunătățit sistemul de învățământ³³⁹, deși numărul elevilor admiși la studii era incomparabil mai mic cu cel din anii 60–70. În anul de studii 1878–1879, în cadrul Gimnaziului își făceau studiile 420 de elevi, care, din punctul de vedere al naționalității,

³³⁵ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 406, f. 4.

³³⁶ *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, coordonator și redactor responsabil T.T Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, p. 307.

³³⁷ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19–20.

³³⁸ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 22.

³³⁹ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 328, f. 8–14.

erau repartizați astfel: ruși – 208; evrei – 103; moldoveni – 31; polonezi – 31; greci – 15; bulgari – 14; italieni – 2; armeni – 9; [...] – 5; georgieni – 2³⁴⁰ (Vezi Tabelul nr. 11). Aceste date arată cifra infimă a elevilor moldoveni, deși etnicii români atingeau jumătate de milion în întreaga populație a Basarabiei.

În opinia autorităților responsabile de instrucțiunea publică, era foarte greu de identificat cauza acestui fenomen. Lipsa de interes față de învățământ la moldoveni poate să fie explicată, cel mai probabil, prin convingerea că studiile nu le puteau asigura mijloace mai bune pentru existență. Vasili Soloviov recunoștea că etnicii români aveau acces doar la educația primară, dar totodată nu manifesta tendința pentru o educație mai avansată. Șeful Școlilor populare din Basarabia relatează că moldovenii – cea mai mare parte din populație – mergeau benevol (*охотно*) în școlile populare, însă acolo se oprea educația³⁴¹.

Datele statistice arată că elevii evrei alcătuiesc un număr mult mai mare decât cei moldoveni, reprezentând o pătrime din totalul elevilor gimnaziului. Potrivit lui Soloviov, elevii mozaici influențau negativ asupra celorlalți gimnaziști prin comportamentul lor, în special în clasele inferioare, adăugând: „Evreii consideră școala un mijloc potrivit (*пригодный*) pentru viață, de aceea își asociază fiecare pas cu această rațiune. Ei propagă în mediul elevilor creștini spiritul negustoresc (*морзавецтво*), viciul de a spune minciuni”³⁴². Se știe că tendința etnicilor evrei spre carte ține mai curând de tradiția acestui popor exprimată prin cunoscutele proverbe: „Copilul trebuie să crească în Tora așa cum boul crește în bățatură”; „Așa cum e obligatoriu să îți hrănești copiii, la fel de obligatoriu e să îi înveți o profesie manuală, căci, nefăcând-o, îi transformi fiul într-un bandit”³⁴³. Autoritățile școlare țariste blamau tendința evreilor spre carte, întrucât instrucțiunea publică rusească nu avea cum să aibă ceva în comun cu spiritul negustoresc, cu viața mai bună etc., considerații asociate de altminteri cu ideile *revoluționare* ale lui Victor Hugo. Ideile acestuia erau combătute cu vehemență de ideologii regimului țarist, inclusiv de F.M. Dostoievski, care spune prin gura unuia dintre personajele sale din *Frații Karamazov* că oricât de bine ar trăi oamenii, din cauza răutății lor intrinsece, și-ar face oricum rău unul altuia: „Știi tu, oare, că peste veacuri omenirea va da glas prin gura înțelepților și a învățaților săi că nu există pe lume crimă și, prin urmare, nu există nici păcate, ci numai flămânzi? «Dă-ne mai întâi de mâncare și abia după aceea ne poți cere să respectăm virtutea!»”

³⁴⁰ *Ibidem*.

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ Jose Saramago, *Evanghelia după Isus Cristos*. Traducere de Mioara Caragea, „Polirom”, 2012, p. 122–124.

va sta scris pe steagul celor care nu se vor scula împotriva Ta, culcând la pământ templul durat de Tine”³⁴⁴. Școala, în opiniile ideologilor țariști, trebuia să aibă o altă menire, să cultive în principal probabil supunerea față de autorități. Acestea urmau să fie beneficiarul actului educațional în primul rând.

Vasili Soloviov mai observa că influența elevilor evrei asupra colegilor lor se limita la clasele inferioare, în cele superioare comportamentul lor înceta să fie copiat de elevii creștini. Aceasta însă nu schimba lucrurile, considera șeful educației din Basarabia, insistând că înrăurirea negativă a elevilor evrei asupra colegilor lor creștini servește drept cauză a faptului că educația merge prost³⁴⁵. Cu alte cuvinte, după logica sa, învățământul secundar rusesc mergea prost din cauza elevilor evrei. Autoritățile școlare rusești considerau că și reprezentanții altor comunități etnice sunt periculoase pentru procesul de studii – elevii moldoveni. De pildă, la Gimnaziul Zemstvie de Fete, în anul de studii 1885–1886, au fost înregistrate o serie de cazuri în care au fost exmatriculate eleve moldovence pentru *trăsături vulgare*: „Ținută murdară, atitudine grosolană față de colegele lor și lipsă de atenție pentru observațiile profesoarelor”. Chiar din clasa întâi a acestei instituții de învățământ au fost date afară toate elevele moldovence *pentru aspect neîngrijit și comportament grosolan față de colegi*, precum și pentru *incapacitatea lor de a sta în bancă și pentru obrăznicie*, deși majoritatea lor provenea din familii de nobili³⁴⁶.

Analizând registrele Gimnaziului de Fete din Chișinău, am observat că elevele moldovence – Ghijdeu, Grădinari, Rosset, Tinica, Ralli, Moșan, Oat ș.a. – se declarau sau erau trecute în acte drept rusoaice. În majoritatea cazurilor, este vorba de eleve ai căror părinți fie dețineau funcții administrative, fie erau cetățeni de onoare, consilieri judiciari (*надворный советник*) etc. Acest fapt denotă că cea mai mare parte din elitele locale, cel mai probabil, odată ce obțineau accesul la funcțiile publice, se treceau în acte ca ruși. În foarte rare cazuri, fiii de nobili sau de funcționari cu nume românești sunt trecuți în registre drept moldoveni³⁴⁷.

După asasinarea împăratului Alexandru al II-lea (1 martie 1881), regimul autocrat consolidat a avut repercusiuni grele asupra educației. Pentru combaterea *degradării morale* a elevilor și pentru îmbunătățirea disciplinei și reușitei școlare, Ministerul Instrucțiunii Publice a

³⁴⁴ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov. Roman în patru părți și epilog*. Traducere și note de Ovidiu Constantinescu și Isabela Dumbravă, „Polirom”, 2018, p. 322–323.

³⁴⁵ *Ibidem*.

³⁴⁶ Bigar Alexandra și Baltag Claudia (fiică de învățător) au fost exmatriculate pentru ținută murdară, atitudine grosolană față de colegele lor și pentru ignorarea observațiilor învățătorului. Cojuhareva Evghenia, fiică de țăran, a fost exmatriculată pentru aspect neîngrijit, pentru obrăznicie și incapacitatea de a sta corect în bancă (ANA DGAN, F. 1862, inv. 36, d. 23, f. 1–30).

³⁴⁷ *Ibidem*.

dispus ca viața școlară să fie națională, patriotică și religioasă. Unor asemenea discipline ca religia, istoria și literatura rusă trebuia să li se acorde o atenție specială. Ca urmare, a fost considerată necesară limitarea drepturilor străinilor necreștini (ale evreilor) la transferarea dintr-o instituție de învățământ în alta și instituirea *numerus clausus*³⁴⁸. Prin urmare, începând cu 1883, numărul elevilor Gimnaziului – 532 – a început să descrească. În 1884–1888, s-a redus de la 474 de elevi la 295, fapt ce se explică, pe de o parte, prin regulile stricte la admitere și cerințele legislative pentru candidați și, pe de altă parte, prin deschiderea celui de-al doilea gimnaziu în 1884. Din punct de vedere social, elevii erau repartizați conform următoarelor categorii: nobili și funcționari – 192 (64%); cetățeni de onoare și negustori (*купцы*) – 4 (1,3%); clerici – 6 (2%); târgoveți de gilda a doua (*мещяне*) și meșteșugari (*ремесленники*)³⁴⁹.

În același context, în august 1883, N.D. Codrean, P.M. Garzeațki, Iu.O. Stovik au constituit Comitetul conducătorilor instituțiilor de învățământ secundar. Comitetul era prezidat de directorul Gimnaziului, Vasili A. Soloviov. În urma ședinței din 27 august același an, s-a stabilit că elevii nu aveau voie să se plimbe după ora 20:00 atât în zilele de lucru, cât și în cele de sărbătoare. Drept locuri permise pentru plimbare erau Grădina Catedralei (*Казенный сад*), Pavilionul și strada centrală a orașului. Elevii nu aveau dreptul să viziteze celelalte locuri ale urbei și era strict interzisă ieșirea în afara orașului. Cei care încălcau regulamentul urmau să fie denunțați directorilor instituțiilor de învățământ. Comitetul a împărțit orașul în sectoare care urmau să fie controlate de către diriginți și ajutorii acestora, iar rezultatele erau comunicate consiliilor pedagogice ale instituțiilor de învățământ³⁵⁰. De asemenea, a fost stabilit un control sever asupra gazdelor, care erau verificate de mai multe ori înainte și după cazarea elevilor. Guvernatorul emitea certificate privind loialitatea morală și politică a gazdelor. Au fost instituite registre de gazdă (*квартирные журналы*), în care erau indicate ora plecării și sosirii elevului, precum și persoanelor care îl vizitau.

În registru erau introduse faptele elevului; de asemenea, la gimnaziu exista un registru în care diriginții introduceau observațiile despre gazde (acestea fiind vizitate de către diriginți). În cazul în care elevii absentau de la lecții, la locul lor de trai era trimis imediat ajutorul dirigințelui sau medicul. În timpul vacanțelor, elevul era obligat să prezinte confirmări cu privire la locul aflării – biletele de călătorie³⁵¹. Pentru a reglementa lecturile elevilor, angajații gimnaziului urmăreau ca elevii să nu citească cărți din biblioteci particulare. Pentru a oferi posibilitatea

³⁴⁸ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 609, f. 24.

³⁴⁹ ANA DGAN, F. 1852, inv. 25, d. 516, f. 11.

³⁵⁰ ANA DGAN, F.1862, inv. 25, d. 499, f. 14–15.

³⁵¹ *Ibidem*, f. 12.

părinților din afara Chișinăului să-și cazeze copiii în pensionul gimnaziului, a fost luată decizia să fie deschisă o secție de *semipensionari* cu o plată anuală de 250 de ruble³⁵². Autoritățile școlare au reperat *factorii externi* și cauzele care influențau negativ asupra reușitei elevilor, semnalând lipsa de atenție din partea părinților față de interesele copiilor; numărul mare de absențe din cauza îmbolnăvirii; incompatibilitatea dintre starea morală și numărul de elevi în clase. O învățătoare se scuza, în raportul său despre starea morală a elevilor, că, din cauza numărului mare de elevi, peste 50, într-o clasă, se înregistrează atâtea încălcări de *minte, inimă și voință*, încât este imposibil să faci față fizic³⁵³ cerințelor autorităților. Obligată să prezinte un raport despre starea morală a elevilor săi, o altă învățătoare menționa că această sarcină este imposibilă în condițiile numărului mare de elevi, 60 și 70, câți au fost permanent în clasele preparatorii.

De asemenea, probabil din același motiv, o profesoară nota că nu a putut să identifice cauzele care ar putea acționa în mediul familial asupra moralei lor sau a reușitei, precum și ar putea să producă o influență deplină asupra dezvoltării intelectuale și morale a copiilor: „Prin urmare, conchidea pedagogul, având drept obiectiv respectarea programei, sunt obligată să acord atenție mare reușitei elevilor, și nu dezvoltării morale a acestora; de aceea, cât privește aspectul moral, am fost nevoită să îmi limitez acțiunile la măsuri paliative”³⁵⁴. În 1885, un cadru didactic opina că, în afară de profesor, diriginte și educator, care erau educatori *deliberați* (*преднамеренные*), ar exista așa-numiții educatori *propriu-zisi* (*непреднамеренные*) – familia, societatea etc. Ultimii exercită o influență la fel de importantă asupra elevilor, dacă nu cea mai mare: „Din păcate, acești educatori *propriu-zisi* nu ating în măsura necesară obiectivele educației. Familiile își trimit odrasele la școală pentru a le educa. În loc să îi instruiască, instituțiile de învățământ trebuie de obicei să îi reeduce, lucru foarte dificil, câteodată chiar imposibil. Astfel, familia frânează – conștient sau inconștient – procesul educării prin contrainstruire (*противоучение*) ori ignoranță, încălcarea regulilor școlii, disciplinei”³⁵⁵.

Administrația școlii argumenta astfel necesitatea ca, la înmatricularea elevilor la școală, să se acorde importanță faptului cât de capabilă este familia din punct de vedere moral să ajute școala în problema educației copiilor lor. În plus, la admiterea elevilor în instituțiile de învățământ trebuia acordată atenție stării materiale și morale a părinților. Accentuând acest aspect, consiliul pedagogic al gimnaziului explica faptul că nu acorda un privilegiu stării

³⁵² *Ibidem*.

³⁵³ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 404, f. 1–2.

³⁵⁴ *Ibidem*.

³⁵⁵ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 537, f. 27–28.

materiale, ci voia ca „elevii să fie asigurați material, pentru a putea contribui la procesul educației, să aibă o gazdă satisfăcătoare, să fie îmbrăcați decent, să aibă manualele necesare etc”. Acest lucru, argumenta directorul, juca un rol deosebit de important în procesul instruirii și al educației, deoarece, în multe cazuri, elevul nu poate satisface cerințele școlii din cauza că nu este asigurat material³⁵⁶.

Pentru protejarea morală a elevilor, era strict interzisă acceptarea la studii în gimnaziu a copiilor celor care practică prostituția, ai celor care întrețin case de toleranță, ai celor care fac comerț cu băuturi alcoolice. Directorul Școlilor, Soloviov, considera că „odraslele acestor oameni ar putea să exercite influență negativă asupra moralei colegilor lor”³⁵⁷. Aceste condiții trebuia să fie respectate în mod special în cazul admiterii evreilor pentru a reduce numărul lor în instituțiile de învățământ. În plus, la admiterea elevilor evrei, insista Soloviov, trebuia verificate certificatele de naștere emise de rabini, invocând faptul că aceștia le falsificau³⁵⁸.

Un învățător al gimnaziului sugera ca instrument de cultivare a stării morale a elevilor cu vârsta de până la zece ani lucrurile *frumoase și bune*: „Doar astfel elevii acționează sub influența convingerilor bune și a factorilor externi, de aceea consider necesar pentru clasele preparatorii, precum și pentru clasele mari, numărul maxim de 50 de elevi”. El mai consemna că cei 29 de elevi care au rezultate nesatisfăcătoare la învățătură au următoarele cauze: *explicare insuficientă; distracție, zburdălnicie, pungășie, viclenie, lenevie, atitudine răuvoitoare față de lucrul intelectual și absența unei atenții suficiente din partea părinților față de obligațiile copiilor de acasă, precum și lipsa unei ambianțe adecvate care ar contribui la dezvoltarea morală a copiilor*³⁵⁹. Un alt învățător, vorbind despre aceeași stare a moralității elevilor săi, considera necesară deosebirea dintre elevii evrei și cei creștini: „Trăsătura distinctivă a celor dintâi este *sâcâiala, plictiseala, pisălogeala*. Firea lor *închisă, ascunsă și nesociabilă* îi obligă pe învățători să depună foarte multe eforturi și o enormă artă pedagogică pentru a obține recunoștința unui elev evreu”³⁶⁰.

În anul școlar 1887–1888, la Gimnaziul nr. 2 din Chișinău își făceau studiile 225 de elevi. Dintre aceștia, rușii alcătuiau majoritatea, evreii – 28% și moldovenii – 9,7%³⁶¹. Cei 22 de elevi

³⁵⁶ ANA DGAN, F. 1772, inv. 7, d. 140, f. 49.

³⁵⁷ *Ibidem*.

³⁵⁸ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 537, f. 30–34.

³⁵⁹ ANA DGAN., F. 1862, inv. 25, d. 404, f. 3–4.

³⁶⁰ *Ibidem*.

³⁶¹ În 1887, la Gimnaziul nr. 2 din Chișinău au fost menționați ca moldoveni Busuioc Alexandru, născut în 1876, fiu de nobil, înmatriculat în 1886; Ghijdeu Nicolai, născut în 1876, fiu de nobil; Păscăluță Dementi, născut în 1876, fiu de învățător, înmatriculat în 1887 în clasa a doua; Pojoga Alexandru, fiu de funcționar, oberofițer, înmatriculat în

moldoveni proveneau din familii de nobili, funcționari și preoți. Cei mai mulți au fost transferați de la Gimnaziul nr. 1. Unii dintre ei au învățat de două ori în aceeași clasă, lucru interzis prin lege. Toți elevii gimnaziului au făcut școala primară în familie, fapt ce denotă că nu exista absolut nicio legătură între așa-numitele școli populare și instituțiile de învățământ secundar. La fel ca în cazurile precedente, nu am constatat niciun elev moldovean în clasa de absolvire a Gimnaziului nr. 2³⁶² (vezi Tabelul nr. 14). Nici în 1893 situația privind originea socială și etnică a elevilor acestui gimnaziu nu a înregistrat schimbări esențiale. În cadrul acestei instituții de învățământ își făceau studiile 270 de elevi, dintre care 149 erau ruși, 93 – evrei, 8 – polonezi și 20 alte naționalități. Prin urmare, observăm că numărul elevilor moldoveni nu numai că nu a crescut, dar a scăzut dramatic. După categoria socială, 117 elevi proveneau din familii de negustori și meșteșugari, 115 elevi – din familii de nobili, șase erau clerici, trei – din familii de țărani, 29 – din familii aparținând altor categorii sociale³⁶³. În cazul Gimnaziului Zemstviei de Fete, am constatat că, în 1885–1886, din numărul total de 396 de eleve 68 erau moldovence. În 1904–1905, la aceeași instituție de învățământ își făceau studiile 56 de moldovence, din cele 343 de eleve³⁶⁴.

În paralel, observăm o evoluție spectaculoasă pentru numărul elevelor evreice. În 1885–1886, la acest gimnaziu își făceau studiile 51 de eleve de origine evreiască, dintr-un număr total de 396 de eleve, în timp ce în 1904–1905 la același gimnaziu își făceau studiile 169 de eleve mozaice, dintr-un număr total de 343 de eleve³⁶⁵. Oricât ar părea de ciudat, această creștere a numărului de elevi mozaici a fost înregistrată în condițiile în care, în 1886–1887, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii. Conform

1887, a studiat la Liceul Richelieu din Odesa până în 1870, apoi în Kamenet-Podolsk; Stamati Nichifor, fiu de nobil, a învățat în familie, născut în 1874; Cerchez Leon; Grossu Afanasi, fiu de negustor, a studiat acasă; Costin Afanasi, născut în 1875, fiu de funcționar, înmatriculat în 1881, a învățat în familie; Ghinculov Petru, născut în 1870, fiu de preot, înmatriculat în 1887, în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Zgura Nicolai, fiu de nobil, născut în 1871, înmatriculat în 1881; Leonard Gheorghe, fiu de nobil, născut în 1871, a intrat în clasa a patra, în 1886; Lașcov Petru, fiu de funcționar, născut în 1873, înmatriculat în 1885, în clasa a treia, a învățat la Gimnaziul nr. 1; Neaga Efgraf, fiu de preot, născut în 1887, înmatriculat în 1886 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Bodesco Vladimir, fiu de funcționar, născut în 1868, a intrat la gimnaziu în 1885 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Galațan Ivan, fiu de funcționar, născut în 1869, înmatriculat în 1885 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1, a învățat în clasa a treia doi ani; Doncev Serghei, fiu de nobil, născut în 1869, înmatriculat în 1886 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Roseti Ivan; Țurcanu Timofei, fiu de funcționar, înmatriculat în 1879, a învățat doi ani în clasa a șasea; Bargan Alexandr, clasa VII; Ghijdeu Lev, clasa a șaptea, fiu de funcționar, născut în 1860, a învățat în mai multe gimnazii, inclusiv la Gimnaziul nr. 1; Cristi Constantin, fiu de nobil, născut în 1868, a învățat în Gimnaziul nr. 1 până în clasa a cincea; Sârbu Ivan, fiu de boier, născut în 1871, clasa a șaptea (A.N.A. D.G.A.N., F. 1772, inv. 7, d. 152, f. 1–10).

³⁶² *Ibidem*.

³⁶³ *Ibidem*.

³⁶⁴ ANA DGAN, F. 1862, inv. 36, d. 23, f. 2–40.

³⁶⁵ *Ibidem*.

datelor statistice, în Basarabia au fost atestate în 1903 aproximativ 250.000 de evrei, alcătuind circa 11% din întreaga populație a guberniei. La mijlocul secolului al XIX-lea, în județele de nord ale guberniei au fost înregistrați doar 78.000 de evrei³⁶⁶, în condițiile în care numărul locuitorilor regiunii nu depășea 710.000 de locuitori.

Gimnaziul de Fete din Soroca, deschis la 28 septembrie 1900, avea trei clase de bază, după care au fost deschise în fiecare an câte o clasă, de la cea preparatoare până în clasa a opta. Gimnaziul avea localul său special construit, o clădire cu etaj dotată cu demisol și secțiune specială pentru sistemul de încălzire. Edificiul era situat în cea mai importantă zonă a orașului, dispunea de curte largă, îngrădită cu un gard de piatră. Conform datelor statistice, numărul elevelor acestei instituții de învățământ a crescut constant. La începutul anului 1908, aici își făceau studiile 328 de fete. Din punct de vedere confesional, 57% erau creștine, majoritatea ortodoxe, iar 43% erau, cel mai probabil, evreice. În ce privește categoriile sociale, 54% din eleve erau din familii de târgoveți (*мещане*), iar 12,1% – din familii de nobili. Administrația gimnaziului a consemnat în 1907 o creștere cu 3,3% a numărului elevelor din familii de nobili, și cu 1,1% a numărului celor din familii compuse din cetățeni de onoare ori târgoveți³⁶⁷. În 1906–1907, reușita școlară constituia 89,7%, promovând fără examene 169 de eleve (60,2%); au absolvit gimnaziul 45 de eleve (14,4%). Cea mai joasă reușită a fost înregistrată la matematică (70%) și la limba rusă (76%)³⁶⁸.

Efortul autorităților ruse să transforme învățământul secundar într-un tărâm exclusiv al nobililor ruși/ rusificați s-a ciocnit de împotrivirea coloniștilor bulgari din sudul Basarabiei. Vâzându-și amenințate înlesnirile acordate de administrația românească, etnicii bulgari se opuneau aplicării riguroase a regulamentelor discriminatorii adoptate în anii 80 ai secolului al XIX-lea. În 1908, directorul Gimnaziului *Împăratul Aleksandru al III-lea* critica gestionarea defectuoasă a mijloacelor financiare de către Comitetul de epitropi. Profesorul semnală ingerințele comitetului în activitatea didactică. El denunța veniturile neînsemnate din terenurile agricole, mizeria, frigul și lipsa de spațiu în sălile de clasă și în pension, atitudinea neglijentă a colegilor săi față de programe, aprecierea superficială a cunoștințelor elevilor, promovarea acestora dintr-o clasă în alta cu ghiotura. De asemenea, directorul critica comitetul de epitropi pentru că sprijină elevii nedisciplinați, în special din partea celor care se numără printre audienții liberi (*вольнослушатели*). În viziunea sa, profesorii erau acuzați pe nedrept că elevii nu învățau

³⁶⁶ Князь С.Д. Урусов, *Записки губернатора*, Chișinău, „Litera Internațional”, 2004, p. 238–239.

³⁶⁷ *Ibidem*.

³⁶⁸ ANA DGAN, F. 1862, inv. 44, d. 51, f. 1–10.

barem să citească în franceză și germană. În opinia directorului, un comportament care trebuia sancționat era obișnuința învățătorilor și profesorilor bulgari să vorbească cu elevii lor la lecții în bulgară. În același timp, semnala el, atitudinea bulgarilor față de ruși se manifesta prin reclamații și denunțuri. Menirea Gimnaziului *Împăratul Aleksandru al III-lea* trebuia să fie, conform declarațiilor sale, un model pentru gubernie și circumscripție, „promotorul originilor ruse curate în regiune, lumânarea învățământului rus printre bulgari, să contribuie la contopirea intereselor locale înguste cu cele ale eliberatorilor Bulgariei, mama noastră comună, Rusia”. El mai remarcă faptul că, deși numărul elevilor bulgari creștea treptat în gimnaziu, localul școlii rămânea același. Viața progresa puțin în Bolgrad, consemna el, iar gazdele care ar corespunde normelor igienice și celor de supraveghere aproape că lipseau³⁶⁹.

Directorul gimnaziului considera că la bulgari este *foarte dificil* să verifici relațiile de rudenie, întrucât fiecare etnic are două sau trei nume de familie. Prin urmare, constata profesorul, supravegherea gazdelor era imposibilă și, în consecință, procesul de studii avea de suferit: „În apartamente sunt cazați candidații la obținerea funcției de învățător, cei care sunt exmatriculați, cei care nu pot fi nicidecum sub controlul administrației gimnaziale. Ar fi bine să fie reduse localurile în care se vinde alcool în Bolgrad, unde se face abuz de băutură din cauză că fiecare bulgar face vin”. Pentru combaterea alcoolismului la Bolgrad, directorul gimnaziului sugera deschiderea unei săli de cursuri în care să fie aduși localnicii în zilele de sărbătoare și să li se cultive patriotismul cu teme de istorie rusească. Cu ajutorul istoriei, sugera el, putea să se cultive în inimile bulgarilor dragostea față de Rusia³⁷⁰.

Din cele 36 de instituții de învățământ secundar, în Chișinău funcționau 14, în orașele județene – 15, iar în alte orașe – 6 și în mediul rural – un gimnaziu. Acest număr mic de școli secundare, în special în județe, denotă lipsa de acces la învățătură pentru întreaga populație a guberniei: o instituție de învățământ secundar revenea la 70.000 de locuitori³⁷¹. Gimnaziile erau accesibile doar pentru clasele dominante, fapt demonstrat de componența etnică și socială a gimnaziilor din Basarabia. În anul de studii 1914–1915, în 29 de gimnazii de băieți și fete, din 5.657 de elevi, doar 982 (14,8%) o alcătuiau copiii de țărani înstăriți³⁷².

Prin urmare, ar fi exagerat dacă am acorda limbii ruse și discriminării cea mai mare importanță dintre factorii care au împiedicat etnicii români să meargă în școlile secundare

³⁶⁹ ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8939, f. 2.

³⁷⁰ ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8939, f. 3.

³⁷¹ Т. А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР*, Кишинев, 1950, p. 154.

³⁷² *Ibidem*.

rusești. Evreii, de exemplu, au fost supuși aceluiași persecuții, dar numărul elevilor de origine ebraică a cunoscut o creștere spectaculoasă.

Am putea admite că acest rezultat a fost determinat de strictețea regulilor de admitere în gimnazii, conform cărora elevii trebuia să locuiască în casele părinților lor sau în locuințele gazdelor aprobate de către administrația școlară. Totodată, nu trebuie neglijat efortul impresionant pe care îl făceau părinții evrei pentru a-și înregistra copiii la gimnaziu.

Drept concluzie, relevăm că învățământul secundar era accesibil în principal doar copiilor de nobili și de funcționari țariști. Elevii cu nume românești din instituții de învățământ mediu erau trecuți ca ruși, ceea ce denotă o asimilare a elitelor locale de către societatea rusească.

Învățământul secundar rămânea inaccesibil țăranilor moldoveni atât din cauza lipsei lor de interes față de acest tip de școli, cât și a condițiilor impuse de politica autocrației. Dintre acestea menționăm: numărul mic de gimnazii, ruptura dintre învățământul primar și cel secundar, taxele de studii, uniforma și manualele scumpe și, cel mai important, îngrădirea națională și socială.

În pofida acestei politici de descurajare a elevilor din păturile mijlocii să își facă studiile în gimnazii, constatăm o creștere constantă a numărului de elevi evrei. Această creștere a fost înregistrată inclusiv în contextul în care, în 1886–1887, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții etniei respective.

În acest context, reușita slabă a elevilor moldoveni în școlile secundare rusești nu poate fi explicată doar prin politica discriminatorie a autorităților țariste, ci și printr-o precară cultură educațională.

4.3. Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar

Conform programei, istoria se predă începând din clasa a III-a și până în clasa a VIII-a. În clasele a III-a–a VII-a erau prevăzute câte două ore pe săptămână, iar în clasa de absolvire, a VIII-a, istoria se predă câte trei ore pe săptămână. După constatarea eșecului sistemului clasicist, în locul orelor de latină și greacă, au fost introduse ore de limba rusă, franceză, germană și istorie.

În fondurile Agenției Naționale a Arhivelor și ale Direcției Generale a Arhivei Naționale este conservat un amplu material documentar ce cuprinde dări de seamă ale profesorilor de istorie ai instituțiilor de învățământ secundar din Chișinău. Acestea denotă, de exemplu, că la Școala particulară de fete a lui Aleksandr Dalis, în anul de studii 1873–1874, în cele două clase de-a treia, de bază și paralelă, începând de la 24 august până la 5 decembrie, au fost predate câte două ore de istorie pe săptămână. În cadrul acestora, au fost studiate subiecte din istoria Rusiei,

începând cu formarea statului rus (secolul al X-lea) până la încheierea domniei lui Ivan cel Groaznic (1584). Profesorii au folosit ca material didactic manualul lui D.I. Ilovaiski, un slavofil înveterat. El considera narațiunea din cronica *Летописный рассказ* despre invitarea varegilor la conducerea cnezatelor ruse *absolut legendară* și, în baza acestor considerații, repudia episoadele legate de Riurik, căruia tradiția i-a atribuit calitatea de întemeietor al Cnezatului Novgorodului. D.I. Ilovaiski era adeptul originilor sudice ale organizării politico-statale a rușilor: „În primele patru secole din istoria noastră, Kievul și regiunea acestuia au servit drept puncte centrale ale vieții politice a poporului rus. Această regiune se numea în realitate *Pământ rusesc*, deoarece triburile polenilor, care o populau, se numeau *rusești*”³⁷³.

Un alt instrument didactic utilizat în aceeași școală era un atlas al lui Zolotov, alcătuit din articole cu caracter istoric semnate de Vasili Vodovozov, discipol al lui Ușinski. Profesorul pune accentul pe textele despre Vladimir Monomah (1113–1125), Aleksandr Nevski (1220–1263), despre viața și moravurile tătarilor, după notele lui Giovanni da Pian del Carpine³⁷⁴. O profesoară notează în darea sa de seamă: „Cerându-le elevelor să cunoască evenimentele istorice, m-am oprit în mod special la bine-cunoscutele personalități ale fiecărei perioade: Vladimir Monomah; din vremurile jugului mongol; Aleksandr Nevski, învingătorul suedezilor și germanilor; Daniil Romanovici, care a luptat împotriva polonezilor. Elevele au avut dificultăți la relatarea evenimentelor istorice”. Urmărind accentele acesteia, observăm că este vorba cu precădere de personalități care au luptat împotriva țărilor occidentale³⁷⁵.

La Gimnaziul de Fete din Chișinău, pentru predarea istoriei slavilor, profesorii foloseau volumul istoricului rus Aleksandr Ghilferding, lucrare scoasă în 1855, cu titlul *История балтийских славян* (*Istoria slavilor baltici*). Autorul evocă curajul slavilor baltici și caracterul lor războinic: „Sudul Mării Baltice era populat de o mulțime de triburi slave. Erau foarte *multe, mari și mici*. Cele mai importante erau pomorenii, ranii, liuticii și veleții, gavolenii, bodricii. Vecinii de nord și de vest ai acestora, triburile germane, îi numeau pe toți *venzi* sau *vinzi*. Pentru caracterul lor războinic și feroce, veleții au fost numiți de către vecinii lor *liutici*. Cronicile germane îi prezintă pe slavi ca oameni *curajoși și cruzi*; faima lor a ajuns în multe țări. În secolul al XI-lea, englezii îi califică pe slavi drept cel mai războinic popor pe mare și pe uscat, iar italienii spun că sunt cei mai cruzi dintre triburile germane”. Sugestiv este faptul că ediția din

³⁷³ *Исторія Росії*. Соч. Д. Иловайско^{го}. Ч. 2. Владимірскій періодъ, Москва. 1880, р. I.

³⁷⁴ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 256, f. 160.

³⁷⁵ *Ibidem*.

2010 a acestei lucrări a apărut cu alt titlu, și anume: *Когда Европа была нашей*³⁷⁶ (*Când Europa era a noastră*).

Observăm că lupta împotriva *invadatorilor străini* ocupa un loc central în instrumentele didactice. Drept mostră a discursului istoric ne poate servi opera cunoscutului istoric rus Maksim Maksimovici Kovalevski: „Slavii erau deseori nevoiți să înfrunte popoarele care voiau să le cucerească teritoriul – ei știau să se ascundă în iarbă în locuri înalte și să năvălească pe neobservate asupra dușmanului; se scufundau în apa rece a râurilor, respirând cu stuf. Popor ospitalier, slavii nu iubeau războiul. Când slavul pleca de acasă, lăsa pe masă mâncare și nu închidea niciodată ușa, ca străinul să poată să intre, să mănânce și să se odihnească. Cu toate astea, invadatorii nu au conștientizat să ne atace. Rând pe rând, au venit din Nord și Est”³⁷⁷.

La Gimnaziul de zemstvă din Chișinău, în clasa a V-a, se predă *Istoria Rusiei* de la întemeierea statului rus până la jugul mongolilor; în clasa a VI-a, de la domnia lui Ivan cel Groaznic (1547–1584) până la Fiodor Alekseevici (1676–1682); în clasa a VII-a, de absolvire, de la Petru cel Mare până la Elisaveta Petrovna (1742–1761). Optând pentru aceste conținuturi, profesorii urmăreau, probabil, să cultive convingeri pacifiste, însă efectul era absolut invers. Glorificându-l pe Aleksandr Nevski, ei alimentau involuntar spiritul războinic.

La Gimnaziul de fete din Chișinău, constatăm o altă programă. *Istoria Universală* se predă în clasele a IV-a, a V-a, a VI-a: câte trei ore pe săptămână în clasa a IV-a și câte două ore în clasele a V-a–a VI-a. În clasa a IV-a, se predă niște cunoștințe preliminare: istoria popoarelor orientale – evreii, fenicienii, asirienii, babilonienii, midienii și perșii – și *Istoria grecilor antici până la Războiul Peloponesiac* (431–404). În clasa a V-a, se studia domnia împăraților Constantin al XIII-lea, Theodosiu al XIII-lea, expansiunea Imperiului Roman. Din istoria Evului Mediu, se predă formațiunile statale ale germanilor, normanzilor și statele formate de către aceștia, Carol al XIII-lea, slavii, Iustinian, statele slave și *Arabia*. În clasa a VI-a – Renașterea și Umanismul, Martin Luther, Reforma protestantă în Biserica Romano-Catolică, Reforma în Elveția, Jean Calvin, Reforma în Anglia, Contrareforma și Războiul de 30 de ani. În calitate de materiale didactice, în clasa a IV-a, erau folosite textele selectate de profesorul german Hermann Weiss despre popoarele orientale și manualul de istorie universală, cu o privire specială asupra culturii, al aceluiași autor. La *Istoria Greciei Antice* era folosită *Iliada* lui Wagner; în clasa a V-a profesorii au utilizat ca instrument didactic *Istoria Universală*, manual alcătuit de istoricul

³⁷⁶ Гильфердинг Александр, *Когда Европа была нашей*, http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding_-_Istoriya_baltiyskih_slavyan.html, p. 100.

³⁷⁷ Ferro Marc, *La Grande Guerre 1914–1918*. Préface de Pierre Renouvin, membre de l'Institut, Editions Gallimard, 1969, p. 30–31.

german Georg Weber³⁷⁸. În clasa a VI-a, la aceeași instituție de învățământ, au fost folosite lucrările istoricilor germani Georg Weber și Friedrich Christoph Schlosser. În darea de seamă, profesoara arată că a fost preocupată de însușirea corectă și conștientă a faptelor istorice, oprindu-se în special la următoarele evenimente: comerțul și coloniștii fenicieni, modul de viață al popoarelor orientale, modul de viață al grecilor, instituțiile publice, condițiile în care s-au constituit statele germane, importanța bisericii în acest proces; cauzele răspândirii intense a islamului, cauzele Reformei, acțiunile iezuiților, situația Germaniei după Războiul de 30 de ani (1618–1648). Profesoara precizează că a evaluat toate elevele de șase ori. Manualul lui Gustave Zeiss³⁷⁹, profesor la Gimnaziul din Weimar, a fost larg răspândit în instituțiile de învățământ. Spre deosebire de celelalte lucrări didactice, manualul acestui autor se deosebește printr-o abordare inedită a istoriei universale pentru epocă, acordând un rol mai important culturii.

În timp ce alte volume acordă mai mult spațiu istoriei politice, profesorul Gustave Zeiss consideră că o astfel de prezentare a faptelor istorice este incompletă. Demersul acestui autor este oarecum insolit pentru peisajul literaturii didactice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când discursul istoric se reducea în mare la istoria politică și patriotism. „Istoria politică, susținea el, arată foarte frecvent omul din partea sa mai puțin curată, mai puțin ideală, mânată de iubirea de putere, egoism și patimi. În timp ce lucrările scriitorilor, pictorilor și savanților, marile descoperiri și invenții sunt rezultate ale însuflețirii curate și ale tendințelor nobile spre binele comun. Toate acestea îmi întăresc convingerea că istoria universală va ocupa un loc mai important în sufletul elevilor și îi va atrage pe aceștia atunci când se va acorda un spațiu mai mare culturii. Istoria culturii nu trebuie să fie prezentată ca anexă a istoriei politice. Totodată, istoria universală nu trebuie să se reducă la viața politică a popoarelor, ci să includă întreaga istorie a dezvoltării umane”³⁸⁰.

Gustave Zeiss contesta latinitatea românilor, prezentându-i ca unici descendenți ai tracilor: „Neamul tracilor locuia la est de cel al ilirilor și la nord de Grecia până la Dunăre, Marea Neagră și Marea Egee. Câteva secole până la Hristos, reprezentanții acestui neam s-au răspândit dincolo de Dunăre, în actuala Valahie și Ungarie. Popoarele acestei familii au fost tracii în sens îngust, odrizii, tribalii, mezii, dacii și, în opinia unor savanți, macedonenii. Singurii

³⁷⁸ Учебник Всеобщей истории с точки зрения культуры. Сочинение Доктора Густава Цейса, профессора Веймарской Гимназии. Перевод И. Катаева. Часть I. Древняя История. Выпуск Первый. Восточные Народы, Санкт Петербург, Издание Товарищества Общественная польза, 1862. (http://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000353664/viewer/) p. I–IV.

³⁷⁹ Ibidem, p. VI–VII.

³⁸⁰ Ibidem, p. VII.

urmași ai acestora, amestecați cu alte popoare, sunt în principal vlahii sau valahii, care se numesc români, adică romani”³⁸¹.

La Gimnaziul de fete din Chișinău, la disciplina *Istoria Universală*, se studia istoria Franței, de la Ludovic al XIV-lea la Consulatul lui Napoleon Bonaparte, istoria Germaniei din aceeași perioadă, a Angliei, a Suediei și a Danemarcei. Se recapitula istoria Rusiei de la formarea statului până la domnia lui Boris Godunov (1587–1598). O profesoară de la acest gimnaziu reclamă lipsa materialelor didactice³⁸². În timp ce instrumentele didactice la *Istoria Rusiei* se înscriu în tendința epocii de cultivare a patriotismului și implicit a urii față de *dușmanul național*, la manualele *de Istorie Universală*, în instituțiile de învățământ din Basarabia, se foloseau traduceri ale profesorilor germani, semnate în mare parte de către Nikolai Cernîșevski. Aceste instrumente didactice elaborate la mijlocul secolului al XIX-lea promovează un discurs tolerant, unele dintre ele păstrându-și valoarea didactică.

În ce privește predarea istoriei la Gimnaziul nr. 1 din Chișinău, acest subiect a fost discutat în mai multe rânduri în urma controalelor efectuate de către epitropii Circumscripției de învățământ Odesa. De exemplu, în 1854, a fost efectuat un asemenea control de către inspectorul de circumscripție Lealikov, care a propus să i se facă observație profesorului Hașcinski pentru reușita slabă a elevilor la disciplina *Istorie*. Același profesor a fost criticat pentru activitatea sa în 1857 de către epitropul Circumscripției de învățământ Odesa, chirurgul Nikolai Ivanovici Pirogov. El semnală că cele mai slabe rezultate au fost înregistrate de către Hașcinski, care nu a reușit să cultive la elevi dorința pentru cunoașterea evenimentelor istorice, a locurilor și țărilor în care s-au desfășurat³⁸³. Directorul Gimnaziului nr. 1 din Chișinău, Kiril Ianovski, oferă o descriere expresivă a profesorului de istorie Sever Iakovlevici Hașcinski: „Acesta obliga elevii să răspundă *mot à mot* din manual, să nu permită înlocuirea niciunui cuvânt [...]. Odată cu introducerea unui manual nou, el se considera obligat să îl învețe pe de rost”³⁸⁴.

În urma acestei predări, continuă Ianovski, *în formă de cuvinte și fraze, și nu idei*, elevii învățau pe dinafară temele, iar profesorul era *atât de tocit și el*, încât era incapabil să formuleze o întrebare în baza celor citite³⁸⁵. Un alt profesor de istorie, Dolinski, este portretizat de Ianovski drept *un cinic și nechibzuit*, care obișnuia să se angajeze cu elevii săi în controverse despre Evanghelie: „Unii spuneau că această carte merită să fie numită sfântă pentru că niciuna dintre

³⁸¹ *Ibidem*, p. 18.

³⁸² ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 256, f. 160.

³⁸³ *Ibidem*.

³⁸⁴ *Ibidem*.

³⁸⁵ *Ibidem*.

lucrările pe care le cunoaștem nu cuprinde atâtea adevăruri morale înalte. Alții o asociau cu Coranul, Talmudul etc. Și aici a intervenit Dolinski, spunându-le: *Încetați să vă certați! Haideți să vorbim despre altceva, iar despre Evanghelie vă voi spune că este prost cel care a scris-o și cei care o citesc!*”³⁸⁶. Unul dintre elevii apărători ai Evangheliei, Meleca, subliniază Ianovschi, i-a replicat: „Nu putem fi de acord cu opinia dvs., deoarece Evanghelia este citită în ultimii aproximativ 2.000 de ani. Și numărul celor care o citesc nu se reduce, ci, dimpotrivă, crește cu fiecare an ce trece. Prin urmare, Evanghelia nu este o carte proastă, proști ar putea fi numiți criticii săi și cei care o consideră astfel”. Dolinski a fost atât de surprins de opinia elevului, detaliază Ianovski, încât nu a putut să îi spună nimic. Majoritatea elevilor l-au susținut pe Meleca. Numirea lui Kiril Ianovski în funcția de director al gimnaziului, în locul lui Peatin, a dus la revocarea profesorului Dolinski³⁸⁷.

Potrivit militantului pentru unirea Basarabiei cu România, Ion Pelivan, istoria era un mijloc deosebit de important pentru plămuirea supușilor Imperiului țarist în cadrul seminarelor pedagogice, în gimnazii, alte instituții de învățământ, indiferent de subordonarea instituțională a acestora: „Școlarilor mai în vârstă, mai ales celor din clasele superioare ale Seminarului, li se tălmăcea că Rusia are misiunea de la Dumnezeu de a stăpâni lumea întreagă și că această lume trebuie salvată de influența primejdioasă politică, morală și culturală a Franței voltairiane, ateiste și republicane, Franței putrede și degenerate, a Franței care este patria revoluțiilor și a tuturor ideilor și curentelor imorale și antisociale”. În antiteză, elevilor li se tălmăcea că „Rusia este cea mai mare și mai tare țară din lume, că nicio altă țară nu are ceva asemănător cu *Царь Пышка* și *Царь Колокол* din Moscova și că alte țări popoare și seminiții – ca grecii, bulgarii, sârbii, românii, muntenegrenii, cehii ș.a. – scăpați de sub jugul turcilor și altora – trăiesc numai din mila, bunătatea, ajutorul și răbdarea singur stăpânitorilor țări ai Rusiei și ai pravoslavnicului popor rus”.

Profesorii disciplinelor menționate nu ezitau să ofenseze elevii români, spunându-le că această etnie ar descinde din tâlharii exilați pentru faptele lor criminale din Roma și Italia în Dacia. Referindu-se la acest aspect, Pelivan relatează: „În manualul de geografie generală pentru școlile secundare nu se vorbea despre România decât pe un spațiu de 20–30 de rânduri. Tot așa și în manualul de istorie generală privitor la Istoria Românilor; țin minte că profesorul Seminarului Teologic din Chișinău, Elefterie Eliseevici Mihalevici, la lecții ne povestea că despre originea românilor există în știința istorică două teorii. După una, românii ar fi de origine țigănească. Ca

³⁸⁶ *Ibidem.*

³⁸⁷ *Ibidem.*

probă de verosimilitate a acestei teorii dânsul se referea la lăutarii țigani din Basarabia, care spuneau într-adevăr că sunt români și vorbesc românește”. „După altă teorie, mai științifică, ironiza Pelivan, românii ar fi urmașii și descendenții tâlharilor exilați acum 18 veacuri pentru faptele lor criminale din Roma și Italia în Dacia cucerită de împăratul Traian, după cum Rusia își trimite hoții săi și elementele periculoase statului în Siberia. Despre limba moldovenească ni se spunea că este o limbă cu totul primitivă, mojicească, vorbită numai de țărani, proști și incuți, limbă în care nu se putea exprima nicio idee abstractă sau mai înaltă, o limbă veche stricată, un fel de jargon amestecat cu cuvinte rusești, turcești etc. Și că limba moldovenească nu are nimic în comun cu limba românească... Tineretul nostru școlar, încheia Pelivan, în majoritatea lui, era așa de convins de această *axiomă* încât nu-și putea închipui că poate să existe în limba românească geometria, matematica, fizica, algebra..., adică știință și literatură.”³⁸⁸.

Un alt militant pentru unirea Basarabiei cu România, Pan Halippa, relatează în memoriile sale despre profesorii, inclusiv cei de istorie, de la Seminarul Teologic din Chișinău. Acesta nu vorbește despre cultura istorică a cadrelor didactice din această instituție de învățământ, ci deplânge faptul că era interzisă predarea disciplinelor în română: „Chestiunea de mai sus o mai discutam cu preotul Mihalevici, care ne predă istoria generală, și cu părintele Vasile Glavan, care ne predă limba franceză. Ambii știau să vorbească moldovenește bine, dar nu aveau dreptul să predea în limba noastră maternă. Ambii ne asigurau că în viața practică vom ști să soluționăm această chestiune după cărțile bisericești vechi tipărite în limba moldovenească... Un interesant profesor la seminarul nostru din Chișinău era și Gheorghe Ponomariov, care ne predă istoria civilă, dar care și el se ferea să atingă problema predării în limba maternă, deși la origine probabil că era urmaș al vreunui panamar din Basarabia noastră”³⁸⁹.

Drept concluzie, menționăm că predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia, în a doua jumătate de secolului al XIX-lea—începutul secolului al XX-lea, are aceleași neajunsuri proprii conținuturilor instrumentelor didactice din Occident axate pe cultivarea sentimentului patriotic.

Deși un număr important din manualele și cărțile de istorie din Imperiul Rus erau traduceri ale lucrărilor semnate de istorici germani, profesorul de istorie, punând un accent exagerat pe cultivarea sentimentului de dragoste și devotament față de patrie, cultiva aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți.

³⁸⁸ Ioan Pelivan, *Basarabia cea diferită de Rusia*, în „Magazin istoric”, martie 2006, București, p. 20.

³⁸⁹ Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa, Apostol al Basarabiei. Studii, documente, materiale*, Chișinău, 2013, p. 70–71.

În pofida promovării învățământului intuitiv, singura *metodă* de predare-învățare rămânea ca odinioară, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor și învățarea acestora pe dinafară. Mai mult, responsabili din învățământ au consemnat lipsa aptitudinilor de predare ale profesorilor de istorie, fie aceștia chiar absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior cu profil pedagogic.

Elevii români din cadrul acestor instituții de învățământ, în special la lecțiile de istorie, au fost supuși unei campanii sistematice de umilire și discriminare, subliniindu-se absența originii latine a acestora atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în conținuturile manualelor de istorie, fie acestea și germane.

4.4. Concluzii

Deși legislația școlară de la 1864 a prevăzut anumite mutații liberale, inclusiv accesarea la studii a copiilor evrei, învățământul secundar rămânea unul conservator, ce favoriza doar nobilimea.

După adoptarea sistemului clasicist, în 1871, școala reală a fost defavorizată în raport cu gimnaziul clasic. Prioritizarea limbilor clasice a dus la o reducere constantă a reușitei școlare și la formalism în instituțiile de învățământ. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și cea franceză. Odată cu consolidarea regimului autocrat, responsabili din educație au aplicat măsuri menite să reducă numărul elevilor evrei și români. Chiar și așa, numărul elevilor de origine ebraică a cunoscut o creștere spectaculoasă. Această creștere a fost înregistrată inclusiv în contextul în care în 1886–1887 Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii.

Elevii cu nume românești din instituțiile de învățământ mediu erau trecuți cu precădere ca ruși, ceea ce denotă o asimilare a elitelor locale de către societatea rusească. Învățământul secundar rămânea inaccesibil țăranilor moldoveni atât din cauza lipsei lor de interes față de acest tip de școli, cât și a condițiilor impuse de politica autocrației. Dintre acestea, menționăm numărul mic de gimnazii; ruptura dintre învățământul primar și cel secundar; taxele de studii, uniforma și manualele scumpe și, cel mai important, îngrădirea națională și socială. Reușita slabă a elevilor moldoveni în școlile secundare rusești nu poate fi explicată doar prin politica discriminatorie a autorităților țariste, ci și printr-o precară cultură educațională.

Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia a avut aceleași neajunsuri proprii manualelor din Occident, axate pe cultivarea sentimentului patriotic. Punând un accent exagerat pe sentimentul de patriotism, profesorul cultiva aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți. În pofida promovării învățământului intuitiv, singura

metodă de predare-învățare continua să fie, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor. La lecțiile de istorie, elevii români erau supuși umilirii și discriminării, negându-se ipoteza originii latine a românilor, atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în textele din manualele de istorie.

5. CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Analiza istoriografiei referitoare la subiectul tezei și a izvoarelor cu privire la instrucțiunea publică rusească în Basarabia de la mijlocul secolului al XX-lea–începutul secolului al XX-lea ne permite să tragem următoarele concluzii:

1) Constatăm lipsa unor cercetări tematice speciale, care ar reconstitui obiectivele autorităților ruse în domeniul educației între Prut și Nistru în condițiile reformelor liberale de la mijlocul secolului al XIX-lea și ale proclamării statului român modern. În istoriografie lipsește cadrul juridic de funcționare a infrastructurii școlare și peisajul integral al acesteia. Metodele de predare și practicile pedagogice utilizare de responsabilii școlari ruși au cunoscut o abordare eronată, care necesită să fie reconsiderată. Am depistat lipsa unui studiu care ar explica exhaustiv analfabetismul masiv la etnicii români. Considerăm că acest fenomen trebuie raportat atât la minoritățile etnice din cadrul Basarabiei țariste, cât și la statele din sud-estul Europei de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Am observat deopotrivă absența unui studiu complex despre învățământul secundar în perioada cercetată, care ar aborda legislația, evoluția rețelei școlare și imaginea elevului basarabean în instituțiile de învățământ secundar din Imperiul Rus.

2) Decizia privind interzicerea predării limbii române la Gimnaziului Regional din Chișinău în februarie 1866 a avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a moldovenilor, iar evenimentele din România au constituit o oportunitate care a justificat accentuarea omogenizării. Pentru a asigura funcționarea infrastructurii școlare, autoritățile de la Sankt-Petersburg au stabilit instruirea învățătorilor moldoveni în seminare deschise în orașe județene rusofone. În 1884, deși Consiliul Eparhial Școlar a fost invitat să participe la domeniul educațional, instituția școlară care a dat tonul asimilării a rămas școala ministerială-model.

În 1905, revendicarea privind introducerea predării în limba română în școlile primare a fost respinsă în Basarabia în contextul în care a fost încurajată aici folosirea unei limbi *moldovenești* neaoșe, deosebite de limba literară românească în scopul de a împiedica vorbirea între Prut și Nistru a limbii literare române. Singura limbă literară permisă în Imperiul Rus era limba rusă. În 1910, după ce a fost respinsă inițiativa deputatului Dumei de Stat, Dionis Gulkin, privind deschiderea școlilor primare de o clasă cu predare în limba română, moldovenii au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bieloruși și ucraineni, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă. În paralel, au fost interzise manualele cu texte românești și încurajate cele cu litere rusești și cuvinte cu rădăcină slavă și rusească, cu scopul de

a izola moldovenii dintre Prut și Nistru de conaționalii lor din România și să îi pregătească pentru integrarea lor în *lumea rusă*.

3) În perioada 1861–1884, autoritățile școlare ruse au făcut din instrucțiunea publică un apanaj al Ministerului Instrucțiunii Publice. Responsabilii școlari au implementat cadrul juridic – contractele cu comunitățile rurale și reforma militară din 1874 –, care a asigurat instituțiile de învățământ primar cu mijloacele de întreținere. Ministerul Instrucțiunii Publice a identificat tipul de școală, termenul de studii și metodele de rusificare *rapidă* și *conștientă* a populației bășinașe. Rețeaua școlară edificată de Direcția Școlilor Populare acoperea preponderent județele Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail.

În 1884, în contextul consolidării regimului autocrat, Consiliul Eparhial Școlar a edificat o rețea de școli parohiale care copiau modelul școlilor ministeriale-model. Consiliul și-a concentrat eforturile în județele Orhei, Bălți, Soroca și Hotin. Principalul finanțator al celor două tipuri de școli – parohiale și ministeriale-model – au fost comunitățile rurale. Direcția Școlilor Populare și Consiliul Școlar Eparhial au deschis aceste școli în zonele în care comunitățile rurale puteau să participe la întreținerea lor. Începând cu 1897, zemstvele au fost obligate să deschidă instituții de învățământ în județele cu infrastructură școlară precară – Soroca, Bălți și Hotin. În urma constatării eficienței lor, autoritățile au acordat prioritate școlilor ministeriale cu termenul de studii de cinci ani datorită termenului mai mare de studii. Autoritățile considerau că școlile respective sunt cele mai indicate pentru plăsmuirea unor oameni ruși.

Chiar dacă autoritățile ruse au făcut investiții considerabile în infrastructura școlară pentru a o transforma în vehicul de asimilare lingvistică, sărăcia și viața patriarhală locală au împiedicat realizarea unei rusificări *rapide și conșiente*. Am constatat existența aceluiași factori la mai multe state din estul Europei – România, Grecia, Serbia, Bulgaria –, chiar dacă aceste state aveau învățământ primar gratuit și obligatoriu. Toate aceste țări, precum și societatea basarabeană, se aflau sub dominația oralității și lecturii religioase pasive.

4) Deși legislația școlară de la 1864 a prevăzut anumite mutații liberale pentru învățământul secundar, inclusiv accesarea la studii a copiilor evrei, școala medie rămânea conservatoare și favoriza nobilimea. Prioritizarea limbilor clasice a dus la o reducere constantă a reușitei școlare și la formalism în instituțiile de învățământ. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și cea franceză. Odată cu consolidarea regimului autocrat, responsabilii din educație au aplicat măsuri menite să reducă numărul elevilor evrei și români. Cu toate acestea, numărul elevilor de origine ebraică a cunoscut o creștere spectaculoasă. Această creștere a fost înregistrată inclusiv în contextul în

care în 1886–1887 Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii.

Elevii cu nume românești din instituții de învățământ mediu erau trecuți cu precădere ca ruși, ceea ce denotă o asimilare a elitelor locale de către societatea rusească. Învățământul secundar rămânea inaccesibil țăranilor moldoveni, atât din cauza lipsei lor de interes față de acest tip de școli, cât și a condițiilor impuse de politica autocrației. Dintre acestea, menționăm: numărul mic de gimnazii; ruptura dintre învățământul primar și cel secundar; taxele de studii, uniforma și manualele scumpe și, cel mai important, îngrădirea națională și socială. Reușita slabă a elevilor moldoveni în școlile secundare rusești nu poate fi explicată doar prin politica discriminatorie a autorităților țariste, ci și printr-o precară cultură educațională.

5) Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia a avut aceleași neajunsuri proprii manualelor din Occident axate pe cultivarea sentimentului patriotic. Punând un accent exagerat pe devotamentul față de patrie, profesorul cultiva aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți. În pofida promovării învățământului intuitiv, singura metodă de predare-învățare rămânea, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor. La lecțiile de istorie, elevii români erau umiliți și discriminați, accentuându-li-se că originea lor e alta decât cea latină, atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în textele din manualele de istorie (scrise de autori germani).

Recomandări:

1. În opinia noastră, este necesară o detașare a scrisului istoric de contemporaneitate și tratarea temei în contextul istoric al epocii.

2. Este necesară evitarea instrumentalizării discursului istoric și elaborarea acestuia doar în baza documentelor de arhivă, confruntate cu sursele publicate ale epocii. Pledăm pentru o studiere obiectivă a culturii școlii în istoria românilor și aprecierea echilibrată a rolului rusificării în explicarea analfabetismului masiv în mediul etnicilor români din Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea.

3. Cercetarea obiectivă a domeniului educațional în secolul al XIX–începutul secolului al XX-lea este posibilă doar în urma studierii dezvoltării economice a județelor din Basarabia. Explicarea evoluției infrastructurii școlare dintre Prut și Nistru în baza lucrărilor istoricilor sovietici moldoveni prejudiciază cercetarea.

BIBLIOGRAFIE

1. ANA DGAN, Fond 157, *Învățământul secundar*: 5, 61
2. ANA DGAN, Fond 1772: *Inspectoratul XV regional al învățământului public și instituțiile subordonate, orașul Chișinău*: 140, 152
3. ANA DGAN, Fond 1862, *Instituții de învățământ secundar în Basarabia*: 23, 51, 256, 327, 328, 404, 406, 442, 499, 516, 537, 609
4. ANA DGAN, Fond 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*: 6, 8244, 8899, 8939
5. ANA DGAN, Fond 209, *Instituții de învățământ și organe de supraveghere a activităților*: 8, 9, 13, 30, 1105, 1845, 1846, 1847, 1848, 1847
6. ANA DGAN, Fond 316, *Inspectoratele școlilor populare din Basarabia*: 4, 16, 26, 50, 94, 107, 117
7. ANA DGAN, Fond 329, *Oficiul gubernial din Basarabia*: 354
8. Adăniloiaie Nichita, *Istoria învățământului primar: 1859–1918*, Editura Cris Book Universal, București, 1998, 409 p., ISBN: 9789-739-64-927-8.
9. *Anul 1812. Interviu cu D. Dragnev, dr. hab. în ist., prof. univ., membru corespondent al AȘM*. Interviu realizat de Ilie Gulca, în „Jurnal de Chișinău”, 2012, 24 p.
10. Basarab, *Scrisori din Basarabia. 1884–1890*. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Știința”, Chișinău, 2001, 500 p., ISBN 9975-67-257-3.
11. *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012*, Chișinău–Iași. Coordonatori: Prof. univ. dr. Gheorghe CLIVETI, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, 1116 p., ISBN 978-973-27-2397-5.
12. Bezviconi Gheorghe, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 150 p.
13. Boga L.T., *Lupta pentru limba românească și ideia unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1932, 160 p.
14. Boldur A., *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, București, 1992, 544 p., ISBN: 5-85886-027-3.
15. Buzilă Boris, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812–1918; 1918–1944)*. Cuvând-înainte de Dr. Antonie Plămădeală Mitropolitul Transilvaniei, Crișanei și Maramureșului, Editura Fundației Culturale Române, București, Întreprinderea Editorial-Poligrafică ȘTIINȚA, Chișinău, 1996, 375 p., ISBN 9975-67-312-0.

16. Cazacu Petre, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, Știința, Chișinău, 1992, 445 p., ISBN: 5-376-01517-3.
17. Cazimir Ștefan, *Alfabetul de tranziție*. Ediția a doua, revăzută, Humanitas, București, 2006, 156 p., ISBN (10) 973-50-1401-7.
18. *Ceaușescu a fost un patriot, n-a meritat ceea ce i s-a făcut // Interviu cu Vasile Buga, cercetător științific la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului* Disponibil: <https://www.jc.md/%E2%80%9Eceausescu-a-fost-un-patriot-n-a-meritat- ceea-ce-i-s-a-facut%E2%80%9D/>
19. *Centenar Sfatul Țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale*, Chișinău, 2017, 800 p., ISBN 978-9975-139-54-0.
20. Chicaroș Tatiana, Tomuleț Valentin, *Unele probleme privind implementarea limbii ruse în rândurile populației din Basarabia în sec. al XIX-lea (Pe marginea unui raport secret al guvernatorului Basarabiei Aleksandr Konstantinovici)*, în „Universitatea de Stat din Moldova, Studia Universitatis. Revistă științifică”, nr. 10 (60), Chișinău, 2012, Disponibil: <http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1497/06.-p.41-46.pdf?sequence=1&isAllowed=y> . ISSN 1811-2668.
21. Cibotaru F., *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia (1812–1866)*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1962. 239 p.
22. Ciobanu Ștefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992, 270 p.
23. Ciocanu Vasile, *Contribuții istorico-literare*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, 281 p., ISBN 973-577-324-4.
24. Coadă Ludmila, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Pontos, Chișinău, 2009, 201 p.
25. Cojocar Gheorghe E. *Cominternul și originile „moldovenismului”. Studii și documente*, Civitas, Chișinău, 2009, 499 p., ISBN 9789975802932.
26. Colesnic-Codreanca Lidia, *Limba română în Basarabia (1812–1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă*, Museum, Chișinău, 2003, 151 p., ISBN: 9975-906-79-6.
27. Constantiniu Florin, *O istorie sinceră a poporului român*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Univers enciclopedic, București, 1999, 586 p., ISBN 973-8240-67-0.
28. *Cursulu primitiv de limba rumână, compusulu pentru sholele elementare și IV classe gimnaziale de Ioannu Doncevu...Chișineu, Tipografia lui Akimu Popovu*, 300 p.

29. David Alexandru, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812–1918)*. Bibliografie. Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace. Contribuții la vechea literatură românească, Universitas, Chișinău, 1993, 224 p., ISBN: 5-362-00997-4.
30. Dostoievski F.M., *Frații Karamazov*. Roman în patru părți și epilog. Traducere și note de Ovidiu Constantinescu și Isabela Dumbravă, Polirom, 972 p., ISBN: 978-606-539-322-6.
31. Fassel L., *Istoria școlii germane din Basarabia*, Disponibil: www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/LUMINIȚA-FASSEL.pdf
32. Fisher Steven Roger, *O istorie culturală. Cititul. A history of reading. Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok*, Paideia, București, 2021, 468 p., ISBN 9786067484991.
33. Frunțașu Iulian, *O istorie etnopolitică a Basarabiei 1812–2002*, Cartier, Chișinău, 2002, 624 p., ISBN 9975-79-146-8.
34. Grosu Andrei, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus*, Știința, Chișinău, 2013, 216 p., ISBN 978-9975-67-871-1.
35. Gulica Ilie, *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX*, în „Destin românesc. Revistă de Istorie și cultură”, 2010, An V (XVI), nr. 3–4, (67–68), 265 p., ISSN 1857-1964.
36. Gulica Ilie, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, în „Studia Universitatis Moldaviae”, 2015, nr. 4 (84), Seria „Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
37. Gulica Ilie, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*. Disponibil: http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/398/14.p.117-123_sum_84.pdf?sequence=1&isAllowed=y. ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
38. Gulica Ilie, *Învățământul primar rus în Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor rurale (1862–1884)*, în „Destin românesc. Revistă de Istorie și cultură”, 2015, An. 10, Nr. 2, 266 p., ISSN 1857-1964.
39. Gulica Ilie, *Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*, „Studia Universitatis Moldaviae”, 2016, nr. 10 (100), Seria „Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
40. Gulica Ilie, *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX– începutul secolului XX)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2 (102)

(https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Reusita%20elevilor%20moldoveni%20in%20scolile%20primare%20ruse%20din%20Basarabia.pdf) ISSN 1857-2022.

41. Gulica Ilie, *Strategii și practici de rusificare aplicate în școala rusă din Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, în „Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012”, Chișinău–Iași. Coordonatori: Prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, 1116 p., ISBN 978-973-27-2397-5.
42. Halippa Pan, *Publicistică*, Museum, Fundația Culturală Română, Chișinău, 2001, 235 p., ISBN: 9975-906-45-1.
43. Harea Vasile, *Legislația rusească în legătură cu învățământul din Basarabia*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, București, nr. 4, 1920, 796 p.
44. I. Jarcuțchi, S. Valcov, *Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transnistria*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Anul III, 1 (9), Editura „Știința”, Chișinău, 1992, 166 p.
45. *In Honorem Ion Țișcanu. Studii de Istorie a Românilor*, Cahul, 2011, 537 p., ISBN 978-9975-914-53-6.
46. Ioan Pelivan, *istoric al Mișcării de Eliberare Națională din Basarabia*. Ediție îngrijită, studio introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, 646 p., ISBN 978-606-8337-04-3.
47. Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa, Apostol al Basarabiei. Studii, documente, materiale*, Chișinău, 2013, 735 p., ISBN 978-9975-4270-0-5.
48. Ion I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntregirii la Principatele Române 1857–1878*, Editura Enciclopedică, București, 2013, 464 p., ISBN 978-973-45-0676-7.
49. *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*, coordonator și redactor responsabil T.T Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, 334 p., ISBN 5-372-00457-6.
50. *Marele pedagog rus K.D. Ușinski*, Editura „Lumina”, Chișinău, 1974, 246 p.
51. Marian L., *Cultura și școala*, în „Basarabia. Monografie, sub îngrijirea Dlui Ștefan Ciobanu”, Impimăria Statului din Chișinău, 1926, 330 p.

52. Moldovanu Dumitru, *Haiducul Tobultoc*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1981, 228 p., ISBN 978-9975-61-497-9.
53. Munteanu Ștefan, Țară Vasile D., *Istoria limbii române. Privire generală*, București, Editura didactică și pedagogică, 1978, p. 256.
54. Murgescu Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010, 526 p., ISBN 9789734616657.
55. Mușat Mircea, Ardeleanu Ion, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 723 p.
56. Negrici Eugen, *Iluziile literaturii române*, Editura Cartea Românească, București, 2008, 296 p., ISBN 978-973-46-7074-1.
57. Negru Gheorghe, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), 210 p., ISSN 1857-1964.
58. Negru Elena, *Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească*, Prut Internațional, Chișinău, 2003, 200 p., ISBN: 9975-69-395-4.
59. Negru Gh., *Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)*, *Revista de Istorie a Moldovei*. Anul V, 1994, 2 (18), 160 p.
60. Negru Gheorghe, „*Cazul Doncev*” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866), „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură”, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), 216 p., ISSN 1857-1964.
61. Negru Gheorghe, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revistă de Istorie a Moldovei”, 3–4 (23–24) 1995, iulie–decembrie, Chișinău, 1995, 120 p.
62. Negru Gheorghe, *O tentativă nereușită de a înființa în Basarabia o tipografie moldovenească*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1–2, 1997, 160 p.
63. Negru Gheorghe, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, Prut Internațional, 2000, 200 p., ISBN 9975-69-177-3.
64. Pelivan Ioan, *Basarabia cea diferită de Rusia*, în „Magazin istoric”, martie 2006, 100 p.
65. Pelivan Ioan, *Chestia limbei în școlile primare din Basarabia*, în „Ioan Pelivan, istoric al Mișcării de eliberare națională din Basarabia”, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, 646 p.

66. Popovschi Nicolae, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din negura trecutului: crîmpeie de amintiri*, [Chișinău]: Museum, 2000, 503 p., ISBN: 9975-905-46-3.
67. Poștarencu Dinu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, volulmul II, Chișinău, 2009, 136 p., ISBN 978-9975-78-735-2.
68. Predescu Lucian, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*. Ediție Anostatică, București, 1999, 959 p., ISBN 9739418023.
69. Remy Johannes, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice*. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice.
70. Saramago Jose, *Evangelhia după Isus Cristos*. Traducere de Mioara Caragea, Polirom, 2012, 420 p., ISBN: 978-973-46-2541-3.
71. *Schiță istorică a Gimnaziului de Băieți No. 1 din Chișinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928) de directorul Gimnaziului Profesor Iosif D. Nica*, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, 1929, 81 p.
72. Stoicov I., *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812–1917)*, Tipografia Eparhială „Cartea moldovenească”, 1933, 160 p.
73. *Școala Medie No. 2 de Băieți din Chișinău, 1850 LXXV 1525. Schiță istorică alcătuită cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existență de la 1850 până la 1925 de directorul Școalei Const. T. Nicolaidi*, 1926, Tip. Fr. Munteanu, 119 p.
74. Țurcanu Ion, *Istoria Românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)*, Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2007, 825 p., ISBN 9789731871028.
75. Ungureanu Constantin, *Școlile secundare în Bucovina (1808–1918)*, Chișinău, 2016, 304 p., ISBN 978-9975-53-607-3.
76. *1910–1911 Годовой отчет о наблюдении за законоучительством и духовно-нравственном воспитанием в земских и министерских училищах Бессарабской губернии*, Chișinău, 1911, 166 p.
77. Гром Олег Андреевич, *Молдавское национальное движение в Бессарабии в конце XIX–начале XX веков*. Специальность 07.00.02 – Отечественная история. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Лапин В.В., Санкт-Петербург, 2017, 205 p.

78. *Статистика народной школы в Бессарабской губернии. Доклад секретаря Бессарабского Статистического комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года*, «Бессарабские областные ведомости», 1883, 6 р.
79. Керсновский Антон, *История русской армии*, Смоленск, 2004, 456 р. ISBN: 5-8138-0603-2.
80. *Об устройстве церковно-приходских школ в имениях заграничных монастырей*, Кишиневские епархиальные ведомости, кн. 23, 1884, 1084 р.
81. *Обзор Бессарабской губернии за 1913 год*, 110 р.
82. *Бессарабія. Историческое описание. Съ высочайшаго соизволенія издано при Министерствѣ Внутренних Дел. Посмерный выпускъ исторических изданій П. Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой*. С-Петербургъ, 1892, 95 р.
83. Будак И. Г., *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. в Бессарабии*, Карта Молдовеняскэ, 1961, 220 р.
84. *География Бессарабской губернии. Учебное пособие для средних и нижних учебных заведений. С приложением 23 чертежей, плана города Кишинева и карты Бессарабской губернии*. Составитель П.П. Сорока, Кишинев, 1878, 82 р.
85. Гильфердинг Александр, *Когда Европа была нашей*, [http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding - Istoriya baltiyskih slavyan.html](http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding_-_Istoriya_baltiyskih_slavyan.html)
86. *Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии*/ [Гурие, Иеромонах, Епархиальный миссионер], 70 р.
87. Данилевский И. Я., *Россия и Европа*, Древнее и современное, Москва, 2002, 548 р., ISBN 978-5-534-09382-7.
88. *Движение училищного дела в Бессарабии в 1868 и 1869*, в «Бессарабские губернские ведомости», кн. 19, 6 р.
89. *Доклад губернской земской управы земскому собранию XXXIX очередной сессии с 8-ю приложениями*, Кишинев, 1907, 83 р.
90. *Доклад о народномъ обрззовании въ Бессарабии*, 1897, 70 р.
91. Дончевъ Ив., *Народное образование в Бессарабии*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, кн. 95, 6 р.
92. Исаин И., *Несколько слов о народных школах в Оргеевском уезде Кишиневской епархии*, «Кишиневские епархиальные ведомости», 15–31 марта, 6, 1873, 58 р.

93. *Историческая записка по случаю 25-летию Кишиневского Реального Училища (1873–1898)*, Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. Дом, 2, 1899, 150 р.
94. *Исторія Россіи. Соч. Д. Иловайскаго. Ч. 2. Владимірскій періодъ*, Москва, 1880, 578 р.
95. *Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887, р. 215.
96. К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, в «Русский вестник», март, 1903, 464 р.
97. *Кишиневская областная впоследствии губернская нынѣ Первая Гимназія. Историко-статистический очерк за 75 лѣтіе ея существованія (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназіи протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участіи преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія*, 1908, 587 р.
98. *Классицизмъ и русская школа*, «Русский вестник», том двести восьмидесятый, год издания сорок седьмой, июль 1902, 460 р.
99. Коцовский А. Д., *О так называемом «балтском движении» в Бессарабии*, «Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и Любителей Естествознания», 1911, 180 р.
100. Кочубинский А., *Частные молдавские издания для русской школы (Библиографические заметки)*, «Журнал Министерства народного просвещения». Часть СССXXXXXVII, 1903, СПб, июнь, 450 р.
101. Крачун Т. А., *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР, Шкоала Советикэ, Кишинев*, 1950, 179 р.
102. Крачун Тимофей Антипович, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1985, 243 р.
103. Лейкина-Свирская В.Р., *Интеллигенция в России во второй половине XIX века*, Издательство «Мысль», 1971, 366 р.
104. *О прекращении преподавания молдавского языка в Кишиневской Гимназии*, «Циркуляр по Управлению Одесским учебным округом», нр. 2, 1868, 300 р.
105. *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленного г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским*, в «Журнал Министерства Народнаго Просвещения», часть CXXXIX, 1868, 450 р.

106. *О состоянии учебного дела в начальных народных училищах в каком они поступили в ведении Училищных Советов*, 1870, 80 р.
107. Ососков А. В., *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Москва, Просвещение, 1982, 208 р.
108. *Отчет министра народного просвещения за 1868 годъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвещения*, СанктПетербургъ, январь 1869, 450 р.
109. *Отчет министра народного просвещения за 1872 годъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвещения*, СанктПетербургъ, январь 1873, 466 р.
110. *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год*, 120 р.
111. *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1876–1877 учебный год*, «Сборник Бессарабского земства издаваемый губернской земскою управою», год седьмой, Кишинев, 1877, 260 р.
112. *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год*, 78 р.
113. *Отчет об натуральных повинностей в период с 1 октября 1878 по 1 октября 1879 года*, 90 р.
114. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. III. Бессарабская губерния. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, 1905, 254 р.
115. Приложение къ «Кишиневскимъ епархиальнымъ Ведомостямъ» за 1910-й годъ, *Журналы Съезда депутатовъ духовенства Кишиневской епархии 1909 года*, Кишиневъ, Епархиальная Типография, 1909, 194 р.
116. *Прозкт введения всеобщаго низшего начального обучения в гор. Кишинев с 1914 по 1923 годы*, Кишинев, 123 р.
117. Робер Ал., *Организация учебной части в гимназиях*, „Русский вестник”, Том 29, Москва, 1860, 460 р.
118. *Сборник Бессарабии*, 1880, нг. 4, 5, 6, 70 р.
119. *Сравнительная таблица. Распределение уроков и предметов по классам в наших гимназиях по уставам и предписаниям*, 10 р.
120. *Сын отечества*, нг. 8, 1869, 6 р.
121. Урусов Князь С. Д., *Записки губернатора*, Chişinău, Litera Internațional, 2004, 343 р., ISBN 978-9975-74-914-5.

122. *Учебная деятельность Оргеевского уезда*, «Бессарабские губерниальные ведомости», пг. 23, 1875, 6 р.
123. *Учебник Всеобщей истории с точки зрения культуры. Сочинение Доктора Густава Цейса, профессора Веймарской Гимназии. Перевод И. Катаева. Часть I. Древняя История. Выпуск Первый. Восточные Народы, Санктпетербург, Издание Товарищества Общественная польза, 1862.* http://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000353664/viewer/
124. Шаталов И., *Русский язык в инородческой школе*, «Журнал Министерства Народного Просвещения», СанктПетербург 1903, 3, отд. 3, 445 р.
125. Шир Н. А, *Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк*, Киев, Наукова Думка, 1991, 172 р., ISBN 5-12-002513-7.
126. *Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования. Сорокский уезд (приложение к докладу о введения всеобщаго обучения в Бессарабии очередной XXXIX сессии*, Кишинев, 1907, 64 р.
127. Berstein Serge, Milza Pierre, Berstein Gisèle, Gauthier Yves, Guiffan Jean, *Histoire du XIXe siècle: les évènements qui ont transformé le monde, les acteurs qui ont transformé le siècle*, Hatier, 2014, 544 p., ISBN 13: 9782225820588.
128. Bogdan H., *Histoire des peuples de l'ex U.R.S.S. Du Ixe siecle a nos jours*, Librairie Academique Perrin, 1993, 442 p., ISBN-13, 978-2012787063.
129. Chaunu Pierre, *La civilisation de l'Europe des lumières*, Flammarion, Paris, 1982, 665 p., ISBN 9782081240063.
130. Cipolla Carlo M., *Literacy and development in the West*. Made and printed in Great Britain by Cox & Wyman Ltd, London, Reading and Fakenham, Set in Monotype Times, 1969, 144 p.
131. Ferro Marc, *La Grande Guerre 1914–1918*. Préface de Pierre Renouvin, membre de l'Institut, Editions Gallimard, 1969, 384 p.
132. Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethnographique de la Russie*, 1917, 222 p.
133. Said Edward W., *Culture et Imperialisme*, traduit de l'anglais par Paul Chemla. Ouvrage publié avec le concours du Centre national des lettres, Fayard Le Monde diplomatique, Librairie Arthème Fayard, Le monde diplomatique, 2000, 558 p., ISBN 9780099967507.

ANEXE

Tabelul nr. 1. Deschiderea școlilor populare în județele Hotin, Soroca și Bender și plățile percepute de la comunități sătești ³⁹⁰

Județul	Localitatea	Nr. de locuitori	Suma percepută de la fiecare bărbat	Suma totală colectată
Bender	Gura Galbenei	1.982	29 de copeici	566 de ruble
	Gura Bâcului	4.000	20 de copeici	800 de ruble
	Căinari	3.147	25 de copeici	786 de ruble
Soroca	Pepeni	3.180	10 copeici	318 ruble
	Căinari	4.706	10 copeici	476 de ruble
	Arionești	4.766	13 copeici	602 ruble
	Ocolina	4.955	10 copeici	495 de ruble
	Climăuți	4.243	10 copeici	424 de ruble
	Cubolta	4.243	10 copeici	424 de ruble
Hotin	Novoselița	7.570	10 copeici	757 de ruble
	Edineț	4.221	10 copeici	422 de ruble
	Securenii	6.589	10 copeici	658 de ruble
	Chilimăuți	6.198	10 copeici	619 ruble

³⁹⁰ ANA DGAN, f. 2, inv.1, d. 8001, f. 3-4.

Tabelul nr. 2. Subvenționarea învățământului de către zemstvele județene în 1875³⁹¹

Județul	Bugetul total	1875		
		Pentru învăț.	%	Bugetul total
Chișinău	73.949	1.150	1,5	87.131
Bender	40.487	820	2,2	56.033
Akkerman	88.010	2.700	3,0	109.884
Orhei	64.722	1.665	2,5	84.084
Bălți	42.716	3.850	7,7	76.509
Soroca	64.275	2.150	3,3	107.150
Hotin	87.145	4.040	4,6	133.370
Total	468.307	16.375	3,5	654.161

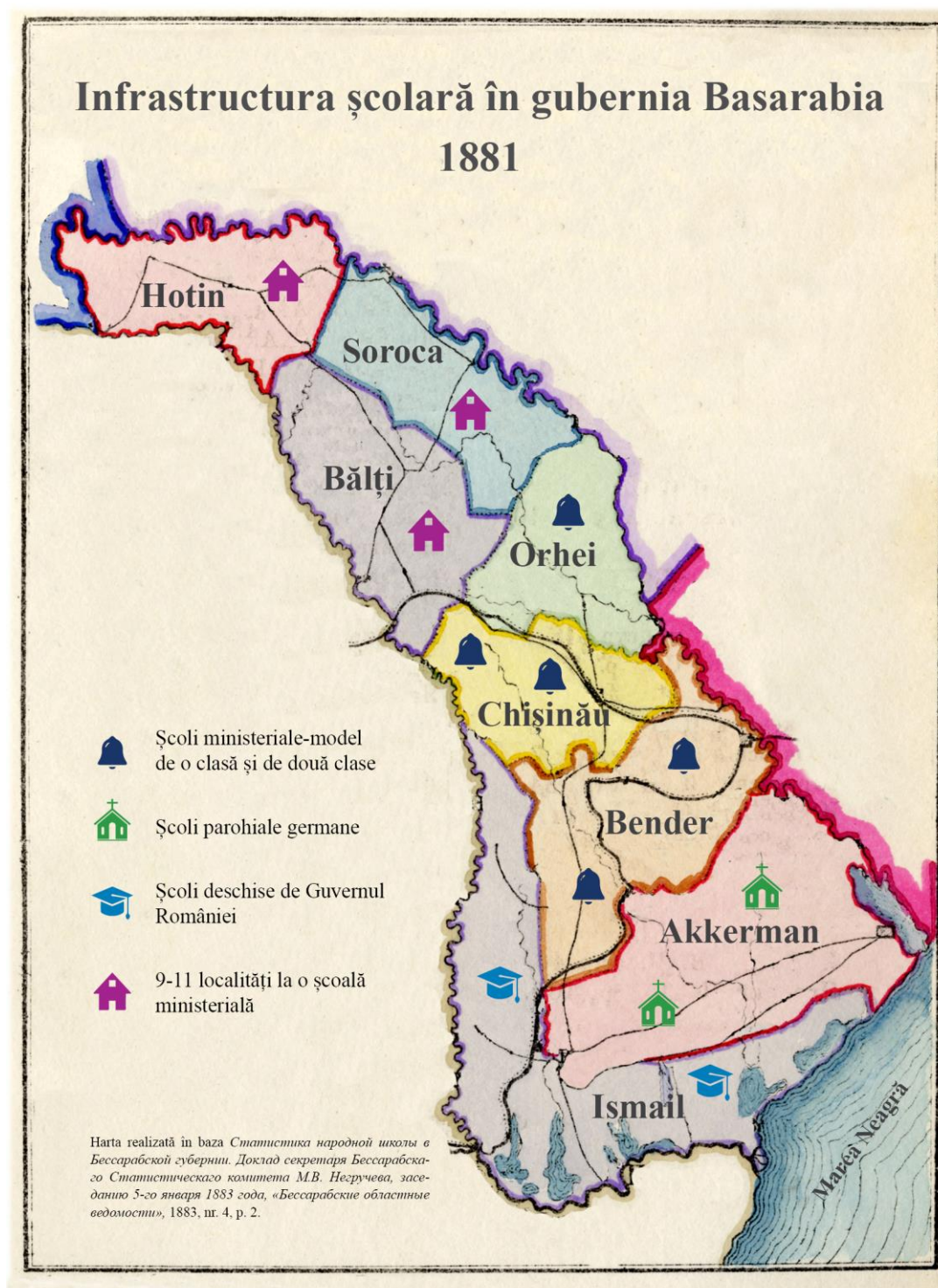
Tabelul nr. 3. Școlile ministeriale de două clase deschise în anul de studii 1876–1877 în baza școlilor publice sătetești³⁹²

Județul	Școala	Contribuția guvernului	Contribuția comunității	Fondul dom. mănăstirești
Chișinău	Lăpușna	685 de ruble	800 de ruble	
	Cărpineni	400 de ruble	765 de ruble	
	Ciuciuleni	265 de ruble	900 de ruble	
Akkerman	Ciiște	570 de ruble	600 de ruble	
Soroca	Arionești	200 de ruble	459 de ruble	1.000 de ruble

³⁹¹ Ludmila Coadă, *op. cit.*, 132.

³⁹² *Отчет начального народного образования в Бессарабской губернии за 1876–1877 учебный год*, «Сборник Бессарабского земства издаваемый губернской земскою управою», год седьмой, Кишинев, 1877, p. 10–20.

Harta nr. 1 Infrastructura școlară în gubernia Basarabia în 1881

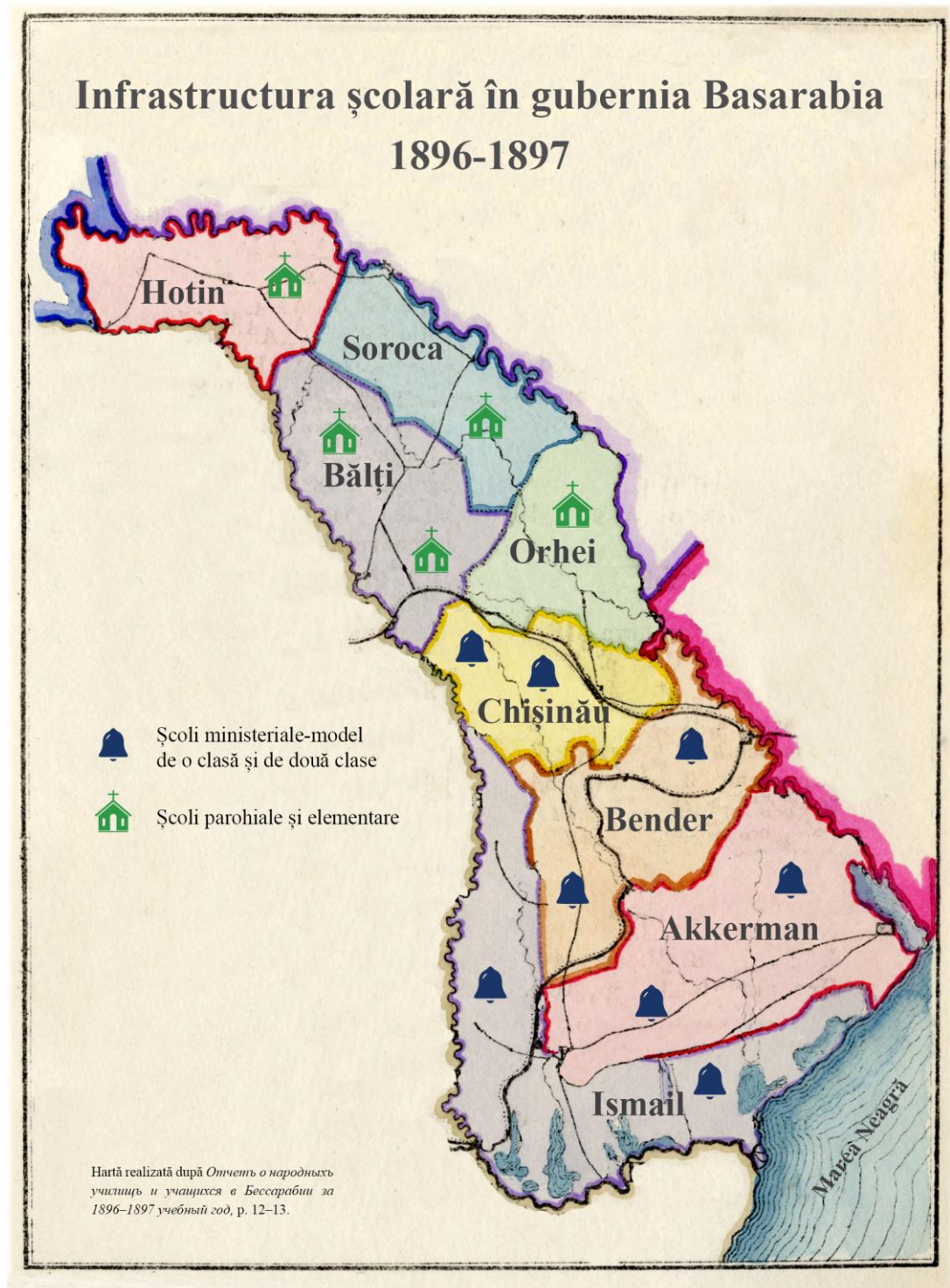

Tabelul nr. 4. Numărul școlilor populare și al elevilor în cele șapte județele ale guberniei Basarabia³⁹³

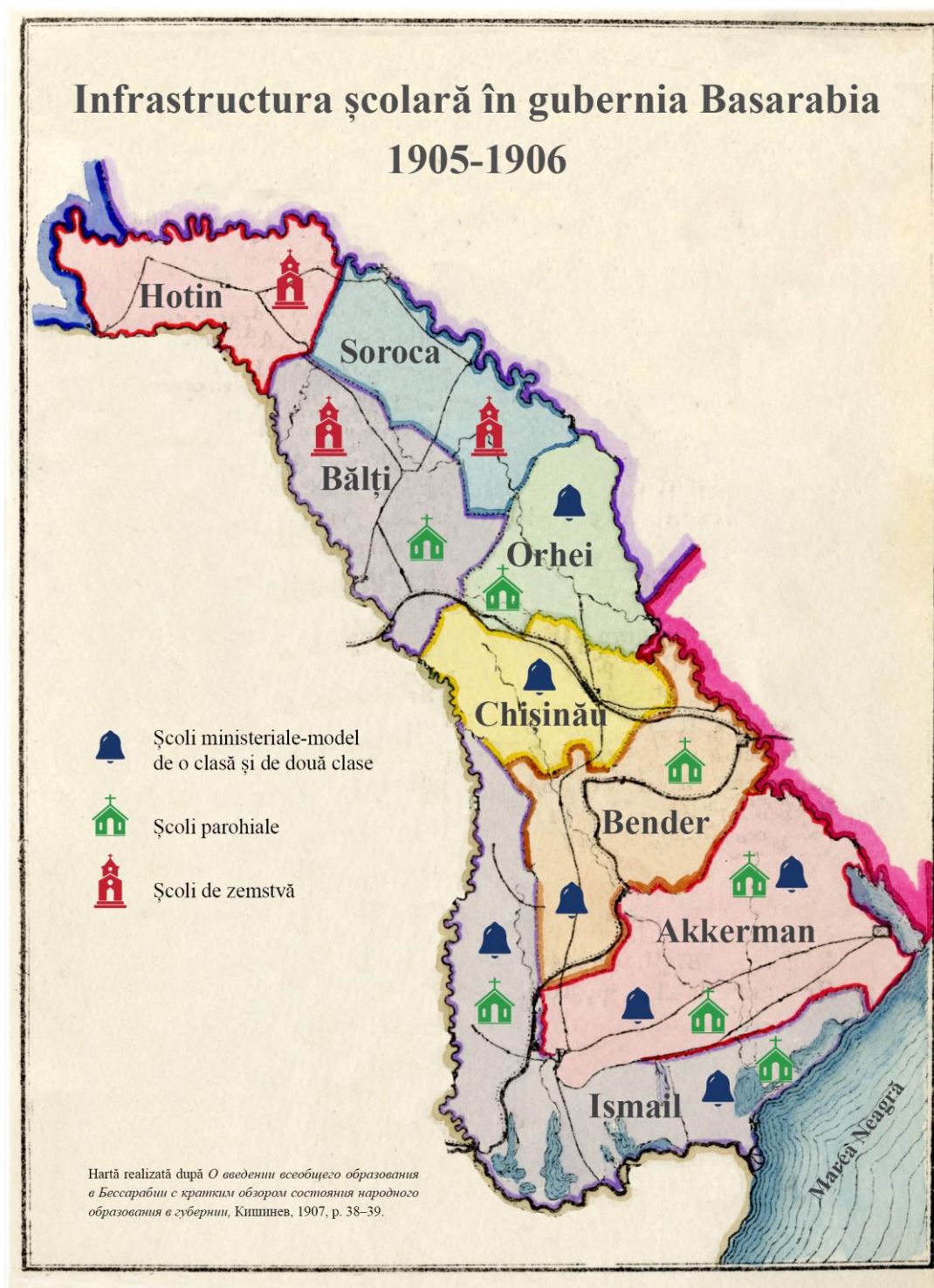
Județele	Școli				Elevi											
	A	B	C	Total	A			B			C			Total		
	Direcției școlilor populare	Parohiale	Elementare		Băieți	Fete	Ambele sexe	Băieți	Fete	Ambele sexe	Băieți	Fete	Ambele sexe	Băieți	Fete	Ambele sexe
Akkerman	128	26	23	177	10101	4931	15032	1056	498	1554	844	497	1341	12001	5926	17927
Bender	71	26	20	117	3849	995	4844	1088	156	1244	962	131	1093	5899	1282	7181
Bălți	42	21	40	103	2020	538	2558	1013	76	1089	1163	84	1247	4196	698	4894
Chișinău	90	17	71	178	4751	1648	6399	689	176	865	2120	603	2723	7560	2429	9987
Orhei	41	24	49	114	2569	398	2967	917	173	1090	1692	131	1823	5178	702	5880
Soroca	38	21	57	116	2147	411	2558	884	137	1021	2125	93	2218	5156	641	5797
Hotin	57	19	29	105	2794	595	3389	694	52	746	744	75	819	4232	722	4954
Total	467	154	289	910	28231	9512	37747	6341	1268	7609	9650	1614	11264	44222	12398	56620

³⁹³ Отчетъ о народныхъ училищъ и учащихся в Бессарабии за 1896–1897 учебный год, р. 12–13.

Harta nr. 2. Infrastructura școlară în gubernia Basarabia (1896-1897)

Harta nr. 3. Infrastructura școlară în gubernia Basarabia 1905-1906

Tabelul nr. 5. Numărul general de școli la 1 ianuarie 1906 și repartizarea acestora pe județe

Județele	Nr. de școli
Akkerman	174
Ismail	150
Bender	131
Bălți	119
Orhei	114
Hotin	112
Chișinău	104
Soroca	103

Tabelul nr. 6. Numărul școlilor ministeriale și de zemstvă și repartizarea lor în județe la 1 ianuarie 1906³⁹⁴

Județul	Nr. școlilor de zemstvă	Nr. școlilor ministeriale
Ismail	—	93
Akkerman	—	72
Chișinău	6	58
Orhei	8	44
Bender	15	53
Bălți	16	42
Soroca	25	32
Hotin	60	8

³⁹⁴ *Ibidem.*

Tabelul nr. 7. Repartizarea școlilor parohiale pe județe la 1 ianuarie 1906³⁹⁵:

Județele	Nr. școlilor parohiale	Nr. școlilor de zemstvă
Ismail	53	—
Akkerman	52	—
Bender	51	15
Bălți	49	16
Orhei	48	8
Hotin	43	60
Soroca	42	25
Chișinău	32	6

Tabelul nr. 8. Datele privind știutorii de carte în Basarabia după naționalități și sexe³⁹⁶

Bărbați	%	Femei	%
Germani	63,5	Germani	62,9
Polonezi	55,6	Polonezi	52,9
Evrei	49,6	Evrei	24,2
Ruși albi	42,3	Ruși mari	21,1
Ruși mari	39,9	Ruși albi	11,5
Bulgari	31,4	Bulgari	6,4
Turci	21,1	Ucraineni	3,1
Ucraineni	15,3	Turci	2,4
Moldoveni	10,5	Moldoveni	1,7

³⁹⁵ *О введении всеобщего образования в Бессарабии с кратким обзором состояния народного образования в губернии*, Кишинев, 1907, p. 38–39.

³⁹⁶ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. III. Бессарабская губерния. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, 1905, p. XX.

**Tabelul nr. 9. Analfabetismul în diferite țări europene în jurul anului 1900
(% din populația peste vârsta de intrare în sistemul educației școlare)³⁹⁷**

	Bărbați	Femei	Total
Austria (1900)	22,1	25,5	23,8
Belgia (1900)	30,6	33,3	31,9
Bulgaria (1900)	57,9	86,9	72,1
Danemarca (1900)			4,0
Elveția			2,0
Finlanda (1900)	7,3	6,8	7,0
Franța (1901)	14,8	19,8	17,4
Germania			4,0
Grecia (1907)	41,8	79,8	60,8
Irlanda (1901)	13,5	14,0	13,7
Italia (1901)	42,5	54,4	48,5
Marea Britanie			10,0
Norvegia			5,0
Portugalia (1900)	67,5	83,4	75,9
România (1899)	67,2	89,1	78,0
Rusia Europeană (1897)	62,5	83,1	73,0
Serbia (1900)	67,3	92,9	79,7
Spania			52,0
Suedia			2,0
Țările de Jos			13,0
Ungaria	34,4	46,9	40,7

³⁹⁷ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 191.

Tabelul nr. 10. Componenta etnică a elevilor Gimnaziului Gubernial din Chișinău (1874–1876)³⁹⁸

Naționalități	1876	1875	1874
ruși	223	208	200
evrei	102	103	100
moldoveni	45	31	21
polonezi	27	31	29
greci	15	15	10
bulgari	15	14	5
armeni	14	9	7
germani	8	5	10
georgieni	2	2	1
italieni	3	2	2
În total	457	420	384

³⁹⁸ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 516, f. 2–8.

Tabelul nr. 11. Reușita la Gimnaziul Regional din Chișinău (1865–1873)³⁹⁹

Anul	Nr. de elevi	Nr. de corigenți	%	Elevi ajunși în clasa de absolvire	Deținători de atestat	%
1865	485	207	42,6	22	4	18,9
1866	451	147	32,5	24	3	12,5
1867	450	120	26,6	24	5	20,8
1868	496	186	35,4	37	4	10,8
1869	455	186	40,8	25	3	12,0
1870	430	143	33,2	19	1	5,2
1873	374	108	28,8	13	5	38,4

Tabelul nr. 12. Elevii Gimnaziului nr. 2 din Chișinău după naționalitate⁴⁰⁰

Anul de studii	Nr. total de elevi	Ruși	Evrei	Moldoveni
1887–1888	225	106	74	45
1893–1894	270	149	93	—*

* Numărul elevilor ruși și evrei alcătuiesc, în anul de studii 1893–1894, 242 dintr-un număr total de 270, ceea ce arată că numărul elevilor moldoveni s-a redus considerabil în raport cu anul de studii 1887–1888. Dacă scădem din numărul total de elevi, 270, cel al etnicilor ruși și români, 242, celorlalte etnii le reven 28 de elevi, din care opt știm că erau polonezi.

³⁹⁹ ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 22.

⁴⁰⁰ ANA DGAN, F. 1772, inv. 7, d. 152, f. 1–10.

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, Gulica Ilie, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctor în istorie sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Gulica Ilie

Semnătura

Data:

CURRICULUM VITAE

Studii

1997 – 2003, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova (licență)

2003 – 2004, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova (master)

2006 – 2010, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova (doctorat)

Angajare

Septembrie 2023 – prezent, jurnalist de investigații, Radio Europa Liberă Moldova

Octombrie 2022 – septembrie 2023, jurnalist de investigații, TV8, Balkan Investigative Reporting Network (colaborare)

2009 – 2019, redactor, redactor-șef adjunct, Jurnal de Chișinău

2003 – 2009, redactor Editura Prut Internațional, Revista de Istorie și Cultura „Cugetul”

Traininguri

2022 – 2023, bursă pentru jurnalist de excelență Balkan Investigative Reporting Network

2019, bursă în jurnalismul de investigații de mediu de calitate, Leipzig și Berlin

2019, bursă Thomson Reuters Foundation

2017 The International Visitor Leadership Program (IVLP) U.S. State Department

Premii

2016 – Premiul pentru cea mai bună investigație pe probleme de corupție (UNDP Moldova)

2017 – Premiul Asociației Presei Independente „Curaj + Demnitate = Reputație”

2019 – Jurnalistul Anului în Moldova, categoria investigații (Centrul pentru Jurnalism Independent (CJI) Comitetul pentru Libertatea Presei (CLP)).